153199

Dr.
ernstein

A
ZSIDÓK-
TÖRT.
SZOMBAT
HELYEN

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE SZOMBATHELYEN.

1687—1909.

IRTA:

Dr. BERNSTEIN BÉLA.

FŐRABBI.

BUDAPEST.
1914.

753199

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 3226/88 sz.

II. SZOMBATHELY.

I. FEJEZET.

A PRIVILEGIÁLT VÁROS KŰZDELME A ZSIDÓK LETELEPEDÉSE ELLEN.

Szombathely privilegiuma. — Kolonics érsek és a rohonci zsidók. — Kereskedő zsidók kiutasitása. — Az érseki tiszttartó és a zsidók. — A sóárenda kiadása és a zsidók. — A város boltot ad bérbe rohonci zsidóknak, 1718. — Pálinkás zsidó kiutasitása, 1725. — A város enged rideg álláspontjából. — Engl Jakab, az első zsidó lakós Szombathelyen. — Kohn Löbl, a második zsidó lakós. — Porlicz Farkas, a harmadik zsidó lakós. — Visszautasitások. — A megye a város ellen. — A város felebbez a királyhoz. — Egyes zsidók kiutasitása 1825. — Az uj polgárok esküje. — Szent-Mártoni zsidók kereskedése a városban. — Két zsidó orvos letelepedése.

Szombathely városa az ősi Sabaria helyét foglalta el. Vajjon Sabaria területén laktak-e zsidók? Azt nem tudjuk. Nincs kizárva. Hisz a római telepesekkel jártak zsidók is, vagy mint legionáriusok, vagy pedig mint kereskedők, szállitók. Hogy azonban az ujkori Szombathelyen nem lakhattak zsidók, egészen a XIX. század elejéig, azt kútforrásaink alapján kimutathatjuk. Szombathely szigoruan elzárta kapuit a zsidók elől, mert azt tartotta, hogy ez az ő nevezetes szabadalma, melyet hüen meg kell őriznie. De még tovább is ment. Nem csak zsidót nem fogadott be falai közzé, de protestáns vallásut sem. Még 1790-ben is visszautasit egy protestans embert, aki Szombathelyen házat akart venni, mert — ugymond az 1790 április 24-ről szóló jegyzőkönyve [1]) — „II. Maximilián Római Tsászár és

[1]) Szombathely város levéltárában levő jegyzőkönyveit, az 1687—1850-ig terjedő korszakra vonatkozókat átvettem és a zsidókra vonatkozó adatait itt dolgozom fel. Ahol más forrást nem nevezek meg, e jegyzőkönyvek értendők történetünk kutforrásai gyanánt.

Magyarországh királyának még 1567-ik Esztendőben emanalt kegyelmes Privilegiumában fundált régi szokása volt ezen városunkban, hogy az más, mint-sem igaz Római Catholika hiten lévőknek, nem tsak ezen határban levő Fundusokbirása meg nem engedtetett, de az városi községbe vagyis Purgerségre sem vétettek be."

1687-ig nem emlékezik meg a város jegyzőkönyve a zsidókról, azután azonban igen sürün hoz határozatokat a Szombathelyen kereskedni vagy lakni akaró zsidók ellen, mindenkor jellemzően a városi „Purgerség" türelmetlenségére és szük látókörére. Mert a Privilegium féltékeny megőrzése csak abból a félelemből eredt, hogy a bevándorló zsidók a városi kalmárok és mesteremberek kárára lesznek versenyökkel, amint azt nem egyszer nyiltan ki is mondják.

Tényleg sikerült Szombathely városának terve, hogy az 1840, XXIX. tcz. életbelépéseig távoltartotta magától a zsidókat és ennek a körülménynek köszönhette, hogy még a XIX. század elején is megmaradt 2—3000 lakósával teljes jelentéktelenségben; sem ipara, sem kereskedelme nem volt, ami felvirágoztatta volna. E tekintetben messze tulszárnyalta a megyének akkor első helyen álló városa, a korántsem oly szerencsés fekvésű Rohonc [3]). Csak a XIX. század második felében, amikor már nem a középkori szabadalmak elrozsdásodott eszközeivel dolgozott, hanem a szabadság szellemének hódolt és megnyitotta kapuit a szabad verseny minden rendü harcosának, akkor emelkedett bámulatos gyorsasággal, az amerikainak nevezett haladás tüneményes magaslatára. Igy lett azután Szombathely a modern városok egyik legigazibbja, Magyarország culturközéppontjainak egyik legkiválóbbja. És ebben a dicső eredményben, bátran állitjuk, a sok közremüködő tényező mellett, a városnak folyton szaporodó zsidó polgárai derekasan kivették a részüket. A viruló Szombathely városában viruló zsidó hitközség fejlődött, amely egész berendezkedésével diszére és büszkeségére válnék bármely előkelő városnak.

Midőn tehát mi szombathelyi hitközségről szólunk,

[3]) Vasmegye monografiája, Budapest, 1898, 214 l.

mely ma az ország első hitközségei között foglal el méltó helyet, akkor csak az 1840 után következő időre mehetünk vissza, mert eladdig a tulajdonképpeni Szombathelyen néhány kiváltságos családon kivül zsidónak nem szabadott lakni. És amikor az 1795-iki megyei összeirás 13 zsidó családot foglal össze „Sabarienses" név alatt, azok közül tényleg csak egy lakott Szombathely területén, a többi mind a vele szomszédos kis helységekben, a püspöki uradalomhoz tartozó Szent-Márton és Ó-Perint faluban, meg a Batthányi herceg tulajdonát képező Szőkeföld kurialis területén tartózkodott. [3]) Igaz, hogy csak egy-egy hid választotta el e helyeket Sabariától, Szent-Mártont a Gyöngyösön, Ó-Perintet pedig a Perénten átvezető hidak, mely utóbbiak közül az egyiket „Zsidó hid"-nak nevezték [4]), de azért mind a három külön hatósággal birt, egészen 1885-ig, amikor közigazgatásilag is egyesültek Szombathellyel.

A régi Szombathely tehát sokáig zsidómentes volt, de azért sorsát el nem kerülhette. Már 1682-ben megengedte Kolonics érsek, akinek birtokához tartozott a helység egy része, hogy a rohonci zsidók évi 40 frt. bér fejében Szombathely területén is kereskedhetnek. Ezt a jogot, amint láttuk, a rohonci zsidók gyakorolták is hosszu időn át és be-bejártak Szombathelyre, bár a szombathelyi városi kalmárok el akarták őket e kiváltságtól ütni. [5]) Már az 1687, október 5.-iki gyülésen azt határozta el a város, hogy a zsidóknak nem szabad a vásári napokon kivül a városban járni és árulni, „mivel sérelmes károkat érzik a városi kalmárok és mesteremberek, hogi ők (t. i. a zsidók) unta-

[3]) Vasmegyei levéltár, Zsidó ügy. Megyei összeirások. Az 1795-iben „Sabarienses" cim alatt felsoroltak közül csak Jakob Engl lakott benn a városban, amint azt később ki fogjuk mutatni. A többi Samuel Leb Preyer, Sapsl Moyses, Lazarus Ábrahám, Salamon Ábrahám, Samuel Gronem, Chejem Leb, Jakob Hirsch, Noe Joachim, Isac Jakob Schachting, Wolf Porlicz, Hirschl Eliás, Schey Perl, mind Szent-Mártonban lakott, amint ez a későbbi összeirásokból ki is tünik.

[4]) Az 1781, ápr. 25-iki jegyzőkönyv arról szól, hogy a biró megengedi a perénti eknek, hogy a „Zsidó-Hid" táján marháikat legeltethessék. Talán azért nevezték Zsidó-Hidnak, mert ez vezetett a zsidók lakta részre.

[5]) L. Rohonc hitközsége történetében.

lan az városon árulván az vevőket magokhoz hitegetik és mindent fölkapdoznak." Ime, hinc illae lacrymae! A zsidó szorgalom és élelmesség versenyétől akar szabadulni a városi kereskedő és iparos, és azért folyton azon vannak, hogy a zsidót távoltartsák helységüktől. 1710-ben a pusztító pestis szolgáltat ürügyet arra, hogy a zsidókat kitiltsák a városból, mert — ugymond a gondos tanács — „az mely járással s keléssel S portéka be hozattatással az pestises Jnfectioy be szokott Fertékezny az helységekben." 1711-ben megint törvénybe hozza a város, hogy senki a polgárok közül zsidónak boltot ne adjon bérbe 12 frt. büntetés terhe alatt, annál kevésbbé merészeljen bárki a piacz körül levő házakban zsidónak lakást adni; ha pedig ott volna már zsidó lakós, azt „Tisztük s becsületüknek elvesztésük alatt" azonnal elküldjék, különben 24 frt. büntetést fizetnek. A zsidóknak ugyanis — ugymond a városi tanács — csak a belső sorompón kivül, Karicsában engedtetett három ház „obsteigul", ide szállhatnak és abból, amit ezért a gazdáknak fizetnek, fele a várost illeti. A város tehát a zsidóktól eredő jövedelmet nem veti meg, de azt csak nem engedheti meg, hogy azok szekéren bejárjanak a városba, hanem csak „Ronczlival Hátukon árulhatnak."

A város vezetősége tehát igaz buzgalommal megtesz mindent, hogy a zsidók valahogy be ne jussanak a városba. Ámde máshonnan fenyegeti most ez a veszedelem. Az érseki uradalom tiszttartója, Mállik Ferencz a neve, 1711-ben a vámot zsidóknak akarja bérbe adni; ebből pedig, ha megtörténik, az következnék, „hogy a Puszta háznál jó házakat épitetnének s az után az Sidóságh megszaporodnék és az Vám a keziknél maradna." Ezt nyilván nem türheti a város, inkább maga veszi a vámot bérbe. El is mennek a tiszttartóhoz küldöttségileg ez ügyben, de Mallik uram — ugy látszik — keményfejü ember volt és nem engedett a tanács kérésének, mert három héttel később a város az érsekhez magához küld deputaciót, „ minthogy Mállik Ferencz Tisszttartó ur sokféle novitussokat akar be hozny és a Sidókat be akarja venny az városnak Pjudiçiumára." Hogy a küldöttség mily eredménnyel járt az ér-

seknél, arról nem szól a jegyzőkönyv, de azt elmondja alkalmilag, hogy Mállik Ferenczen bosszut állt a város vakmerőségeért, mert mikor 1714-ben a város házát akarta bérbe venni, kereken elutasitották, sőt marháit sem engedték a város erdejébe hajtatni. És mikor Mállik ezért azzal fenyegetődzik, hogy pár száz katonát fog fogadni, hogy jogát érvényesithesse, a város azt feleli neki, hogy kész a katonák ellen is felvenni a harcot. Bűntetlenül tehát nem vehette védelmébe a zsidókat Mállik tiszttartó; szolgáljon neki vigasztalásul, hogy emlékében megtiszteljük elfogulatlanságáért, melyet Szombathely város türelmetlenségével szemben a zsidók iránt tanusitott.

A nemezis azonban elérte a várost. Már 1714, április 26-án, mikor a sóárendát zsidó akarja bérbevenni és pedig nagyobb összegért, mint a mennyit eddig fizettek érte, azt határozza a város, hogy inkább adja kereszténynek, ha az ugy felveszi, ha azonban nem, „tehát aki többet ad s nagyobb hasznot fordit a városnak, annak adattatik." Mikor 1715-ben a N. szücs és más becsületes céhek panaszkodnak, hogy a városban levő zsidók és görögök, sok kárt tesznek nekik, megint csak azt határozza a város, hogy nem szabad a zsidóknak szállást adni, sőt a Cardinalis Eminentiáját és a Vármegyét is meg kell ez ügyben keresni, de nagy resignatioval hozzáteszi, „ha csak ideben köl ezeket szenvedni a városnak, nagy sullyos adót kell reájuk vettni." Még 1717, április 27-én ujra eltiltja mindenkinek, hogy a zsidóknak büntetés terhe alatt szállást ne adjon és ime 1718, április 1.-én maga a város köt szerződést Markó nevü rohonci zsidóval, hogy ez egy társával egyetemben bérbe veszi a város házában levő boltot évi 32 frtért, ahol is mindent árulhat, amivel a céhbeli mesterek ellen nem versenyez! Mi vitte rá a várost e szörnyü elhatározásra? Megmondja a szerződés elején, „hogy a sok kárvallásunkra s városunknak szükült állapotára nézve" kénytelen ezzel, de persze kiköti, hogy ez praecedensül nem szolgálhat, hanem a jövőben is a város tetszésétől függ, vajjon bebocsát-e zsidót vagy nem? A sok kikötése között a legnevezetesebb az, mire a város különös sulyt vet, hogy feleségét és gyermekeit be ne merje a bérlő a városba hozni.

Ugy látszik azonban, hogy a Markó zsidóval és társával, a Salamon zsidóval meg volt a város elégedve, mert 1719-ben ez utóbbinak külön ad ki boltot 16 frtért egy évre és a régi adóhátralékát, 8 frtot elengedi, zálogját és adóslevelét visszaadja neki, mig Markó ugyanakkor lefizeti 4 frt. tartozását. Mintegy a maguk megnyugtatására jegyzőkönyvbe igtatják ugyanaz év május 9-én, hogy „több Sidókat a város be nem vészen s be sem ereszti lakóul, ugy, hogy Boltok se adattassanak nekiek"; a régi két zsidóval azonban továbbra is szerződik, 1725-ben már 19 frt. 50 kr. és 1729-ben három évre 24 frt. évi bér mellett. Jóval később, 1747-ben ujra találunk „Zsidóval való Contractus-"t a jegyzőkönyvben, amelyben szintén Salamonnal szerződik a város 10 évre és a boltja mellé kis szobát és konyhát is ad neki, de annál nyomatékosabban kiemeli, hogy „csak egy étsakán által is Feleségét itt ez városban magánál tartanyi, annyival inkább töb üdeigh aval itten laknyi az Mgtus által dictálandó kemén büntetés alatt nem lészen szabad." E szerződés megkötésekor is mentegeti magát a város, hogy kénytelen vele, mert a piacon levő házban három szoba és az előtte levő folyosó „allya vagyis Padimentuma leszakadóban van" és halaszthatatlanul javitásra szorul; azért ennek a költségeire, meg hogy a jövőben is hasznot hajtson a beruházás, a szobák alatt készíti a kiadandó helyiségeket, melyekért Salamon már évi 60 frt. bért fizet, sőt az épitési költségekre, minthogy a városnak erre pénze nincs, azonnal előre ad 50 frtot. Ezért azután a város szivesen megigéri, hogy a szerződés tartama alatt, az az tiz évig, más kereskedő zsidót be nem bocsát [6]). De változnak az idők és változnak az emberek! Mikor Salamon halála után, annak fia, Ábrahám a szerződést 1761, juniusban meg akarja ujitani, a város készséggel meghosszabibtja azt öt évre, már évi 70Rhénes frtokért és megengedi neki, hogy feleségével ott lakhassék, meg öccsét is társul veheti, amig az meg nem házasodik,

Ugy látszik azonban, hogy hiába vigyázott a város

---

[6]) Az 1718 és 1747-iki szerződések szövegét közöltem: Magyar-Zsidó Szemle 1897. 280-282 ll.

oly argus szemekkel területének zsidómentességére, mégis be-becsuszott időnként egy az ő akarata ellenére. Igy azután alkalma nyilik arra, hogy 1725, dec. 22-én a következő jellemző határozatot hozza: „Mint hogy mind nagyobb kárára hogy sem mint hasznára látja az Nemes város az Pálinkás Sidónak bent való lakását, edgy az, más az, hogy régenten edgy éiszakán sem mert az Sidó Feleségestül itt városunkban hálny, nagyobb az, hogy Lutheránust, kálvinistát sem szenved az város, annyival inkább Sidót feleségestül éppen nem? azért megfizetvén az Városnak az hátra való árendáját menjen ki az városból."

Hogy vajjon ki volt az a pálinkás zsidó, aki családostól benn lakott a városban, Markó és Salamon zsidókon kivül, azt nem tudjuk; többé azonban nem esik szó róla a jegyzőkönyvekben és igy bizonyos, hogy a fenti határozatot végrehajtották és elküldték a városból. Ezután a rohonci zsidókon kivül, főleg körmendi és a palatinus curiáján lakó, szőkeföldi zsidók fordulnak első peres ügyekben a város jegyzőkönyveiben.

Lassan azonban enyhül a város szigora a zsidókkal szemben és miután 1761-ben Salamon Ábrahámnak megengedte a bennlakást, később is hajlandó elnézni, hogy egyesek beköltöznek lakásra, amit a városi polgárok szivesen fogadtak, mert igy könnyebben bérbeadhatták házaikat. Igy 1787, május 2-án maga elé idézi a város rohonci Perl zsidót és Holl Jakabot, akik szállást fogadtak Hegyi Józsefnél és csak azt adja tudtokra, hogy ha itt akarnak lakni, ugy kötelesek a város minden terhében részt venni és a rohonci uraságtól bizonyitványt hozni, hogy ott nincs adósságuk. Hogy meddig laktak benn az emlitett Perl és Holl, nem tudjuk. 1788, aug. 27-én azonban *„szombathelyi Engl Jakabnak"* — talán azonos Holl Jakabbal — nevezi a jegyzőkönyv azt a hitrokont, akinek a városi, megyei és plébániai erdőkben levő gubacsot 750 frtért bérbe adják.

Ez az *Engl Jakab tehát az első zsidó, aki állandóan Szombathelyen tartózkodott és akit a város hivatalosan is elismert lakósának.* A városnak enyhébb elbánása ez ügyben, ugy látszik, felbátoritotta a város polgárait, hogy ked-

vük szerint befogadják a zsidókat lakóul. Ezt persze a város nem akarta és már 1788, október 8-án nagyon felpanaszolja, hogy az 1774, március 18-iki határozat, „Eö felségének az eránt érkezett kegyelmes parancsolatya ellen is" némelyek befogadnak zsidókat házaikba, anélkül, hogy azt a városnak bejelentenék; ez által pedig, — ugymond — kárt okoznak a városnak, mert „az ilyes jövő menő zsidók, kik a várost illető terhekben nem concurralnak, sőt inkább hazugságokat tevén, a Contributióval restálván elszöknek." Meghagyja tehát szigoruan, hogy senki se merjen, 4 frt. büntetés terhe alatt, zsidónak bejelentés nélkül szállást adni, akinél pedig volnának már, a közelgő Szent-György napnál tovább, kemény büntetés alatt, ne merészeljék ott tartani. E rendelkezés azonban Engl Jakabot nem éri, ő tovább is ott marad. Majd pedig, biztosan megállapitani nem tudjuk, hogy mikor, de *körülbelül ez időben egy másik is jön melléje, Kohn* vagy mint a jegyzőkönyv irja, *Khon Lőbl, aki szintén mindvégig szombathelyi lakós marad.* Kitünik ez abból, hogy mikor 1801, junius 20-án a város több beköltözni akaró zsidót elutasit, kijelenti, hogy az 1791, 38. tcz. szerint csak azokat kell megtürnie, akik 1790-ben már a városban laktak, akkor azonban Szombathelyen állandóan zsidók nem voltak, kivéve Engl Jakabot, kinek még 1802, januárig van szerződése házigazdájával és Lőbl zsidó, kinek ugyancsak egy év alatt jár le szerződése. Még ezekre nézve is azt határozzák most, hogy ha lejár szerződésük, tiltassanak ki a városból; ezt a határozatot azonban nem hajtották végre. Engl Jakab jómódu ember létére a városnak kivánatos hasznot hajtott, Lőbl Kohn pedig másként volt a város előnyére. Igy, amikor 1808, jun. 13-án ujra folyamodik a városhoz, hogy tovább is ott lakhassék, a város megengedi ezt, mert 1804, márc. 19-én a Kám utcában keletkezett tűz alkalmával Lőbl és fiai annyira kitüntették magokat az oltás körül, hogy „annakutána ezen jó és hasznos iparkodásukat Városunk ex publico nekiek meg is köszönte."

Kohn Lőbl tehát szintén szombathelyi lakós marad, pedig igen szegény lehetett, mert többször perlik őt polgárok és a szombathelyi káptalan is adósságai miatt, sőt

a város is elengedi neki 1818, okt. 21-én „tehetetlensége, szegénysége és nyomorult állapottya tekintetbe vetetődvén", hátralékos 36 frt. 14 kr. adójának a felét.

A jég tehát kis léket kapott, de azért még fel nem olvad. Most azután szigoruan ügyel a város arra, hogy a befogadott két zsidó családnál több meg ne telepedjék benne. Igy, midőn az addig a Batthányi Curián lakozó Porlicz Farkas Jakab folyamodik 1812-ben, hogy a városban vehessen lakást, kereken elutasitják. Porlicz azonban nem nyugszik meg e végzésben, hanem a megyéhez felebbez. A megye, mint azt többször fogjuk látni, türelmesebb a városnál; most is kiküldi a főszolgabirót, hogy a városi tanács meghallgatása után referáljon az ügyről. Ez meg is történik, és bár jó ideig elhuzódik a dolog, a megye a város ellenzése dacára is helyt ad *Porlicz Farkas* kérésének. *Ő a harmadik állandó zsidó lakósa Szombathelynek*, akinek azonban még ezután is ki kell küzdeni lakhatási jogát. Ebben már a városi tanács is segiti, mert mikor 1815, május 10-én Porlicz panaszt tesz, hogy Grossinger Ferencz német szabó a magistratus közbenjöttével kötött szerződésnek nem tesz eleget és a neki bérbe adott szállásba maga megy, a tanács meginti az illetőt, hogy tegyen eleget elvállalt kötelezettségének. De a szabó uram nem hajt a jó szóra és mikor hazamennek az itélet után, egyszerüen kidobja Porlicz lovát, szénáját az istállóból, sőt még azt is mondja: „ Ő a zsidónak többet is fog cselekedni," amely fenyegetéseért azután bezárják Grosszingert és igy tesznek igazságot a zsidónak.

Mikor azonban ugyanazon időben, 1815, május 6-án Stukovics Márkus, szentmártoni zsidó folyamodását tárgyalja a város, mely szerint az illető boltot akar bérelni a városban, Megyessy László táblabiró házában (Kiskaricsában), a tanács elutasitja. És midőn maga a táblabiró ad be kérvényt ez iránt, azt feleli a város, hogy miután „két zsidó familiánál több az 1791. Eszt. Törvény ellen meg nem szenvettethetne," nem hajlandó határozatát megváltoztatni; „mindazonáltal, hogy az Instans Assessor urnak enyhülése lehessen, az Érdemes Communitas azon Boltjában egy keresztény Katolikus bötsületes kereskedőt hova előbb a

ttlált. Instans Assessor urral együtt szerezni igyekezik."

Azt tehát belátja a város, hogy a házbirtokosnak javára szolgálna, ha a zsidónak bérbe adhatná boltját, de inkább ügynökösködésre is rászánja magát, semhogy uj zsidót engedjen be a város területére. *Valóban érdekes nyomról nyomra kisérni azt a küzdelmet, melyet egy jobb ügyhöz méltó következetességgel folytat a város a zsidók letelepdése ellen és pedig saját kárára, mert megfosztja magát az élelmes, szorgalmas kereskedőktől, kik a város fejlődését előmozdithatnák. Szegezzük azonban le azt a tényt, hogy csak a hivatalos város, a városi tanács az, mely ily makacs állásfoglalásában, nem pedig a város polgárai. Sőt ezek ellen is fel kell vennie a küzdelmet és minduntalan büntetéssel kényszeritenie őket, hogy határozatának engedelmeskedjenek.* A polgárok ugyanis szivesen bérbe adják helyiségeiket a zsidóknak, sőt velök társaságban is kötnek üzletet, amit a magistratus 1805, junius 1-én kemény büntetés terhe alatt tilalmaz. 1807, szeptember 12-én ujból van alkalma fennakadni azon, hogy a köszegi zsidó kereskedő borát a kibérelt pincéből a város parancsa ellenére sem vitte el és két tanácsost küld ki a szigoru eljárás foganatositására. Előfordult ez különben még többször is, mig végre 1820-ban az a rettenetes dolog is megtörtént, hogy maga N. N. Pletnics János Ord. Biró ur ad bérbe egy rohonci zsidónak pincét, hogy oda borát beraktározhassa. Ezt már nem türheti a városi tanács és elhatározza febr. 12-én, hogy ha az illető zsidó borait 14 nap alatt el nem viteti, elkobozza azt. Ha pedig más városi gazdák még Szent-György nap után zsidónak helyiséget kiadnak, 32 frt. büntetést fizetnek. Hogy pedig a városi tanács határozatát ki ne játszhassák, kiküld két tanácsost, hogy a zsidóknak bérbe adott helyiségeket irják össze és tegyenek jelentést.

A megye azonban megint engedékenyebb, mint a város és fellebbezés folytán oly végzést hoz, ami a városi polgárok kivánságának is megfelelt, hogy vehetnek ugyan a zsidók lerakodó helyeket bérbe a városban, de áruikat nem szabad ott eladniok. Ez persze azért mégis megtörtént és ez ellen ujból tiltakozik a város 1824, márc. 24-én,

kijelentvén, hogy ha még előfordul ez a hallatlan dolog, ugy confiscálni fogja az árukat.

A megyével, mint látjuk, többször ellentétbe jut a város a zsidók ügyében és rendesen vesztes. Igy történik ez 1821-ben is, midön „Volf Porlicz, szombathelyi zsidónak fiai számára a Város fundusán nyerendő különös lakás megengedéseért tett kérelmét" a város elutasitotta, a megye azonban a város határozatát megsemmisiti, mert hisz a folyamodónak és familiájának már korábban megengedte „a városi funduson való különös lakást éltek lefolytáig", igy tehát az engedély továbbra is fennáll, amiről „a szombathelyi Város Boros Ferencz főszolgabiró által ahoz való szoros maga alkalmaztatása végett tudósittatni rendeltetik". Ámde a város nem akar ebben megnyugodni és *fölebbez Őfelsége a királyhoz, mint aki őre az ő privilegiumának.* Persze a mi közigazgatásunk 1821-ben sem volt valami gyors és a város várhat az ügy elintézésére. Mikor már türelmetlenné lesz a várakozásban, 1825, szept. 10-én a következő érdekes határozatot hozza: „Ezen Privilegiált Szombathely Városa által a leg Felsőbb helyen a zsidók iránt tétetett Recursus állapottjának hathatósabb előmozdittása végett nzetes Mittermayer Ferencz ord. Biró és Nagy György fiscalis Belső Tanácsos Urak ezen Város részéről Bécsben oly formán deputáltatván, hogy a szokásos informátiók megtételével ezen Város Jussainak kivánatos helybenhagyását megszerezni és akképen a tellyesittettekről ezen Városi Tanácsnak Törvényszerinti Tudósitásokat is annak ideiben beadni ne terheltessenek."

Most tehát Őfelsége kegyelmétől várja jogának védelmét a megyével szemben; az alatt természetes kénytelen Porlicz fiait külön-külön is megtürni, de annál inkább érvényesiti jogát uj letelepülőkkel szemben. 1822, nov. 23-án Grünwald Löbl, szőkeföldi Szarvas fogadóban lakozó zsidó folyamodik, hogy a városba mehessen lakni, amire ezt a feleletet kapja: „Minekutánna a városnak a zsidók Lakásának megszaporodása eránt különös és a Törvényben gyökerez ett statutumai volnának, arra való nézve az Instans kérelmének hely nem adattatik." Sőt még azt sem engedi meg 1823-ban a város Grünvald Márton és Grünvald Fü-

löp szőkeföldi lakósoknak, hogy a városi csordába egy-egy tehenet hajthassanak. Persze ki tudja, milyen veszedelmes keveredés származnék ebből! És midőn 1824-ben Engl Jakab fiai, Engl Samu és Engl Moyses kérnek külön lakási engedélyt, nem csak elutasitja őket a város, de okulva a multon, egyuttal „ alázatos recursust" tesz a megyénél, hogy pártfogását kikérje.

Igy védekezik a város a vélt baj ellen, de azt nem akadályozhatta meg küldöttjei által sem, hogy legfelsőbb helyen is elutasitsák felebbezését és igy 1828, május 8-án kénytelen tudomásul venni, hogy a „Porlicz zsidók dolgában érkezett kir. Parancs" jóváhagyja a megye döntését és a város köteles magát ahoz tartani.

Mindebből azonban nem tanul a város és tovább is ragaszkodik régi álláspontjához a zsidók ügyében, kész ennek alapján erőszakos, sőt kegyetlen eljárásra is. Mert, hogy „Gyémánt Jakab szakállas zsidónak" 1825. okt. 8-án keményen meghagyja, hogy 8 nap alatt távozzék a városból, mert különben magának tulajdonithatja ami rajta történik, azt még értjük eddigi gyakorlata alapján, de az már alig igazolható, hogy régi, hű lakósa, Kohn Löbl vejét, Mayer Náthánt, aki ideiglenesen ipjánál tartózkodik, nejével együtt kiutasitja, bár az illető könyörög, hogy neje várandós lévén, hadd maradjon egy ideig szüleinél. A tanács kegyetlen és hajthatatlan, ráparancsol ujból, hogy ha okt. 24-ik napjáig el nem költözik, ami rajta fog történni, engedetlenségének tulajdonitsa. Mayer Náthan azonban folyamodik a megyéhez, az irgalmasabb és okt. 17-én elrendeli az alispán, hogy Mayer okaira való tekintettel ne kényszeritse a város távozásra, mig felesége a gyermekágyból fel nem épül. A város most nem recurrál Őfelségéhez, hanem kénytelen-kelletlen belenyugszik a megye határozatába, hozzáteszi azonban: „annak utána pedig takarogyanak ki a Városi jurdisictioból." Sőt Kohnnak fiait, Sámuelt és Leopoldot sem türi meg külön lakásban és Kohn Löbl halála után annak özvegye csak egyik, Sándor nevü fiával lakhatik együtt, akire azután 1832-ben a város engedélyével átruházza a lakhatási jogot, „minekutána a folyamodó az elöregedett édesanyának jó gondját viselte."

Hogy a Szombathely körül levő kis falvakból szeretnének a zsidók a városba beköltözni, az csak természetes; hisz megélhetésük a kis területen nagyon nehéz volt és a város vonzotta őket, hogy sorsukon könnyithessenek. Miután pedig egyenes uton nem sikerül a beköltözés, nem vetik meg a kerülő utat sem. Igy Grünvald Ignácz, Grünvald Leopold fia 1829-ben megveszi Porlicz Farkastól a lakhatási jogot és kéri a várost, hagyja ezt jóvá, hisz a város ezzel nem üt rést régi álláspontján, mert igy a Porlicz család helyett jönne ő be. A város azonban nem fogadja el ezt az okoskodást és azt feleli, minthogy Grünvald Ignácz „azon *három* zsidó nemzetségbeliek közül való nem lévén, akiknek ezen Privilegiált szombathelyi Városban Törvény szerint szabad Lakás engedtetett, minthogy az emlitett Lakásbéli szabadság adás és vevés alá tartozandó nem volna; elutasitandó!" Sőt mikor 1830-ban Porlicz tényleg elköltözik a városból és Grünvald Ignácz ujra kéri a várost, hadd foglalja el annak helyét, a városi tanács megint visszautasitja, mert egyrészt csak a Porlicz familiának szólt az engedély, ha az megszünt, megszünt az engedély is; másrészt megtörténhetik, amint az az Engl Jakab családjával megtörtént, hogy néhány évvel ezelőtt Rohoncra költözött, de onnan megint visszatért, ugy visszakerülhetne a Porlicz család [7] is és akkor a város, horribile dictu! — „tulajdon maga vétkes lépése miatt négy Sidó familiának kebelében leendő szenvedésével terheltetnék!" Ugy-e ez csak nem kivánható? A városi tanács tehát kimondja, hogy folyamodót ujra és mindenkorra elutasitja, nem hajlandó a három izr. családon kivül, sem Grünvaldnak, sem másnak soha lakást engedni, „a tanuló Ifjuság erköltsösségének könnyebb és bizonyosabb elől mozdittása kedveért."

Hogy mit jelentsen ez az uj ok, azt talán a bölcs tanács sem tudta volna megmondani, előttünk teljesen érthetetlen; de hát miként várjunk szabadelvübb városi politikát olyan vezetőségtől, mely 1828, nov. 28-án azt állitja

[7] A Porlicz család 1838-ban tényleg visszaköltözöt a városba és utódai ma is ott laknak.

fel szabályul, *„hogy az ujonnand leendő Polgárok ennek utána a hit formulában arra is megesküdni köteleztessenek, hogy akár minő szin alatt is Zsidónak semmi féle épületet, avagy helet sem arendában sem amugy nem adnak; különben a Polgárság számában be ne iktattassanak.“*

Ily szellemben őrzi a tanács a városnak privilegiumát, megnehezitvén annak haladását. Ha kereskedni akarnak bejárni a szomszéd Szent-Mártonban lakó zsidók, azért is külön kell folyamodniok és pl. 1831-ben egyenként 12 frtot fizetnek e jogért. De csak akkor, ha portékájukat maguk viszik, ha azonban más által hordoztatják, akkor még külön „Hauzér-czédulát“ is kell váltaniok. Arra pedig ügyel a városi tanács, hogy a Hauzér-czédulát megváltsák, kihirdetvén, hogy ha valaki e nélkül házaló zsidót „behajt“, az 5 frt. büntetésnek $^1/_3$ részét megkapja jutalmul. Sőt 1833-ban a város területén gyakorolható rongyszedés kizárólagos jogát is bérbe adja a város Porlicz Jakab, szentmártoni lakosnak, évi 10 frtért és formalis szerződést köt vele ez ügyben.

A zsidóktól eredő jövedelmet tehát nem veti meg a város, csak a területén való lakást nem akarja nekik megengedni. Mikor 1833-ban *Elkán Leopold* seborvos folyamodik letelepedési engedélyért, a város elutasitja, mert hisz régi elve, hogy az Engl, Khon és Porlicz családokon kivül más zsidó nem lakhatik a városban, bár elismeri, hogy Elkán „az elől mutatott Pesti Universitásbeli Diplomai szerint mint Chirurgiae magister, Anganser (?) és marha orvos (!) az egész országban magát mindennémü szabadon letelepithetné.“ Miután azonban Elkán irást adott arról, hogy semmiféle kereskedést nem akar Szombathelyen folytatni, egyedül csak gyógyitani, halála után pedig sem felesége, sem gyermekei nem tarthatnak igényt az ottmaradásra, megkapja végre az engedélyt.

Ugyancsak ilyen reversalis mellett telepedhetik le 1837-ben *Lieberles Baruch*„ Prágai diplomaticus orvos Doctor.“[8])

[8]) Dr. Lieberles később a község életében élénk szerepet vitt Hogy kiváló volt, mint orvos is, bizonyitja az a tény, melyet a vármegyei jegyzőkönyv 1846, márc. 9, jelent: Liebellesz Bernát orvos tanár urat tiszteletbeli megyei orvosnak nevezte ki a főispán.

II. FEJEZET.

A VAROS PRIVILEGIUMÁNAK MEGSZÜNÉSE ÉS ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI. 1840—1848.

Az 1840. 29 tcz. — Zsidó letelepülők 1840--1846. — A zsidók száma 1848. — Zsidó üldözés 1848 ápr. 4. — A zavargás oka. — A rend helyreállitása. Uj korszak a szombathelyi zsidók történetében. — Zsidó önkéntesek. —

Amint eddig láttuk, a zsidóknak Szombathelyen való letelepedésükért minden egyes esetben kemény küzdelmet kellett folytatni, ami nem is járt mindig sikerrel.

A város elzárja területét a letelepülő zsidók előtt mindaddig, mig az 1840, XXIX. tcz., az 1839/40-iki dicső országgyülés vivmánya megtörte az u. n. privilegiált városok gőgjét, kimondván, hogy a zsidóknak mindenütt szabad lakniok, kivéve a bányavárosokat. Ez a törvénycikk, mely az országgyülés által tervezett teljes egyenjogusitás helyett jutott sovány ajándékul a magyar zsidóknak, mindenesetre fontos és korszakalkotó eredményt jelentett az addigi viszonyokkal szemben. [9])

Ime, most már Szombathely is kénytelen tudomásul venni, hogy lejárt az a szép idő, mikor szabadalmára hivatkozva, egyenesen visszautasithatta a zsidókat és ezentul nem zárkózhatik el a felvételért jelentkezők elől, nem engedi ezt a szentesitett törvény. Azt azonban megteszi, hogy nem csak a törvény 1 §. értelmében szükséges magyar honosság kimutatását követeli meg a folyamodótól, hanem azonfelül szigoruan ügyel arra is, hogy az illető előbbi tartózkodása helyéről jó erkölcsi bizonyitványt és bizonyos vagyont hozzon magával. Nem mulasztja el, hogy kiküldöttei által meggyőződést ne szerezzen, vajjon a beköltözőnek tényleg megvan-e a bemondott vagyona? És mikor *Kőnigsberger Eduárd Rohoncról* 1840, szeptemberben, *az első, aki az uj törvény szerint beköltözik*, előbb nyitja ki boltját, mintsem bejelentett 1000 frt. vagyonát bemutatta volna, meghagyja neki a tanács, hogy okt. 22, d. u. 2 óráig pótolja mulasztását, mert különben karhatalommal záratja

[9]) L. Dr. Bernstein Béla, Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898. 13—16 l.

be üzletét. Es mikor már jóvátette mulasztását, még okt. 24-én maga elé idézi a tanács és keményen megdorgálja engedetlenségéért.

A városi tanács nem igen tud beletörődni az uj rendbe és időnként ki-kitör belőle a régi virtus. Igy, mikor 1843, február 18-án Kohn Gáspár folyamodónak, ki egyenesen az 1840, 29 tcz. 1 §. alapján kér lakhatási engedélyt, azt feleli, hogy „mivel ezen város az ő terhét semmi esetre magára nem vállalja, azért ha a folyamodó akár maga akár gyermekei valamely excessust teendnek, tüstént ezen városi hatóság alól születések helyére fognak kergettetni, ily feltételek mellett az itteni lakhatása nem ellenéztetik." De azért, ha nagy óvatosság mellett is, felveszi a jelentkező zsidókat, akik Rohoncról, Város-Szalonakról, főleg pedig a közvetlen szomszédos Szent-Mártonból, Ó-perintből és Szőkeföldről költöznek be a városba. 1840-ben 2, 1841-ben 8, 1842-ben 3, 1843-ban 6, 1844-ben 8, 1845-ben 3, és 1846-ban 8 család telepedik meg Szombathelyen[10]), tehát korántsem oly nagy szám, hogy a város meg ne birná őket. És mégis már 1846, aug. 3-án elhatározza a város, hogy kiküldi Tassler József beltanácsos és Donaszy Károly népszónok (!) urakat, hogy a zsidókat mind család, mind főszám szerint összeirják és jelentésüket mielőbb beadják,

---

[10]) A 38 letelepülő a városi jegyzőkönyvek szerint, korábbi lakóhelyük megjelölésével, a következő volt, akiknek nevei érdekesek az utódok szempontjából. Jellemző a mi viszonyainkra, hogy ma már csekély töredéke lakik Szombathelyen a 40-es évek letelepülőinek. 1840 : Königsberger Eduárd (Rohonc), Levy Wilhelm, tanitó (Szent-Márton). 1841 : Kurländer Márton (Böny, Győr m.), Stadler Isak (Sz.-M.), Filipp Sámuel (Ó-Perint), Singer Herman (Roh.), Lipsitz Lajos (Sz.-M.), Neuman Salamon (Sz.-M.), (Grünwald Ignácz (Szőkeföld), Weisz Jakab (Devecser), 1842 : Mayer Löbl kiszolgált katona, Steinberger A. tanitó (Lakompak), Grünwald József. 1843 : Khon Gáspár, Kohn József (Roh.) Perl Bernát (Roh.), Blum Márton (Tana) Steiner Móricz, Neuherr Henrik (Roh.), 1844 : Rosenberger Henrik, Kohn Károly, szabó (Ratzesdorf, Pozsony m.), Liebermann Mátyás (Szőkef.) Hofmann Moyses, sakter (Sz.-M.) Hochsinger Áron (Szalonak), Pick Áron (Roh.). Grünwald Sámuel (Szőkef.), Eisenstädter Adolf (Szalonak). 1845 Ulmann Ábrahám (Sz.-M.), Angelus Adolf (Roh.), Feiglstock Henrik, 1846 Neustadt León, tanitó (Prága), Rechnitzer Max (Zala m.), Rosenberger Miksa (Ó-Perint), Pinkas Berl (Szőkef.) Volf Dávid (Bajor orsz.), Salamon Mór (Ó-Perint), Kohn Lipót (Sz.-M) és Mayer Náthán (Sz.-M.)

mert azt tapasztalta a város, hogy némely zsidó egyének egyes családokhoz tartozás cime alatt bejöttek, pedig erre tanácsi engedéllyel nem birnak. Ez az összeirás nem áll rendelkezésünkre, de nem hisszük, hogy sokkal többet tudott kimutatni, mint a jegyzőkönyvekből kitünő 38 uj családot. Az 1848, májusban kormányrendeletre foganatositott megyei összeirás már némi szaporodást mutat fel 1846-tal szemben, midőn 289 zsidó lélekről, tehát 55—60 családról számol be. Ezek közül 2 morva, 3 cseh, 1 lengyel származásu, a többi mind magyar születésü és mind rendes foglalkozással bir, amellett, hogy magaviselete — mint az összeirás mondja — kivétel nélkül: jó.[10])

Aki azonban azt hitte, hogy ezek után minden rendben van és a derék szombathelyiek belenyugodtak a törvény teremtette megváltozott helyzetbe, az csalatkozott. Elfojtott dühvel engedtek a törvény rendelkezésének, de mikor azt hitték, hogy elérkezett az idő a törvényes rend felforgatására, nem haboztak és megragadták az alkalmat. Kétségtelen, hogy ugy mint eredetileg sem a polgárság zöme kivánta a zsidók távoltartását, hanem az érdekelt céhek, a városi kalmárok és mesteremberek, meg a velük egy követ fuvó tanács, ugy most is, 1848-ban, a zavargást, a pusztitó zsidóüldözést nem a nép maga akaratából, hanem a titokban bujtogatók müködése folytán rendezte. Egyik bizonyitéka ennek az a jegyzőkönyv, melyet az 1848, április 5-én, d. u. 3 órakor a városháza udvarán tartott rendkivüli népgyülésről készitett szakavatott toll, mely elárulja, mily készséggel öntötték formába a vezető férfiak azt, amit állitólag a fékevesztett tömeg követelt. Április 4-én ugyanis megtámadta Szombathely népe, hogy vajjon kik, azt kideriteni soha meg nem kisérlették, megtámadta a zsidó templomot, annak belsejét teljesen összerombolta, a 10 tóratekercset a frigyszekrényből ki-

[11]) Vasmegyei levéltár, Zsidó ügy csomó. A megyei összeirás szerint volt Szombathelyen: Rőfös kereskedő 4, kereskedő nagyban 5, szabó 3, kereskedő 18, lókereskedő 2, gyapjukereskedő 1, Piperész (Modisztin) 3, Kotsis 1, gyermekei tartják 5, Aprólékos boltos 4, Zsibárus 4, zsidó mészáros 1, Tanitó 4, serfőző 1, Pántlikás 1, vendéglős 1, Irhás 2, Pipakötő 2, orvos 1.

ragadta, összetépte és egy kutba dobta, a szőkeföldi telken létező zsidó pincéket feltörte, a bort kifolyatta, egyes zsidók lakásait, persze nem házait, mert azok a polgároké voltak, pusztitotta, „s nem remélt szerencsének tekinthető — mondja másnap a jegyzőkönyv —, hogy kisebb s nagyobb, de élet-veszély nélküli sebzéseken kivül a lázadásban egy élet sem esett áldozatul. Félni lehetett, hogy a zsidók elleni eme harcz, a személy s vagyonbiztosság elleni általános harczczá fajul s azért a lecsillapitás eszközének választásában nem a jogszerüség elvét s a lélekismeret szózatát, hanem a rendkivüli körülmények parancsoló hatalmát kell e követni."

Ez a mentegetődzés beillik vádbeszédnek is, mely a városi vezetőség ellen irányul, hogy nem kisérlette meg egy szóval sem, hogy az u. n. nép helytelen eljárásával szembehelyezkedjék, hanem ellenkezőleg mindenben engedett követelésének és a zenebona után következő napon határozattá emeli a következő pontokat: 1. „hogy a zsidók f. é. Szent-György napon tul nem csak városunkból, de a szomszéd Szent-Márton és Perént helységekből, ugy a szőkeföldi telekről s minden kivétel nélkül eltávolittassanak. 2. hogy ennél fogva minden ház és telekbirtokos annyiszor mennyiszer fizetendő ezer pgfrt. kötés terhe alatt örökösen kötelezze magát: miként Szt.-György nap után zsidó egyént házába vagy bárminő telkére lakóul s haszonbérlőül be nem fogad, sőt az eddigleni szerződvényeket is megsemmisitve e határidőn tul házától s telkeiről haladéktalanul elutasitandja. 3. hogy jövőre a zsidók által üzetni szokott házaló kereskedés is, a város, Perént és Szent-Márton körében eltiltassanak, az aláirási iv tüstént megnyittatván, miután azt megyei püspök úr ő Méltósága, egy küldöttség általi felszóllitás után megkezdi, — a tanácsnak kötelességül tétetett: hogy a városi, szent-mártoni és perénti lakosokat s herczeg Batthányi Fülöp urat ő kegyelmességét, mint szőkeföldi telek birtokost az aláirásra felszólitsa."

A három pontnak alapgondolata nem uj előttünk, hallottuk azt már unos-untalan Szombathely város érdemes tanácsától; az 1687-1840-ig terjedő jegyzőkönyvekben

ismételve tárult elénk, pedig soha sem volt mögötte pusztító néptömeg. Most csak arról van szó, hogy a munka alaposabb legyen, a türelmetlenség nagyobb határra terjeszkedjék ki, ne csak Szombathelyre, de a mellette fekvő három helység is, mely a zsidókat mindig szivesen látta falai között, csatlakozva hozzá, adja ki az utat a zsidóknak. És a biztonság kedveért most ne 12, meg 32 frt. legyen a büntetés, ha valaki zsidót befogad lakónak, hanem 1000 pgfrt ; ez okvetlen eléri célját.

És mi volt az oka a zsidó-heccnek? Világos volt az az eddigi történet ismerője előtt az április 5-iki jegyzőkönyv nélkül is, de felfogásunk igazolására kimondja az maga, hogy „a zsidó néposztály iránt a nép kebelében rég óta élő ellenszenv sőt gyülölség, *melyet az 1840, 29 tcz.* ugy a zsidók vallási és társadalmi különcz szokásaik, s ingerlő önviseletük *napról napra emeltebb fokra csigázott.*" Bizony nem a zsidók vallási szokásai, melyeket a nép századok óta ismert és mindig józan tűrelmességgel fogadott, nem is társadalmi különcz szokásaik, melyekkel nem törődött, hisz társadalmilag nem vegyült velök, hanem az 1840, 29 tcz. volt az u. n. lázadás kutforrása, melyet a zsidók magaviselete annál kevésbbé szithatott, hisz az, épp az 1848-iki megyei összeirás szerint, általában kifogástalan, jó volt.

A városi tanács most már a legnagyobb buzgalommal lát hozzá a népgyülés határozatának végrehajtásához, két bel- és egy kültanácsost küld el Bécsbe, hogy Batthányi Fülöp herceg aláirását megszerezzék. A herceg a zsidókkal szemben mindig a legnagyobb jóakaratot tanusitotta, mint látni fogjuk, templomot is épitett számukra szőkeföldi telkén, védelmébe vette őket már akkor, mikor Szombathelyen megtürni sem akarták, most is aggodalmát fejezi ki a küldöttség kivánságával szemben, minthogy azonban annak állitása szerint, a közbiztonság fenntartására okvetlen szükséges az intézkedés, aláirja a neki bemutatott ivet.

A jól megszerkesztett határozatok azonban még sem léptek életbe, mert már április 24-én megjelentek Szombathelyen Széll József első alispán és Csányi László, mint kormánybiztosok és az első felelős magyar miniszterium

nevében megsemmisitették azokat. Ez alkalomra ujból népgyülést hivnak egybe, a hol is „hü szinekkel adták elő azon szennyfoltot, melyet az érintett botrány az egész haza szine előtt a városra borita" és„ kihirdetvén a min. orsz. ideiglenes bizottmány április 3-án s a magyar felelős miniszterium f. é. ápr. 17-én kelt rendelményeit, melyekben a zsidók további törvény ellenes üldöztetése szigoruan eltiltatik, *az izgatók s tényesek minden kárért felelősekké tétetnek*; felszólitották a népet, hogy a fentebbi botránytól reájuk hárult szenyet lemosni s városunk eddigi szeplőtlen hirét az ország s közvélemény széke előtt helyreállitani törekedjék. Minden nyugodt hangulattal lőn fogadva." [12])

A jegyzőkönyv befejező nyilatkozata is azt tanusitja, hogy az u. n. lázadás a zsidók ellen csak mesterségesen szitott volt, amire a kormánybiztosok is utaltak, mikor az izgatók felelősségre vonását helyezték kilátásba. Ezzel azután befejeződött nem csak az a csunya incidens, de egyuttal az a korszak is, mely Szombathelyen a zsidókat kivételes szabályoknak vetette alá és melynek utolsó fellobbanása volt, a lángnak teljes kialvása előtt, az a régi türelmetlenség szelleméből folyó üldözés, melyet Szombathely polgárai röstelhettek azután legjobban. Uj korszak kezdődik tehát nem csak Szombathely városa, de a szombathelyi zsidó község részére is, mely ezentul joggal viseli ezt a nevet és szabadon fejlődhetik a tágasabb teren, melyet a város nyujt neki.

Nem sokára egyesiti a szombathelyi polgárokat is a zsidókkal a haza veszedelme, mely mindig nagyobb fokra hágott és Szombathely zsidósága is állit önkénteseket a haza szent ügyének védelmére. [13]) Ez önkéntesekhez Königsberger Lajos rabbi intéz felesketésük előtt buzditó beszédet, melyben a község köszönetét is tolmácsolja nekik, amiért a vészben forgó haza védői közzé sorakoznak. Többek közt azt mondja nekik: „Magyarország a mi édesanyánk, mely szült és nagyranövelt bennünket; és habár nem is ismernek el honpolgároknak, ha sok helyen kegyet-

[12]) L. Bernstein, i. m. 59—63 l.
[13]) L. .u o. 132 l.

lenül üldöznek is, ha a mi templomunkat és szent tóratekercseinket gyalázatos módon megszentségtelenitették és megrongálták, nem szabad szivünkben a gyülöletnek és bosszunak tért engedni. Sőt imádkoznunk kell jóságos Atyánkhoz, hogy ezt a gaztettet ne torolja meg és ellenségeinknek bocsásson meg." [14]) Jellemző ez a gondolkodás nem csak a finomlelkü Königsberger rabbi, de a zsidóságra is, mely igy fogta fel feladatát egész Magyarországon a szabadságharcz kitörésekor és egész tartama alatt.

III. FEJEZET.
A KÖZSÉG KIALAKULÁSA A SZABADSÁGHARC UTÁN.

A község létszáma 1850. — Zsidók Szombathely szomszédságában. — A község önállósága 1830. — Templomvétel 1836. — Batthányi herceg jólindulata. — Königsberger Lajos, a község első rabbija. — A község vallási iránya. — Első összeütközése az u. n. orthodoxokkal. — Templomrend. — Esküvő a templomban 1846. — Az almemor áthelyezése 1852. — Külön minjan. — Iskolaalapitás 1846. — A község jövedelemforrásai. — Bekebelezési dij és eltörlése 1868. — Vidéki tagok. — A község fegyelmi joga és annak gyakorlása. — A község szervezése. — Egyletek ellenőrzése. — Maszki-lel-Dal egylet. — Adóbehajtás módja. — Alapszabályok 1858. — Templomrend kiegészitése 1855. — Zugimaházak eltiltása. — A község és az absolutistikus hatóságok. — Ő felsége Szombathelyen 1857. Königsberger rabbi halála 1861. — A rabbiállás betöltése és templomépités. — Az uj rabbi qualifikátiója. — Az iskola 1847—1869. — Dr. Rokonstein Lipót rabbi és müködése. — Hitoktatás. — Dr. Rokonstein lemondása. — Az iskola 1869—1876. — Dr. Stier József rabbi — Az orthodox párt kiválása. —

Miután a szomoru végü, de végtelenül dicsőséges lefolyásu szabadságharc lezajlott és a magyar zsidóság tiszta hazafiassággal, becsülettel kivette a maga részét küzdelmeiből, szenvedéseiből [15]), mindenki visszatért megszokott munkakörébe és az abszolut kormányhatalom rendet teremtett, mely megfelelt az ő kivánságának, de nem az ország, a nép vágyának. Az általános nyugalom, mely sok helyütt ugyan a siri csendhez hasonlitott, mindenesetre hoz-

[14]) Königsberger rabbi beszéde héber betüs kéziratban a szombathelyi congr. hitközség levéltárában.

[15]) Bernstein, i. m. 122—188 és 265— 312 ll.

zájárult ahoz, hogy a társadalom egyes szervei felvegyék a munkát saját létük és fejlődésük érdekében.

A szombathelyi hitközség most már teljesen beolvasztja magába a szomszéd helységek zsidóságát és mindinkább igazán szombathelyi lesz, miután a zsidó lakosság ide terelődik át. 1850-ben már Szombathelyen 65, Szent-Mártonban 31, Szőkeföldön 4, és Perinten 2 zsidó család lakik, melyek együtt képezik a hitközséget. [16])

Hogy Szombathelyen mint ment végbe hosszu küzdelem után a zsidók letelepedése, azt kimutattuk; a mellette levő helységekre nézve e tekintetben bár nem oly folytonos, de szintén megbizható adataink vannak. Már 1759-ben emliti Szombathely város jegyzőkönyve *Notl Ádám* zsidót, ki a Batthányi nádor kuriáján lakott és a szombathelyi polgárokkal kereskedett. 1761-ben pedig a szintén Szombathely tőszomszédságában levő, de még ma is önálló hatósággal biró *Szőllős* faluban lakik Salamon Farkas, aki a szombathelyi városi tanácsnál pereli Korándy Varga Mihályt, hogy mikor ő Rohoncról szekerén jött, az illető botjával ráütött. A vádlott azonban tagadja és felmentik.

Az 1770-iki megyei összeirás szerint *Szent-Mártonban* 2 zsidó család él 8 lélekkel, *Perinten* pedig 1. 1780-ban viszont *Szőkeföldön* találjuk Salamon Bernátot. Igy tehát már abban az időben szorványosan letelepedtek Szombathely környékén a zsidók, akik mind Rohonc hitközségéhez tartoztak; 1789-ben valóban azt is jelentették a megyei összeirónak, hogy őket már a rohonciakkal vették fel. 1795-ben már 13 családot jelent az összeirás Sabariensesnek, akik közül azonban tényleg csak az egy Engl Jakab lakott Sabariában, amint azt bebizonyitottuk. 1809-ben Szent-Mártonban 12 család és egy özvegy, Szőkeföldön pedig 5 lakik. 1813-ban Szent-Mártonban 16 család, a Sabaria alatt összeirt 9 közül: 3 Szombathelyen, a többi Szőkeföldön és Perinten lakik. Legpontosabb az 1817-iki összeirás, mellyel az 1818-iki is egyezik; e szerint Sabaria 3, Szent-Márton 15, Szőkeföld 5, Ó-Perint 3 zsidó család-

[16]) Hitközségi levéltár, 4 1850 sz. községi összeirás.

nak adott lakást, amikor is rabbijuk Salamon Löbl és metszőjük Hofmann Moyses Szent-Mártonban laktak. [17])

Mindezek a kis gyülekezetek a rohonci tekintélyes hitközség fiókját képezték, melynek ideiglenes imaháza Szőkeföldön volt, a mai Sabaria szálló végében. 1830-körül azonban már önálló lett a hitközség és állandó templomot épit számukra Batthányi Fülöp herceg, amiért azután a kis község évi bért fizet, *mig nem 1836-ban elhatározza, hogy megveszi a hercegtől a templomot.*

Tényleg ugyanazon év Szent-Mihály havának (szeptember) 29-én megköti a község a herceg tisztviselőivel a szerződést, melynek értelmében a „szőkeföldi curialis Fundusson Uradalmi költséggel épitett Israelita Sinagógát, ahoz kimért háromszázhat □ ölre menő udvarral együtt" eladja a herceg 5000 frtért pengő pénzben, „egy forintot három huszasokban számitva, de ugy hogy a házhely földesuri jussának elismerése gyanánt évente Szent-Mihály napján, egy cs. kir. aranyat fizet a község. [18]) Épithet a község a telken rabbi vagy templomszolga lakást, de más változtatást nem szabad ott eszközölnie, az udvarból el nem adhat és az épületet sem idegenitheti el. Különben, mondja a szerződés, „a 3-as könyv 3-ik része 30-ik cikkelye értelmében a földesuri Jussok és igazak fentartatván a Kasa bor árultatási és a zsidó vendéglői haszonvétel, melly eddig a Sinagógával egy szerződésben volt kiadva, külön haszonbérlői szerződésre utasitatik."

Jellemző az 1848 előtti állapotokra a hercegnek ama

---

[17]) Vasmegyei levéltár, Zsidó ügycsomó, mely az összeirásokat tartalmazza. Az 1817-iki összeirás a következő neveket mutatja fel: *Szent-Márton:* Jakobus Kellner, Moyses Betlehem, Mandl Tétt, Salamon Lázár, *Salomon Rabbiner Löbl, Moyses Schacter,* Israel Hörsl, Sal Löbl Kohn, Lövi Khan, Michael Anas (?), Jacobus Lebl, Dávid Kohn Hendl Vittib, Jacobus Stadler. *Ó-Perint:* Lazarus Ábrahám, Josephus Hirsl, Benedikt Salamon. *Szőkeföld:* Mathias Libermann, Pinkus Berl, Lebl Grünwald, Adam Grünwald, Philipp Grünwald. *Sabaria:* Jacob Engl, Volf Porlicz, Löbl Kohn, Az 1822-iki összeirás lényegtelen eltérést mutat, Szent-Mártonban 15, Szőkeföld et Sabaria 7, Ó-perint 4 család.

[18]) Az évi 1 drb, aranyat még 1858-ban is fizették, amint azt a hitközségi levéltárban levő nyugta bizonyitja. Hogy mikor szünt ez meg, nem tudjuk.

kikötése, hogy az eladott telek, mint valóságos curialis birtok, soha semmi szin alatt adó-összeirásban föl ne vétethessék s ennél fogva közadózás alá ne juthasson. [19])

A kis hitközségnek természetesen nem volt annyi pénze, hogy a templom vételárát kifizesse, hanem adós marad vele és három tagja, Grünwald Ignácz, Berl Pinkás és Salamon József irja alá a kötelezvényt, saját vagyonuk lekötése mellett, hogy négy részletben kamatokkal együtt kifogják fizetni; amit pontosan meg is tartottak. [20])

Ime tehát akkor, mikor Szombathelyen a zsidók szabad lakhatási engedélyt sem kaptak, Batthányi herceg már a saját költségén templomot is épittet számukra és minden tekintetben emberségesen, jóságosan bánik velök. Hálásak is ezért a névleg szombathelyi zsidók és a templomvétel után hódoló feliratot intéznek a herceghez, egyuttal kérik, hogy küldöttségileg személyesen is kifejezhessék köszönetüket, amit az első részlet fizetésekor meg is tesznek. Különben más alkalommal is tapasztalták már a herceg jóindulatát, aki temető helyet is adott nekik és segitette őket, hogy azt kőfallal körülvegyék. [21]) Nem különben bebizonyitotta a herceg kegyességét később, mikor a megnövekedett község 1857-ben uj, nagyobb templomot akar épiteni és ezt ujból a herceg jóságától várja. Erre ugyan már nem vállalkozik, de hajlandó arra, ha a község maga épit, hogy a régi templomot visszaveszi az eredeti vételárért és vesz a községnek megfelelő telket a templom céljaira, vagy mint 1858-ban módositja ajánlatát, bizonyos összeggel járul hozzá. [22])

---

[19]) A szerződés eredetije a hitközségi levéltárban. Ennek és a hitközségi jegyzőkönyvnek adatai szolgálnak történetünk ez után következő részének alapjául, ahol más forrást meg nem nevezünk. A szerződést a község nevében aláirtak: Grünwald Ignácz, Szombathely közönségének birája Landesberg Isak, Esküt, továbbá: Berl Pinkus, Kohn József, Deuts Sándor, Salamon József, Stadler Jakob és Neuman Jónás.

[20]) Az obligatió eredetije magyar nyelven. Rajta a fizetések nyugtázása; 1839, dec. 31. fizettek ez ideig négy részletben 5000 frtot ezüstpénzben és 362 frt. 30 kamatot.

[21]) L. alább a chevra kaddisa történetében.

[22]) Horvát Boldizsár, a herceg ügyészének, két szép német levele a hitközséghez, 1857, okt. 7 és 1858 szept. 5-ről.

A község tehát 1836-ban megfelelő saját templommal rendelkezik, rabbit azonban csak 1838-ban választ, *Königsberger Lajos* személyében, aki azután 1861, dec. 14-én bekövetkezett haláláig viselte a fiatal község rabbitisztjét. [23])

Rendkivüli szerénység és szivjóság egyesültek benne egyrészt, másrészt mély talmudi tudomány és a világi ismeretek szükséges mértéke, ugy, hogy állásában, mint a *szombathelyi hitközség első rabbija*, mindig méltón állotta meg helyét.

A fejlődő hitközségnek vezetésében és irányitásában eleinte bő része jutott, gyülésein is részt vett és az 1836-1847-ig héber betükkel irott német jegyzőkönyvek közül nehányat ő szerkesztett. A hitközségi választásokon, mint a pártatlanság ellenőre vett részt és még az 1859-iki alapszabályok is (12 §.) azt kivánják, hogy a választásnál a régi előljárók mellett a helyi rabbi is bevonandó az ellenőrzés gyakorlására. [24]) És valóban, ki hivatottabb arra hogy a pártatlan választási elnök legyen, mint a rabbi, akinek mindenkor a pártok felett kell állnia!

A hitközség eleinte haladt a régi utakon, melyeket a conservativ zsidóság kijelölt, de már az 1850 után való időben itt is nagyon éreztette hatását az u. n. felvilágosodás szelleme, mely gyakran kész volt vélt igazáért harcba menni a maradiságnak mondott hagyományos szokások ellen. Kőnigsberger rabbi természeténél fogva nem volt a harc embere, és bár meggyőződése, vallási felfogása teljesen a tiszteletreméltó multban gyökerezett, hisz neveltetése és tanulmányai minden tekintetben conservativ rabbinak praedestinálták, [25]) több pontban engedett az

---

[23]) Állásának elfoglalásáról nincs adatunk, de a haláláról kiadott utólagos gyászjelentés azt mondja: Er war Gründer des hiesigen Rabbinates hat in der hiesigen Gemeinde *durch volle 23 Jahre* als Oberrabbiner und Religionsvorsteher fungirt, tehát 1838-ban kezdte hivatalos működését

[24]) 1842 és 1845-ből egy-egy jegyzőkönyv az ő irása; aláirási jegyzőkönyv végén azt iria: בן מעטינע היערמיט דאס דיא וואהל בהכשר נמור על ידי בוררים נעשעהען אין מיינער נעגענווארט ליב קאנינסבערגער אב"ד פה. 1842-ben a válasz

[25]) Rabbiképesitését, hattárját, midőn 1818-ban Rohoncon a megvakult R. Szender Meisels helyettesitésére vállalkozott (L. Rohonc hitközsége története) a nikolsburgi országos főrabbitól nyerte el. Ezt azután a szalonaki rabbi R. Pinkás Löb közbenjárására a pozsonyi Chaszam Szófér a

ujitók kivánságának, ami kétségkivül hozzájárult községében a két ellentétes iránynak kiélesedéséhez, mig majd a teljes szakitásra került a dolog. [26])

Első összeütközése a szigoruan conservativekkel, az ú. n. *orthodoxokkal*, a rituális fürdő ügyében volt. 1840-ben ugyanis a község fürdőjét, melybe mint a legtöbb ilyen régi fürdőnél a forrás fekvésénél fogva, a mélységbe húsz lépcsőn kellett lemenni, Königsberger rabbi szerencsés terve szerint átalakitották szivattyu segélyével ugy, hogy a vizmedence a talaj szinvonalára került. 1850-ig nem volt baj, ekkor azonban párt alakul a községben, mely kifogásolja a fürdő rituális voltát. Königsberger rabbi ugyan a fürdő tervrajzát alapos dolgozatával együtt, melyben álláspontját nagy tudással kifejti, beküldte kiváló talmudikus tekintélyeknek és azok kijelentik, hogy a fürdő a vallás törvényeinek teljesen megfelel, az ellenpárt azonban nem nyugszik be, hanem másik rituális fürdőt készittet saját szükségleteire.[27])

---

maga hattárájával is megerősiti, sőt kivételesen elengedi, hogy Königsberger, ki addig kereskedő volt, nála vizsgára megjelenjék. K. különben tanitványa volt még Nagy-Martonban. A hattára 1819 Tévesz 24 kelt a hitközségi levéltárban meg van.

[26]) Lgalább a templomi esketés és az almemor ügyét. Ide számithatjuk azt a tényt is, hogy a királyimát nem héberül, hanem magyarul mondta, ami a szigoru orthodox felfogás szerint nagy reform számba ment, Königsberger iratai között megvan, nem ugyan az ő irásával, az általa mondott királyima szövege. Ugyancsak öregségére felvette a papi cimadát és összerakott taliszt. Igy áll arcképmetszetén, melyet többek között Dr. Zipser rohonci rabbinak ajándékozott a következő jellemző dedicatióval; Andenken dem Herr. Dr. M. Zipser zur Ansicht Dies Bildniss ohne Gewicht Er betrachte nur das Gesicht, die Mönchskutte aber nicht. Diese diente schon zum Aerger, Ihrem Freunde L. Königsberger. A kép Ehrlich M rohonci rabbi úr birtokában van, aki szives volt a delicatiót számomrá leirásolni.

[27]) Az eredeti okiratok a szombathelyi hitközség irattárában מקוה ügy alatt összegyüjtve. Königsberger dolgozata és a fürdő alaprajza. R. Wolf Hamburg, fürth-i és Engelsman Gávriél rohonci rabbik feltétlenül helyeslik eljárását. Hozzájárulnak többek között Sommer Sámuel, németujvári később pápai, Landesberg Izsák Áron, nagyváradi, Unger Joel, paksi rabbik. Érdekes Dr. Zipsernek 1860-ban K.-hez intézett leve le. mely találóan fejtegeti a szivattyú szerepét a fürdő létesitésében. Lásd még Ben-Chananja. 1865, 590—299 l. ugyancsak Zipser által röviden kifejtve, hogy az ily rituális fürdő a szigorú vallástörvényeknek mindenben megfelel. Ma már több orthodox községben is van ilyen alapon készült mikvo.

Ezzel be volt verve az ék és az előbb egységes község pártokra szakadt, hogy többé egészen össze ne forrjon. A viszálykodás magva elhintve mindig bővebb aratást hozott, ami az érzékeny lelkü Königsberger rabbinak sok keserűséget okozott, amint ezt 21 éves müködése évfordulóján, 1859, chanukka szombatján tartott beszédében felpanaszolja. [28]) A község zöme azonban feltétlen tisztelettel és igaz szeretettel viseltetett rabbija iránt, amint azt több alkalommal be is bizonyitotta. 1855-ben jegyzőkönyvbe iktatja a rabbiszerződés szövegét, melyet ugy látszik előbb nem tartott szükségesnek irásba foglalni. Megszabja ez, hogy megfelelő lakáson kivül élethossziglan 600 frt. évi fizetést ad a község, amiért viszont Königsberger rabbi kötelezi magát, hogy amig ereje birja, kötelességeit pontosan teljesiti. De még tovább is megy a község és rabbija halála esetére az ő nejének évi 300 frt. nyugdijat biztosit. Oly eljárás ez, mely — sajnos — még ma sem általános, sőt a legritkább esetekben fordul elő ily alakban a hitközségek tulnyómó többségénél, mert szervezetlenségükben nem tudnak a községek saját érdekükben sem egyesülni, hogy létrehoznák közös akarattal és áldozatkészséggel az országos nyugdijintézetet, mely felmentené a hitközségeket ama kinos zavar alól, melynek többé kevésbbé mindegyik, főleg a kisebbek ki vannak téve, ha — Isten ments! — rabbija, vagy hivatálnokainak egyike elhalálozik család hátrahagyásával.[29])

A békés összetartás tehát meglazult a községben és nem is tért többé vissza, mig nem a conservativ rész teljesen kivált az anyaközségből és 1871-ben orthodox községgé alakult.

---

[28]) Beszéde, csekély számu iratai között a hitközségi levéltárban.

[29]) Érdekes a szerződés utolsó pontja, mely szerint az elöljáróság engedélye nélkül nem szabad K. rabbinak elutazni. Ennek az a története, hogy nagyon gyakran elutazott' főleg mások érdekében, mert jószivüségét bizony kihasználták sokan. Az utazás akkor sem volt olcsó mulatság, ami K. rabbinál, ki a pénzzel nem tudott bánni, sulyosan esett a latba. Ezt akarták meggátolni, mikor az idézett pontot a szerződésbe felvették. Erre mondta ő, amint azt több kortársától hallottam: Lass't mich fahren, lass' ich Euch gehn

Tagadhatatlan, hogy a szombathelyi hitközség fejlődésében korán éreztette hatását az u. n. modern áramlat és tagjainak nagy része állandóan arra törekszik, hogy ez a község intézményeiben is kifejezésre jusson. Amennyiben ez az áramlat a rend és jó izlés követelményeit szolgálja, bizonyára kifogás alá nem eshetik; csak akkor vétett a község zavartalan egysége ellen, mikor megszentelt hagyományokhoz is hozzányult és tagjai egy részének vallásos meggyőződését érintette.

Már 1846-ban templomrendet szab meg az előljáróság és képviselet, követeli a tepmlomban a rend és csend szigoru fenntartását; ezért a tórához hivatás (עליות) tisztségeit nem engedi, mint az addig történt, hangos kikiáltás utján elárverezni, hanem táblafelmutatás által a kivánatos csendben és pedig már a tóraolvasás megkezdése előtt. Ki ne helyeselné ezt az intézkedést, mely már abban az időben a község jobb érzését bizonyitotta. Az intézkedés be is vált, a conservativ községekben még ma is igy divik. De ugyanakkor megtoldják azt azzal is, hogy a tagokat nem névvel hivják a tórához, hanem csak a tábla által jelzett szám szerint. Sőt még tovább is mennek a rend érdekében és a rabbinak irásban beadott véleménye alapján elhatározzák, *hogy az esketések azontul nem a templomudvarban tartandók, mivelhogy az rendetlenségre, sőt botránra ad alkalmat, hanem a templomban.* Ha valaki mégis az udvarban kivánná megtartani, ugy külön 4 frt. dijat fizet ezért. A következő évben, 1847, április 9-iki ülésen, e határozatot oda módositják, hogy a templomudvarban semmi esetre sem engedik meg az esketést, hanem vagy a templomban, vagy esetleg az illető házánál

Ez már nagy ujitás számba ment az időben, de a vagylagos intézkedés legalább módot nyujtott a szigoru felfogásnak a maga meggyőződése szerint való eljárásra, habár ezért — bizonyára helytelenül — külön megadóztatják.

Amikor azonban 1851-ben a templomot 12445 frt. 51 kr. költséggel kijavitják, amire az 1848-iki rombolás után az ideiglenes helyreállitás mellett is nagyon rászorult, egyuttal *az almemort a templom közepéből a frigyláda elé helyezik* és a kántor mellé kórust szerveznek.

Aki tudja, hogy az almemor kérdés mily viszályokra adott alkalmat és szolgál nem ritkán okul a községek kettészakadására, be fogja látni, hogy a szombathelyi hitközség is helyesebben tette volna, ha meghagyja még az almemort a régi hagyományos helyén, mert bizony amellett is lehet rendezett, szép istentiszteletet tartani, olyant, mely a mai igényeknek is megfelel. Igy pedig okot szolgáltatott a község egy töredékének, hogy lelkiismereti szabadsága nevében megtagadja a templomnak igénybevételét és a helyett külön minjant rendezzen magának, a saját vallási felfogásának megfelelő módon. A község ez ellen persze tiltakozott és a rendelkezésre álló eszközökkel törekedett is annak a megakadályozására. Hogy ez azután a béke és egyetértés rovására történt, az természetes.

Pedig a község már kezdettől fogva szépen indult, szilárd kereteket teremtett magának, amelyek között szent feladatainak méltón megfelelhetett. Hisz láttuk, hogy már 1836-ban megszerzi templomát, ami mindenesetre hatalmas lépés volt fejlődésében. Tiz évvel később viszont, 1846-ban, oly uj intézményt létesit, mely ékesen hirdeti, hogy a község hivatásának magaslatán áll. Ekkor ugyanis *nyilvános elemi iskolát létesit*, amely a vallásosság és a müvelődés tüzhelye legyen egyaránt. 1846, március 25-én elhatározzák, hogy az addig szegény átutazók segélyezésére szolgáló „Maszkil-el-dal, valamint a Talmud-tóra egylet pénztárába befolyó összegek az évi április 24-étől kezdve „zur allgemeinen Schule", a községi iskola javára forditandók. Volt ugyanis már előbb iskolájuk, de azt csak egyleti alapon tartottak fenn, azért „Vereinsschule"-nek nevezték. Ez volt *a Talmud-tóra iskola*, hol a héber, az az a vallási tárgyak tani-

tása volt a főcél, de azért a világi tárgyak számára is volt külön tanitója. Hogy ezt az iskolát mikor alapitották, az nem tünik ki a feljegyzésekből; bizonyára a község megalakulásával együtt lépett életbe, hisz a zsidóságnak ősidők óta az volt egyik erőssége, hogy gyermekei tanitására nagy gondot forditott és azért szivesen áldozott. Ahol tehát több zsidó család együtt lakott, ott közösen tartottak tanitót és minden kisebb községben is eo ipso létezett talmud-tóra. Igy volt ez természetszerüen Szombathelyen is. A héber tárgyak tanitására két tanitója volt a talmud-tórának és hogy mily figyelemmel kisérték müködését, mutatja az, hogy pl. 1846 január 1-én, a megejtett vizsga sikerének elismeréseül, Freistadtl és Strehm tanitókat a község felmenti a huskrajcár és a kültagok (Chucim) által fizetendő adó alól.

1846, április 15-én szerződteti a község, egyelőre egy évre, három havi felmondás kikötése mellett, Neustadtl L. S. főtanitót az uj iskolához, aki már előzőleg is müködött a talmud-tóra iskolán, a világi tantárgyakat tanitva. Fizetése 700 frt. (W. W.), amiért napi 8 órát kell tanitania, délelőtt négyet és délután négyet. Nemsokára, ugyanaz év julius havában, még egy tanitót vesznek melléje, aki szintén napi 8 órát köteles tanitani.

Különösen nevezetes a község emc culturális törekvésében, hogy azt egyuttal a magyarság szolgálatába kivánja állitani. 1847 április 1-én azt határozza el, hogy az iskoláján *a magyar nyelv tanitása kötelező* lesz ezentul, azért is most már magyar izr. községi elemi iskolának (ungarische Isr. Gemeinde Normalschule) nevezi azt. Épp azért német ajku tanitói mellé magyar leckeadót alkalmaz, aki a tanuló ifjuság magyarosodását van hivatva előmozditani. Ugyancsak gondoskodni kiván a község arról, hogy az iskola ne legyen a tandijakra utalva, hanem önmaga tartsa fenn magát, a község hozzájárulása, illetve a létesitendő iskolaalap által. Igazgatására külön négy tagu bizottságot szervez, melybe két tagot a közgyülés, kettőt pedig az előljáróság választ, [30]) mely az iskola kül- és belületét igaz-

[30]) Az első ilyen bizottság (Direction) tagjai voltak: Grünwald Lajos, Grünwald Sámuel, Neuher Henrik és Hochsinger Henrik.

gassa, vallási tekintetben pedig a rabbié a felügyelet. Igy tehát rendben van az iskola szervezete és a község mindent megtesz annak felvirágoztatásáért; nem sajnálja a költséget, ha nehezére esik is és 1847 elején új tanitót alkalmaz, akinek már 1000 frt. évi fizetést biztosit, mert azt reméli, hogy általa az iskola nagyban fog emelkedni. [31])

A község kiadásai tehát állandóan növekednek és gondoskodnia kell azok fedezéséről, ami nem is volt mindig könnyü munka. Jövedelme eleinte, mint rendesen a régi községeknél, a fogyasztási adókból állott. Első helyen állott e tekintetben a huskrajcár (Pfenniggeld), amit a kóser-hus után és a szárnyasok vágatási dija gyanánt fizettek a hitközség minden rendü tagjai. Hogy mily fontos volt a községre nézve ez a jövedelem, bizonyitja az a körülmény is, hogy rendkivül ügyeltek annak pontos behajtására és már az 1836, április 24-iki jegyzőkönyv szerint az e téren elkövetett kihágás miatt szigoru büntetést szabnak ki; nevezetesen: I.) 6 frt., II.) 12 frt., III.) kizárás a községből volt a büntetések fokozata.

A jövedelem e főforrása mellett rendelkezésükre állott a bormérés joga, melyért pl. 1842, októberig évi 1000 frtot kapott a község, attól kezdve évi 600 frtot, továbbá a mészárszék és a kóser vendéglő bérbeadása, mely utóbbiért 1845-ben is évi 600 frtot érnek el.

Ilyen jövedelemek persze csak addig voltak biztosak, mig a szigoruan vallásos élet általános volt, hogy minden hitközségi tag rendszeresen hozzájárult; mihelyt azonban lazult a vallásosság, meg kellett változni a község jövedelmi forrásainak is. Lassanként bizony háttérbe szorultak a közvetett adók és helyet adtak az egyenes kultuszadónak, melynek terhét pedig sokkal jobban érezték a tagok. Már 1855-ben látjuk annak rendszeres kivetését, midőn öt osztályba sorozzák a hitközségi tagokat cultusadójuk tekintetében, évi 32, 22, 15, 10 és 4 frttal, ami az akkori viszo-

[1]) Lásd: Dr. Bernstein Béla. A szombathelyi izraelita elemi népiskola története. Budapest, 1896, 5-7 l. E monográfiára utalunk az iskola történetének részleteire nézve, itt csak a fővonásokban ismertetjük azt.

nyokhoz mérve elég tekintélyes összeg volt amellett, hogy még mindig fennállottak az indirekt adók. [32])

Volt azután a községnek még egy jövedelmi forrása, éppen nem megvetendő és pedig *a bekebelezési dijak.* Mindenki ugyanis csak akkor lehetett a hitközségnek valóságos tagja, ha előbb bekebelezési díját lefizette, mely legalább 60 frt. volt, de a belépő vagyoni viszonyai szerint több is lehetett. [33]) A folyton fejlődő hitközségnél e dijak elég tekintélyes jövedelmet jelentettek, melyre nézve pl. 1847-ben azt határozzák, hogy azt takarékba helyezik el, mig a község nem épit.

Ezen az alapon állva volt a hitközségnek háromféle tagja: Bekebelezett tag, ki minden jogot élvezett, be nem kebelezett, a város területén lakó kültag (חוץ), ki sem cselekvő, sem szenvedő választó joggal nem birt és a templomi előjogokat sem vehette igénybe, [34]) végül vidéken lakó kültag (filiálista), ki csak némi csekély járulékot fizetett és természetesen községi tag jogaival nem birt.

Az uj tagot csak a közgyülés vehette fel, ha az illető erkölcsi kifogás alá nem esett; amig azonban a bekebelezési dijat be ne nem fizette, semmi joga sem volt. Hogy ezt megtenni el ne mulassza, arra szigoruan ügyel-

---

[32]) Összesen 104 tagot adóztattak meg; az I osztályban volt 15, a II. ban 22, a III-ban 12, a IV. ben 26' az V. ben 29.

[33]) Igy pl. 1845-ben Pick Salamonra 70, 1846-ban Steinberger Antalra 110 frt. bekebelezési dijat rónak ki.

[34]) Hogy mik voltak azok a templomi előjogok, az kitünik az 1858-ban készült alapszabályok függelékéből: Anhang zur Geschäfts-Ordnung der israel. Cultusgemeinde Steinamanger. Az alapszabályok folytatása gyanánt a 26 §. meghatározza, hogy a községbe fel nem vett tag (חוץ), sem szombat, sem ünnepnapon nem járulhat a tóra elé, még ha köteles volna is (חיוב); nem is veheti meg a מצות, a felhivatási tisztségeket. A kültag זכר hirdetéseért 50 krt. fizet, a rendes tag semmit. Esketésnél a világitásért kétszeres dijat fizet. Ilyen kültag fia, ha confirmans: בר מצוה lesz, felhivható ugyan, de a jogot erre rendes tag utján kell megvétetnie, mig ez utóbbinak fia hasonló esetben, mint חיוב 15 krért kapja ugyanazt. Gyászeset alkalmával a kültag is tarthat otthon minjánt a gyászhétben, de tórát nem kap hozzá, mint a rendes tag. A 30 napos gyász alatt pedig négy frtot kell fizetnie a minján tarthatásért, mig a rendes tagnak csak 2 frtot.

tek és ha háromszori felszólitásra le nem fizette, mint pl. Pick Salamonnal történt 1845-ben, kimondták, hogy ezentul semmi szin alatt fel nem veszik és az illető mindig kültag marad.

Fennállott ez a szabály az egyenjogusitás idejéig és csak 1868, dec. 8-án határozza el a község, hogy az egyenlő jog elve alapján hatályon kivül helyezi alapszabályainak azt a pontját, mely a bekebelezési dijról szól. Ezentul minden adófizető rendes tagja lesz a községnek, de szenvedő választó joggal csak az fog birni, aki már 3 év óta adófizető. Sok baja volt a községnek, mint másutt is mindenfelé a zsidó községeknek, a vidéki tagokkal, akik tetszésük szerint válogattak az anyaközséghez való tartozandóságban. Mikor templomra, vagy temetőre volt szükségük, akkor jelentkeztek a központi községnél, de mikor adózásra került a sor, akkor kivonták magukat az alól azzal, hogy nem oda tartoznak. Igy volt ez csekély kivétellel egész 1885-ig, amikor végre a vallás- és közoktatásügyi miniszterium november hó 13-án, 1924 eln. szám alatt kibocsátott rendeletével megteremtette az anyakönyvi, illetve rabbisági kerületeket és ez uton kényszeritette a vidéken lakó kültagokat, hogy állandó és meghatározott anyaközséghez tartozzanak, amely azután törvény szerint megadóztathatja őket.

A szombathelyi rabbiság már 1850 után többször fordult ez ügyben a megyei hatósághoz, mely az anyakönyvi kimutatásokat kéri tőle a vidéki tagokról is, akik pedig nem jelentik be nála az anyakönyvelendő eseteket. Végre 1858, jan. 29-én a hitközség keresi meg a megyei főnökséget, hogy irassa össze a szombathelyi főszolgabirói kerületben lakó zsidókat és vagy kényszeritse őket arra, hogy a szombathelyi hitközséghez tartozzanak, vagy, ha ez nem lehetséges, ugy vallják be, hogy tulajdonképpen hova tartoznak. Erre a megyei hatóság tényleg összeiratja a kerület zsidóságát és az összeirást már 1858, január 25-én meg is küldi a községnek. Ebből kitünik, hogy 30 helységben lakó 68 család a szombathelyi anyaközséghez tartozónak vallotta magát, mig 12 helységben lakó 14 család a rohoncihoz, 2 helységben levő 2 család a szalonakihoz, egy-

helységben lakó 1—1 család pedig a lakompaki, ill. a németkereszturi községhez tartozónak. Viszont voltak a szombathelyi hitközségnek is tagjai, kik más szolgabirói kerületben, sőt más megyében vagy külföldön laktak. [35])

De ha vidéki tagjait nem is tudta rendbehozni a szombathelyi hitközség, annál inkább tudott rendet tartani a saját körében, otthon. Azt a fegyelmi jogot, melyet a régi zsidó hitközségek tagjaikkal szemben gyakoroltak, a szombathelyi is alkalmazza. Tagadhatlan, hogy csak előnyére szolgált a hitközség tekintélyének az a körülmény, hogy saját hatáskörében tudott kellő fenyitést alkalmazni rakoncátlankodó tagjai ellen és nem kellett ezért világi bírósághoz fordulni. Manapság is sokszor lenne alkalma egyes községeknek ilyen eljárásra, ha nem vesztett volna hatásából a fenyitő eszköz, mely rendelkezésére áll.

A szombathelyi hitközség annak idején bizonyára elérte célját, mikor 1836, junius 11-én egyik tagját a megejtett vizsgálat után azért mert a hitközség elnökét a templomban megsértette, közgyülésileg arra itéli el, hogy 3 évre kizárja a községből, minden jogát felfüggeszti, a templomban ugy az ő, mint felesége ülését lezárja. Vagy 1845, okt. 16-án K. Jesáját a rabbi ur ellen elkövetett vétsége miatt, 3 évre kizárja a községi ülésekből és választó jogát az időre elveszti, 1846, máj. 10-én K. I.-t, minthogy nyilt piacon megsértette a községet, azzal bünteti, hogy templomülést nem vehet, a tóra elé nem járulhat és a községbe rendes tagnak fel nem veszi. Miután azonban K. I. bocsánatot kért és 18 frt. W. W. büntetést fizetett, feloldják szept. 14-én a korábbi megtorló határozatot. Még többször is szól a régi jegyzőkönyv ilyen esetekről, melyekben a község mindig megtalálta a békéje, tekintélye vagy egyéb érdeke ellen elkövetett vétség megfelelő megtorlását.

---

[35]) 1858, jun. 28 főszolgabirói felszólitásra jul. 3-án felel a hitközség és jelenti, hogy 5 wieni. 1 triesti és 2 szt. péteri (Horvát-orsz.) lakóst is tagjai közzé számit. Továbbá vannak tagjai a sárvári, kiscelli, körmendi, felső-eőri, köszegi, vasvári és szentgotthárdi szolgabirói kerületekben, sőt Zala megyéből is 2, összesen: 25. A megyei hatóság 1858. február 6. rendelete feljogositja a hitközséget, hogy az ilyen vidéki tagjaira is vethet ki adót; hogy sikerült-e ezt behajtani, az más kérdés

Természetes, hogy az ilyen szórványos esetek nem mértékadók a község egészének jellemzésére, amely mindenkor tudatában volt magasztos feladatának és haladt is a helyes uton annak megoldására. A község igazgatása kezdettől fogva szilárd alapokon nyugodott és a viszonyokhoz mérten folyton fejlődött. Az első választási jegyzőkönyv 1836, április 7-ről csak biró és esküdtek választásáról szól, de 1839 ápr.1-én már elhatározzák, hogy 11 tagu előljáróságot választanak a község ügyei intézésére. Ez előljáróság álljon: elnök, 2 alelnök (טובים), 2 templomatya (גבאי צדקה) és 6 ülnökből, továbbá 2 jegyző és pénztárosból. E három utóbbi lehet nőtlen is, ha azonban nős, akkor beleértendő a 6 ülnök számába és minden tanácskozásba bevonandó. A választandókat 5 választó (בוררים) jelöli ki, akiket, mint később 1846-ban látjuk, sorsolás utján szemeltek ki. A község tagjai csak azokra szavazhatnak, akiket az elektorok kijelöltek és pedig egyszerüen igen vagy nemmel. Az elnökség tagjainak nem szabadott másodizben rokonoknak lenni egymással, a 6 elöljáró között nem lehetett apa és fia, sőt a pénztáros és a két jegyző sem állhatott egymással rokoni viszonyban. A választást jóváhagyás végett a helyi szolgabiró elé terjesztik.

Ha tehát még nem is volt pontokba foglalt alapszabálya a községnek, mégis megszabta ügyvitelének módozatait, amire persze okvetlen szüksége is volt. Ezeket a szabályokat mindig kibővitették és lassanként kiterjesztették a kivánatos módon. 1846-ban az elnök helyettesitéséről és a gyülések rendes megtartásáról gondoskodnak.

Négy hetenként tartandó előljárósági ülés, ha valaki azonban rendkivüli ülést kiván, 2 frtot tartozik lefizetni; ha azt akarja, hogy mind a 11 előljáró ott legyen, ugy 3 frtot. Körülirják az elnök utalási jogát, nem különben a közgyülés hatáskörét.

Érdekes és a viszonyokra jellemző az a határozat, hogy községi engedély nélkül senkinek sem szabad valamely szegény számára gyüjteni. Ime, már akkor is az volt a szokás, mint ma, hogy a zsidó község tagjai között minduntalan gyüjtéseket eszközöltek és bizonyára nem mindig az arra hivatottak. Nem különben fontos az a sza-

bály, hogy az elöljáróságnak joga van minden egyletet számadásra felhivni és ellenőrizni.

Hogy ez időben már több egylet lett volna a községben, arról nincs tudomásunk. A Chevra kaddisán kivül azonban volt még egy és pedig olyan, melynek fennállása ma is kivánatos és jogos volna minden hitközségben. Ez volt a *Maszkil el dal egylet, átutazó szegények támogatására,* melyet már 1845-ben ugy alakitanak át, hogy az addigi heti befizetések helyett, kivetik a tagsági dijat a községi tagokra, vagyoni állapotuk szerint. Ez eljárás feltétlenül helyes; hisz miért viseljék az átutazó szegények nem csekély terhét egyes kiválasztottak, kötelessége abban részt venni minden egyes hitközségi tagnak! 1845-ben még nem volt nagy a kivetendő összeg, de mindenesetre számottevő az akkori viszonyokhoz képest. Évi 250 frt. állott az egylet rendelkezésére, amihez a legnagyobb hozzájárulás évi 10 frt. volt. A kivetett összegeket azután a hitközségi adóval szedték be és pedig kétszer évenként minden hátralékkal együtt, az u. n. *Jomkippur és Peszach-zettel* utján. Az az mindenkinek le kellett fizetni félévi tartozását a hitközség pénztárába, hogy jomkipurkor szabadon használhassa templomi ülését és peszachra megkapja kovásztalan kenyerét. Ime, a végrehajtás mily egyszerü módja, melyre a nélkülözhetlen vallási szükséglet nyujtott biztos eszközt!

Igy hozott a község időről-időre szabályokat, *mig 1858, junius 7-én bizottságot küld ki alapszabályainak kidolgozására.* [36]) A bizottság elég gyorsan dolgozik és már november 29-én kész a templomrenddel együtt 44 szakaszból álló alapszabálytervezet, melyet a község közgyülése el is fogad és mely a megyei hatóság által 1859, január 17-én jóváhagyva, érvényes volt mindaddig, mig a község az 1868-iki congressus által kidolgozott szabályokat fogadta el irányadóul.

Ezek az 1858-iki, szép németséggel megirt alapszabályok felölelik mindazt, amit már előzetesen alkalomadtán

---

[36]) A bizottság tagjai voltak, akik az alapszabályokat alá is irták Dr. J. Nobl, Dr. Wilhelm Feigelstok, Joseph Grünwald, Wolf Mayersberg Albert Neimann, Philip Wohl, Anton Steinberger, Josef Feigelstock, M. Blum Ignatz Spitzer, Leopold Feigestock, Ignatz Stadler.

e téren határoztak és röviden intézkednek mindarról, ami a község vezetésére szükséges. [37]) A tagok három osztályát, miről már szóltunk, fenntartják és pontosan körülirják azok jogait és kötelességeit. A választás módozata is a régi marad, azzal az eltéréssel, hogy az öt elektort és még egy póttagot hozzájuk, nem sors utján jelölik ki, hanem az összes választóképes tagok titkos szavazás utján választják meg.

Nevezetes dolog, hogy 50 évvel később a szombathelyi congressusi hitközség visszatér a közben elejtett régi módhoz és alapszabályai 101 §-ában nem ugyan a közgyülés, hanem a képviselet által választott kijelölő bizottságot állit fel, meghatározván, hogy csak a bizottság által kijelölt egyénekre lehet, mint hitközségi elnökre szavazni. Ez a mód persze nem oly helyes, mint a régi, mert nem az egész község, hanem a képviselet többsége, tehát esetleges párturalom dönt a jelölendő elnök személyére nézve. [38])

A régi alapszabályok elég bölcsen intézkednek a község vezetésére nézve. Belső és külső tanács, az első 6, a második 12 tagu, képezi a község képviseletét és intézkedhetik minden ügyben. Mégis 1000 frton felül levő ügyek, rabbi és kántor választása, nem különben az alapszabályok megváltoztása a nagygyülés elé tartoznak. A belső tanács titkos, a külső azonban nyilt szavazás utján választandó. A választás ellenőrzésére a régi elnökség és a község rabbija hivatott (9-12 §§.)

Hogy már akkor sem igen törték magukat a hitközség tagjai, csak ugy, mint ma, főleg az arra igazán hivatottak, a gyakran kellemetlenséggel, sok nehézséggel járó és mindig hálátlansággal fizetett községi tisztségek után, mutatja az alapszabályok 13 §., mely előrelátóan megszabja, hogy minden megválasztott tag köteles a reá bizott tiszteletbeli

[37]) Az irott példány a hitközség levéltárában. Külső cime: Statuten der isr. Cultusgemeinde Sabaria, תרי"ט, 1859. Belül: "Geschäftsordnung der isr. Cultusgemeinde Steinamanger. Az egész a község kiváló jegyzőjének, Bodanzky Károlynak derék munkája.

[38]) A szombathelyi kongr. izr. hitközség alapszabályai, Szombathely 1909. A 116 §-ból álló tervezetet a község 1907-ben fogadta el és a vallás és közoktatásügyi miniszter 112. 16919 1907 sz. rendeletével hagyta jóvá.

állást elfogadni. Különben fennállott már 1846-ban ez a határozat és pedig büntető sanctióval ellátva, hogy aki a választást el nem fogadja, az 18 frt. Ww. büntetést fizet. És ha 3 év letelte után nem volt hivatala, ujra kiróható rá a büntetés, ha megint visszautasitja az esetleg reá eső választást. Tényleg, mikor 1857, novemberben Rechnitzer Salamon nem akarja a pénztárosi állást elfogadni, az ő terhére megbizzák, 20 frt. évi tiszteletdijjal Bodanzky Károly hitk. jegyzőt a teendőkkel és erről értesitik Rechnitzert.

Az alapszabályok különben minden tekintetben rendezett viszonyokat kivánnak teremteni; megkövetelik, hogy a jegyző évente költségelőirányzatot csináljon és az előljáróság azt tárgyalva, állapitsa meg a szükségletet, melyet adóban vetnek ki.

Különös sulyt vetnek a templomrend betartására; ez valóban egyik főgondját képezte a vezetőségnek, ami modern felfogását kedvező szinben mutatja be. Már 1846-ban állapitottak meg templomrendet, ezt 1855-ben kiegészitve, márc. 21-iki kelettel megszerzik számára a megyei hatóság jóváhagyását. Igy hatósági tekintéllyel ruházták fel, hogy annál eredményesebb legyen és tényleg kimondják 10. pontjában, hogy aki a templombiztos figyelmeztetésének nem engedelmeskedik, azt a második megintésnél pénzbüntetésre fogják itélni, harmadszorra pedig, mint a hatóságilag szentesitett rendszabállyal ellenkezőt, kiutasitják a templomból. Valószinü, hogy e szigoru eljárásra soha se volt szükség, mert hisz a közönséget lehet rendre nevelni és a szombathelyi hitközség ezt idejében megkezdte. Megkövetelte kezdettől fogva, hogy mindenki csendben legyen a templomban, ne beszélgessen, ne forduljon háttal a frigyládának, ne üdvözöljön senkit hangosan, még a tórától lejövőt sem, a rabbit se a szónoklat végeztével, hanem mindezt csak néma meghajlással végezzék el, amint azt intelligens emberek között lehet is.

Most is az uj alapszabályok kiegészitő részét a templomra vonatkozó intézkedések képezik, melyek az 1855-iki rendszabályokat kibővitik. Különös jelentőséggel birt az a határozata, hogy zugima házat sem bekebelezett, sem kültagoknak nem szabad tartani, ami a község disszidens tag-

jai ellen irányult. Ezek ugyanis, mint már emlitettük, a templomot nem tartva vallási szempontból megfelelőnek külön imahelyiséget kivántak berendezni. Ezt a hitközség nem engedi és meg is akadályozza, mig nem 1868-ban felsőbb rendelet jogot ad rá az elkülönödőknek.

A község tehát minden tekintetben rendezte müködésének menetét, amiben a szabadságharc után következő absolutistikus időben a hatóságok is segitségére voltak. A község autonomiájával bizony nem sokat törődött ez a hatóság és a maga ellenőrzését kiterjesztette a községek belügyeire is. Igy nem csak a választásokat kellett jóváhagyás végett bejelenteni, bár a választó közgyülésen mindig jelen volt a hatóság képviselője, de a költségvetést és az adókivetéseket is bekövetelte évről-évre. [39])

És nem csak ez uton volt segitségére a német hatóság a községnek belügyei rendezésében, hanem kifelé is. A városi képviseletben, a hatóság rendeletére, a zsidó községnek egy általa kinevezett tagja foglalt helyet, hogy a község érdekeit, főleg a letelepülő zsidók ügyében, megvédje.[40])

Jelentős esemény volt a községre nézve is, mikor Őfelsége országos körutján 1857-ben Szombathelyt is meglátogatta. Hogy miként vett részt a hitközség a hivatalos ünnepségben, azt nem tudjuk, csak annyit jelent a jegyzőkönyv, hogy a fogadtatás költségeire 200 frtot szavaztak meg. Az azonban tény, hogy a község nem mulasztott el egy alkalmat se, hogy a felekezet ügyei iránt való érdeklődését kimutassa és kifejezést ne adjon jogos követelményeinek. 1861, márc. 7-én küldöttséget meneszt a megyei követekhez, hogy a zsidóság ügyének védelmére felkérje őket; április 7-én pedig két tagját, Pik Bernátot és Salamon Mórt küldi ki a zsidó községek képviselőinek gyülésére, mig nov. 24-én küldöttséget választ, mely a városnál tiltakoz-

---

[39]) Igy pl. fenmaradt a megyei hatóság 1858, febr. 6. átirata, mely a január 11 és 29-én beterjesztett költségvetést és adókivetést jóváhagyásával kiséri.

[40]) 1860, febr. 20 panaszkodik a község, hogy jelenleg nincs képviselője a városi képviselő testületben, mint az szokott lenni és erre már c. 292 leirattal a megyei hatóság extra statum kinevezi oda Grünwald Jó-sefet.

zék az ellen a türelmetlen határozat ellen, mely a városi helyiségek bérbeadásánál a zsidókat egyenesen kizárja a versenyből.

Igy haladt a község kötelességei teljesitésében, mikor 1861, december 14-én, szombat napján sulyos csapás zavarta meg nyugalmát, mert közszeretetben álló rabbija, *Königsberger Lajos meghalt.*

Hosszas betegség, nem különben a községi viszályok sulyosan nehezedtek rá utolsó éveiben a szelidlelkü, ritka jószivü rabbira ; keserü hangulata nyer kifejezést a maga készitette héber sirfeliratban is. [41]) Községe mélyen meggyászolta; temetésén Dr. Zipser rohonci, Engelsmann zalaegerszegi, Weinrebe szalonaki, Bodanzky körmendi rabbi és Grünwald kőszégi rabbihelyettes tartottak beszédeket.

A harmincnapos gyász leteltével pedig gyászistentiszteletet rendezett a község, melyen ismét Dr. Zipser ecsetelte a sulyos veszteséget.

A gyászév leteltéig nem is gondol a község a rabbiállás betöltésére; dájjan, helyettes rabbi látja el a teendő-

---

[41]) a sirkő felirata :

פ"נ

אדמו"ר רב ומורה ראשון דקהלתנו
וזאת אשר צוה לכתוב על מצבתו

פה ספון וטמון

אני יהודא ליב קעניגסבערגער	כל עברי העובר על קברי
ראתי את עצמי בארץ רק כגר	יתפלל על נשמתי העלובה
ונגעה בי יד ה' בעת וקנותי	הוא ירפא לשבדי ויה' לי לאורי
ועול הרבנות על שכמי טענתי	אם ישוב פה בלב שלם בתשובה
ומקויים בי דברי גמרא וחכמיה	אזכה לחזות בנועם אלוהי שמים
אוי לרבנות שמקברת בעליה	תהי' נשמתי צרורה בצרור החיים

מת ביום ש"ק י"א טבת ונקבר ביום ב' שנת תרכ"ב לפ"ק

Itt nyugszik a nagy tudos és bölcs Förabbi és nemes emberbarát Főt. Königsberger Lajos, a kimultáért mély gyászba borult szombathelyi izr. hitközség rabbinátusának elfeledhetlen alapitója. jobb létre szenderült 5622 Tévész hó 11 én, élte 71 évében. Béke dicsőült hamvaira !

A felirat másolatát, valamint számos jegyzőkönyv és okirat kivonatát Dénes Sándor ur, a szombathelyi hitközség derék hivatalnoka volt szives számomra elkészitteni, Fogadja kitünő szolgálataiért, melyeket munkám érdekében végzett, ez uton is őszinte köszönetemet,

ket, Juda Lővy, aki Neustadtból származott. 1863, jan. 1-én azonban furcsa határozatot hoz a hitközség, hogy miután a gyászév letelt és esetleg idegen rabbik jönnek beszédek tartására, kijelenti, hogy a község semmiféle dijazást az illetőknek nem ad, ha a beszéd tartását meg is engedi!

Egyelőre azonban nem kerül erre a sor, csak okt. 11-én küldenek ki bizottságot a rabbiállás betöltése ügyében, amely bizottság egyuttal a templom átépitésére nézve is dolgozzon ki tervet. Amint hallottuk már 1857-ben is akartak uj templomot épiteni, de akkor nem tudtak Batthányi herceggel megegyezésre jutni; most a bizottság elaboratumot nyujt be a nemesszivü hercegnek, amelyet az el is fogad. Erre uj bizottságot küldenek ki, az épités végrehajtásának megállapitására.

A templomépitésből azonban, bármennyire is érzik annak sürgősségét, nem lesz semmi és pedig még igen hosszu ideig nem, mert hiányzott, amint az zsidó községeknél természetes, a pénz. Hisz vagyonuk nincs, a rendes szükségletek pedig kimeritik a tagok adózó képességét; amikor tehát oly rendkivüli eset áll be, mint a templomépités, a tagok végsőig feszitett áldozatkészségén kivül csak egy forrás marad még fenn: az adósságcsinálás.

Egyelőre a rabbiállás betöltése foglalkoztatja a hitközséget.

Minden hitközségben kiválóan fontos és nehéz kérdés ez, mely rendszerint mozgásba hozza a község minden rétegét. Bizonyitéka ez a tény is annak, hogy a rabbi mily jelentős tényezője a hitközségi életnek, habár ezt hivatalosan nem igen akarják elismerni, főleg az u. n. modern hitközségek nem. A rabbi nem hivatalnoka a hitközségnek, hanem vallási vezetője, akit fel kell ruháznia a kellő hatáskörrel, akinek rendelkezésére kell bocsátani a kellő eszközöket, hogy feladatának megfelelhessen a hitközség léte és fejlődése érdekében. Igaz, hogy sok függ a személyétől, mely az állásnak fontosságát és hatását emelheti vagy esetleg lesülyesztheti, de végre is általános szabályt nem mérnek egyesek személyére, azt a nagy egyetemességi szempontjából kell megalkotni. A rabbinak tehát részt kell juttatni a község vezetésében, akár országos, akár hely

alapszabályok utján, azzá kell tenni, aminek hivatásánál vallási és világi tudományánál fogva lennie kell, a községnek döntő befolyással biró valláserkölcsi vezérévé!

A szombathelyi hitközség csak 1864, juliusban foglalkozik komolyan elárvult rabbiszékének betöltésével és felállitja jellemző követeléseit: *A rabbi tudjon magyarul, korszerü szónok és jó talmudista legyen; azonfelül pedagogus is, hogy az iskolára felügyeljen.*

Ez utóbbi követelmény is azt mutatja, hogy mily sulyt vetett a község iskolájára és mily szeretettel gondozta azt. Amint láttuk már 1847-ben, nem sajnálta az áldozatot, hogy iskolájának szinvonalát emelje és ugy látszik, hogy 1855-ig zavartalanul folytatta az müködését, mikor azonban az absolutistikus kormány rendelete értelmében be kellene zárulnia, mert nincsenek vizsgázott tanitói. A község azonban félévi halasztást nyer, hogy az időre tanitói letehessék a „Präparandialprüfung"-ot. 1856-ban ajánlkozik a község, a hivatalos felszólitás folytán, hogy kész az izr. iskolaalapból létesitendő „Hauptmusterschule" számára helységet adni és fenntartani, de ebből nem lesz semmi és a község továbbra is maga erejéből tartja fenn elemi iskoláját. 1857-ben házat vesz céljaira, melybe azonban a szükséges átalakitások után csak 1859 tavaszán költözhetik be a „3 osztályu alreáliskola". Egyuttal hozzálát a hitközség, hogy az absolutistikus időben elnémetesedett iskoláját ujból magyarrá tegye és elhatározza már 1860 elején, hogy 1861, október 1-től vagyis az uj iskolaév kezdetétől fogva magyar legyen a tanitás nyelve, mert — ugymond — „hivatásunk, mint magyaroknak, ezt kötelességünkké teszi." És e dicséretes határozat végrehajtását valóságos ünneppé teszik. A gyermekek a Szózatot és a Hymnuszt énekelik, egy tanitó buzditó beszédet intéz hozzájuk és ez alkalommal megtiltják nekik, hogy az iskola falain belül németül társalogjanak. Az iskola tehát a magyarositás eszközévé válik és mint ilyen is megfelel hivatásának derekasan, ugy mint általában feladata magaslatán állott. Egészen 1869-ig volt három osztályu, akkor a negyediket is megnyitják.

A rabbikérdés azonban a követelmények világos kifejtésével még korántsem jutott dülőre. Nehéz kérdés volt

hogyan találják meg azok alapján az igazit? Erre kissé különös határozattal felel a község 1864, aug 14-én, melynek értelmében minden hitközségi tag ajánlhat rabbit és pedig választó cédulán beadja névaláírás mellett a jelölendők listáját. A listát azután négy hétre kifüggesztik, mikor is az ajánlásokat lezárják. Az ajánlottak eljöhetnek próbaszónoklatra, de azokon kivül más kiváló papok is; ha pedig méltóságukon alól volna, hogy próbára eljöjjenek, azért választás alá kerülhetnek. A megválasztatáshoz absolut többség kell.

Ime, elég bő teret nyujtott a község, hogy a fontos állás betöltésénél a megfelelő személyiség érvényesülhessen. Szeptember 25-én megejti a jelöléseket [42]), de választásra nem kerül a sor, nov. 21-én elhalasztják azt jobb időre.

1865 elején jelenik meg a községben *Dr. Rokonstein Lipót*, ki paksi születésü volt, már Topolyán és Zágrábban müködött mint rabbi, most pedig állás nélkül Pesten élt. Magyarul és németül egyformán jól tudott, alapos talmudi készültsége is volt, irodalmi müködésre is utalhatott [43]), de vallási felfogása és korábbi papi müködése nem volt olyan, hogy a szombathelyi község conservativ részét is kielégitette volna. Mégis megválasztják febr. 26-án három évre és bár már választása előtt kifogást emeltek egyesek Dr. Rokonstein rabbiképesitője ellen, az előljáróság erre ügyet nem vetett és elhatározta, hogy március 8-án beiktatja uj papját. [44]) Évi fizetését 800 frtban állapitják meg, lakása

---

[42]) A jelöltek voltak :Stern, Lengyeltóti ; Schwarz J., Csáktornyán ; Dr. Ehrenthal, Horic ; Morgenstern M., Marcali és Róth Áron, Siklós.

[43]) Munkái : אמרי יהודה ünnepi szónoklatok héberül, 1857 és דברי יהודה, 9 szónoklat halachikus fejtegetésekkel bevezetve, Ennek cimlapján azt jelenti a szerző magáról : שהיה מורה עדת ישרן עיר אנראם וטאפאליא והמתגורר כעת פה עיר ואם פעסט. A kiadás helye : Wien, de az évszáma nem lehet תרכ"ח, hanem תרכ"ה : 1865, hisz 1868-ban szombathelyi rabbi volt már 3 éve. A cimlap egyébként sem pontos, mert Topolyán volt előbb rabbi, 1851 szept.—1852 szept.-ig mint Dr Goldfahn rabbi ur velem közli és onnan ment Zágrábba.

[44]) A viszály hirlapi nyilatkozatokra adott alkalmat ; Ben-Chananja 1863. S. 320 Május 1. Unger Joél paksi rabbi nyilatkozata, hogy ő R.-a

berendezésére 500 frtot szavaznak meg, utiköltségeit megtéritik és első szombati beszéde után ezüst gyertyatartókat adnak neki ajándékba. Beiktatása tényleg tervszerüen ment végbe, ami felett kűlömben kiküldött bizottság őrködött; a beiktatási ünnepélyre meghivták a város előkelőségét valláskülömbség nélkül. Dr. Rokonstein Vasvár felől érkezett, ahova küldöttség ment eléje és megérkezése napján délelőtt magyar, délután pedig német szónoklatot tartott. Mindkét szónoklat nyelve emelkedett, a magyaré is elég tiszta, az akkori modorban használatos nyelvezet. Héber tudása mellett tehát müveltsége megfelelő volt, mert — mint beszédjében mondja — „a buta balitélet nem marasztott soha hátra a korszellemtől, mellyel sőt léptenként haladtam mindig, tántorithatlan hüségü vallásos érzeteim mellett nem sajnáltam s nem kiméltem a fáradságot, a világi tudományok irányait is bejárni s onnét mennyei táplálékot nyujtó üde terményeiből minél többet gyüjteni." [45])

A választás még sem mondható szerencsésnek, mert pártoskodásra adott alkalmat és egy okkal több volt a disszidensek teljes kiválására.

Hat évig müködött Dr. Rokonstein Szombathelyen, de nem találjuk érdemes nyomait a munkásságának.

---

azelőtt ajánlotta, de most nem, miután Zágrábban és azután Pesten való viselkedesével erre rá nem szolgált. Azt ugyan nem hiszi, hogy אוכל טרפות és מחלל שבת lett volna, de nem tartja méltónak, hogy az ő tanitója és nagybátyja (t. i. Königsberger rabbi ז"ל) utódja legyen. Erre a község elöljársága (S. 430, Beilage) nyilatkozik, közli Unger Joel hattárját, melyet 1851-ben adott Rokonsteinnak és melyet 1859-ben ujra megerősitett; egyúttal ama nézetének ad kifejezést, hogy bizonyára szombathelyi fanatikusok, paksiakkal együtt birták rá Unger rabbit a nyilatkozatra. A Neuzeitban is jelentek meg cikkek R. ellen, de az elöljáróság nem érdemesiti azokat feleletre; ő kérdezősködött Pesten R. felől, és kielégitő feleletet nyert

[45]) A két beszéd egy füzetben jelent meg Szombathelyen 1865; ára 30 Kr. „a tiszta jövedelem a városi szegények gyámolitására fordittatik." A magyar beszéd cime: Aggodalmak. Beköszöntő beszéd, mellyel hitközségét Szombathelyen 1865. évi márc. 8-án (5625. Ádár. 10-én) üdvözlé Dr. R. L. főrabbi. A németnek cime: Der Rabbiner als Lehrer derh. Thorah ist er der Vertreter derselben. Predigt gehalten zu Steinamanger bei Gelegenheit des Rabbinatsantrittes am 8 Maerz 1865 (10. Adar 5625) von Dr. L. R. Oberrabbiner.

Ha csak azt nem nevezzük annak, hogy 1867 elején megszüntetik a tórához való felhivatás jogának (עליות) eladását, kivéve ujév és engesztelés napján, és sorsolás utján osztják ki a tagok között. Vagy azt, hogy 1869, május 27-én arról tesz jelentést a jegyzőkönyv, hogy a rabbi irásos véleménye alapján kiküszöbölik szombat és ünnepnapokon a piutim (pótimák) mondását. Az 1868-iki congressuson ő képviselte a községet, de egyébként nem tudott gyökeret verni működési körében. Irott nyomát ugyan nem találtuk, de valószinű, hogy ő végezte a főgymnasiumba járó zsidó tanulók hittanitását, amit 1855-óta külön hitoktató látott el, akit a megyei hatóság felszólitására alkalmazott a hitközség, *Bodanzky Károly, hitközségi jegyző* személyében.[46])

Mikor 1870, májusban lejárt Dr. Rokonstein szerződése, nem ujitották meg és 1870, dec. 25-én tudomásul veszik állásáról való lemondását. Elkövetett erkölcsi vétsége lehetetlenné tette, hogy tovább is pap maradjon és *1871, marciusban távozott Szombathelyről, bucsut mondván egyuttal a rabbiállásnak is.*

Dr. Rokonstein távozása után a hitközség, tekintettel anyagi viszonyaira, oly rabbihelyettest kivánna alkalmazni, aki az iskolában az egyik tanitó tisztjét is betölthetné. Ebből a combinált tervből azonban nem lesz semmi. Iskolájáért a község ujabb, meg ujabb áldozatot kénytelen hozni. Az épület, melyet 1857-ben vett számára, csakhamar szük lett; 1867-ben két uj termet épitenek hozzá, miután egészen uj épitkezésre nincs pénz. 1869. szeptemberben hajlandó lenne a község, szabadelvűsége bizonyitékául, iskoláját feloszlatni, ha a város átveszi tanitóit.

---

[46]) A megyei főnökség 1855. ápr. 12 értesiti a községet, hogy jóváhagyja Bodanzky megválasztását. Az illető hitoktatóknak joga, minden tanulótól 1 frt. tandijat szedni és miután B. 120 frtért vállalja, ami hiányzik ebből a tandijak után, azt a község tartozik fizetni; jobb lenne, ha a község szedné a tandijat és a hitoktatót maga fizetné. Érdekes, hogy a szombathelyi község 1855-ben a többi községhez fordul, járuljanak hozzá a hitoktató fizetéséhez, miután ő eleget áldoz a vidéki községekből idejáró zegény tanulókért. Rohonc, Körmend, Szalonak, Sárvár és Jánosháza készséggel megfelel a kérelemnek, évi 5-10 frtot szavazva meg, Vasvár és Németujvár elutasitja.

Több község elkövette az egyenjogusitás után való mámorban ezt az öngyilkossági kisérletet, Szombathelyen szerencsére nem sikerült a terv és a hitközség továbbra is biztositja iskolája fennállását. Tanitóinak fizetését is emeli, de ez által a teher oly sulyos lesz számára, hogy 1876-ban négy tanitó helyett csak hármat kiván tartani és az I-II osztályt összevonja. Két év mulva azonban ujra szétválasztja azokat és az I. osztály részére uj tanitót alkalmaz. Most azonban többet nem tesz iskolájáért, bár az nagyon rászorulna, mert épülete alkalmatlan céljaira és a vármegyei közigazgatási bizottság folyton sürgeti a roskadozó, egészségtelen iskola ujjáépitését. Mind hiába, a hitközség nem vállalkozik erre a feladatra, mert másik áll előtte, melyet sehogy sem odázhat el tovább. Temploma oly szük és a község igényeinek meg nem felelő, hogy kénytelen ennek épitésével sürgősen foglalkozni.

Miután a rabbihelyettes és tanitó egy személyben való egyesitésének fantasztikus tervét elejtettek, *megválasztja a község 1871, április 16-án uj papját, Dr. Stier József személyében.* Dr. Stier bár magyar születésű, vágujhelyi volt (szül. 1844, ápr. 22), de tanulmányait Pozsonyban, Wienben, majd Breslauban végezte és magyarul nem tudott. E tekintetben tehát visszaesés állott be a község haladásában, mert rabbija csak német szónoklatokat tartott és ha később meg is tanult valahogy magyarul, sem a szószéken, sem az iskolában nem tudott e tekintetben a jogos várakozásoknak eleget tenni.

Ekkor már a szépen fejlődő község egységes volt, mert az u. n. orthodox rész, miután az anyaközség 1869 végével teljesen a congressusi szabályzat alapjára helyezkedik, önálló község alakitására törekedett, mint országszerte igen sok helyen. Ez végre sikerült is országgyülési hozzájárulással és a lelkiismereti szabadság nevében pártokra szakitották a magyar Izráelt, hogy többé soh' se legyen egységes. *Szombathelyen is létrejött az orthodox hitközség, mely 1871, Ijjar hóban rabbihelyettest is választott magának, Kornfein Márkusz személyében,* mikor is 54 tagból állott az uj község.

IV. FEJEZET.

A CONGRESSUSI KÖZSÉG FEJLŐDÉSE. AZ ÉPITKEZÉSEK KORA.

Templomépités. — Templomavatás.—Sulyos pénzügyi helyzet. — Szabó Imre püspök. — Az orgona. — Uj épitkezés. — Béke az orthodox községgel. — Az iskola hanyatlása. — Feloszlatásának tervei. — Dr. Stier lemondása. — A rabbiválasztás nehézségei.— Dr. Bernstein Béla megválasztása.— Az uj rabbi teendői. — Községháza épitése — Uj iskola épitése — A község áldozatkészsége. — Dr. Goldschmied Vilmos elnöksége.

Az anyaközség 1870-ben felveszi a *congressusi* nevet és zavartalanul halad ezentul a maga utján. Megvalósitja az erejét felülmuló feladatot és uj templomot épit, mely az ország legszebb zsinagógái között méltán tesz számot. 1878, február 24-én fogadja el a közgyülés az inditványt, hogy uj templomot épitsenek, bizottságot küld ki a terv keresztülvitelére és *1880, augusztus 30-án már felavatja monumentalis templomát*, mely Schöne, wien-i épitész sikerült terve szerint készült. 60.000 frttal indult meg a terv és 130.000 frtba került a templom. A község tagjai adományaikon felül a templomülések vétele által külön-külön nagy áldozatokat hoztak, de mindaz nem volt elégséges; az épitkezés sulyos helyzetbe sodorta a hitközséget, nagy adósságba döntvén azt. Még 1884, szeptemberben is 42.000 frt. váltóadósság terheli, melynek rendezése sok gondot ad a vezetőségnek. Ugyanakkor még 252 férfi és 132 női ülés eladatlan, azért bizottságot küld ki, hogy azokat eladja és kölcsön felvételére nézve javaslatot tegyen. Tényleg egy hónap leforgása alatt ujból 8000 frtot vesz be a község ülésekért, 14000 frtot pedig kényszerkölcsön utján tagjaitól.[47]) Mindez azonban csak ideig-óráig segitett a bajon, 1886-ban a község már kamathátralékban van, nem képes a folyó szükségletek mellett rendkivüli kötelezettségének eleget tenni. A függő adósság emészti a község költségvetését, mig végre 1892-ben sikerül a Magyar jelzálog hitelbanknál 50 évre szóló törlesztéses kölcsönt szereznie és ezzel összes nyomasztó adós-

[47]) A kényszerkölcsön kivetése volt: 22 tagra á 260 frt., 10 tagra á 195 frt., 25 tagra, á 130 frt. és 53 tagra á 65 frt.

ságait rendezni, ugy hogy még 16000 frt. felesleg is maradt, ami uj paplak és községháza épitésére fog szolgálni.

A diszes templom tehát hosszu időre bénitotta meg a község anyagi helyzetét, viszont másrészt erkölcsi tekintélyét nagyban gyarapitotta, amit azzal is bizonyitott, hogy lelkes odaadásra birta a község tagjait, akik diadallal kerültek ki a sulyos viszonyokból. És még azzal is dicsekedhetik ez a templom, amivel zsidó templom Magyarországon nem igen, hogy felavatásán a róm. kath. püspök is jelen volt; persze olyan püspök, mint az igazán fenkölt gondolkodású *Szabó Imre*, aki nagyobb tégla adománnyal járul hozzá a templom épitéséhez, mikor a város összesen 300 frt. segélyt adott e célra. Hogy a hitközség tagjainak önérzetét és a megyei zsidóság testvéri összetartását nagyban emelte az uj templom, az kifejezésre jutott a felavatás fényes ünnepén.[48]) Sajnos azonban, a minden tekintetben imponáló, gyönyörű templom belső zavarok okozója is lett, habár csak átmenetileg is. A község ugyanis, főleg az ifjuság ösztönzésére, *orgonával látta el uj templomát*, ami ellen rabbija vallási szempontból kifogást emelt és bizonyára joggal, mert hisz mikor ő állását Szombathelyen elfoglalta, nem volt szó orgonás templomról. Ámde ily esetekben tünik ki még ma is szervezetlenségünk egész nyomorusága, nincs hivatalos forum, mely ily életbe vágó vallási kérdéseknél biráskodhatnék és a pap, mint egyes ember a tömeggel szemben, ki van szolgáltatva a község önkényének, még ha lelkiismereti kényszert kell is elszenvednie.[49]) Dr. Stier is küzdött a rendelkezésére álló eszközökkel, vallásos meggyőződése nevében, mig végre is belenyugodott a megváltozhatlan helyzetbe.

---

[48]) Az avatási ünnepről megjelent: Dr. Stier, Festschrift zur Einweihung der Synagoge in Steinamanger, 1880. Dr. Stier avató beszédén kivül szónoklatot tartott Dr. Löw Jmmánuel Szegedről. L. Beszédei, Szeged, 1900, 199 l.

[49]) Igy tette néhány évvel ezelőtt a z-gi, majd az e-mi község, hogy conservativ felfogásban és életmódban megőszült rabbijait, minden méltányosság és kegyelet ellenére, kényszeritette az orgonás uj templomban való müködésre.

Dr. Stier idejében a község sokat fejlődött és emelkedett épp temploma által; a tekintélyes hitközségek között vív ki helyet magának, bár még igen sok a teendője, hogy teljesen berendezkedjék a megnövekedett igényekhez mérten. 1887-ben a templom mellé, mely szabad telken, a Batthányi téren épült, kénytelen házmesterlakást készíteni és azt 1200 frt költséggel meg is teszi, amit megint kölcsönből fedez. 1890, márciusban az iskolájával szomszédos házat veszi meg 4500 frtért, tiz éven át való törlesztésre és ott szárnyas vágóhelyet rendez be.

Ime, uj meg uj terheket vállal a község magára, mikor alig birja a régit; amellett iskolája rossz, céljaira mindig alkalmatlanabbá váló épületben tengődik. Foglalkozott is a község azzal a tervvel, hogy régi templomát alakitja át iskolának, ez azonban nem vált be. El is adta a templomépületet magán embernek, de ezt a hatóság nem hagyta jóvá, mert az orthodox hitközség perbe száll az anyaközséggel és magának követeli a régi templomot, mint a melyhez joga van. Hosszu pörösködés után végre megegyezik a két község és 1890, május 1-én átveheti az orthodox község a templomot nagy telkével együtt 7500 frt. kártérités fejében. Igy azután igen jutányosan jutott fontos intézménye birtokába és ez által nagy lépéssel haladt előre viszonyai megszilárditásában. Már 1886-ban külön anyakönyvvezetői jogot is kapott a vallás-és közoktatásügyi miniszter rendelete folytán és mindig előbbre jutott önállóságában.

Most azután szent a béke a két község között, mindegyik halad a maga utján, egyik nem zavarja a másiknak köreit. Különben nem csak az élők utjai váltak el egymástól vallási téren, de a halottaké is, midőn az orthodox község 1880-ban külön chevra kadisát alapit és külön temetőt szerez magának, közvetlen a régi mellett, melytől csak egy fal választja el. Még csak az iskola közös, az orthodox szülők is túlnyomóan a congressusi község iskolájába küldik gyermekeiket.

És épp az iskola áll ez időben rendkivül gyenge lábon. Szánalmat gerjeszt az a vergődés, amelyben a rohamosan felfelé törekvő község iskoláját látjuk már 1876-

tól kezdve, amióta unos-untalan visszatér a hitközség vezetőségének tárgyalásaiban a fojtogató kérdés, mit csináljanak az iskolával? Épiteni nem birnak, mert nincs anyagi erejük hozzá, jelen állapotában nem maradhat, mert egészségellenes, roskatag az épület. Mit tegyen a hitközség? Ujra meg ujra elhatározza, „bár fájó szivvel," *hogy feloszlatja elemi iskoláját, nem talál más megoldást.* Elhatározza, de határozatát végre nem hajtja; mint a szülő gyermekétől, kit el kellene bocsátani a vad idegenbe, hogy talán többé viszont se lássa, nem tud megválni és mindig huzza-halasztja a végleges szakitást, ugy tesz a szombathelyi hitközség is iskolájával. A városhoz folyamodik segélyért, de nem kap, igy tehát foldozgatja a maga erejéből, hogy ideig-óráig még tartsa benne a lelket, ami annál nehezebben megy, mert a külállapot vigasztalansága mellett az iskola belállapota is rossz lábon áll; egyik tanitója tuberkulózisban szenved, a másik teljesen elaggott és a taneredmény bizony nem igen felel meg a zsidó iskolához fűzött kivánalmaknak.

Eközben fontos esemény áll be a község életében, *rabbija Dr. Stier József, 20 évi működése küszöbén lemond állásáról,* mert a berlini hitközség választotta meg egyik rabbiállására. 1891, január 1-én hagyta el Szombathelyt, legszebb férfikorának küzdelme helyét, hogy mind máig folytassa papi működését a német birodalom fővárosában.[50]) A községet tehát uj gond terheli, miként töltse be majd rabbiszékét, hogy az a megváltozott viszonyok között minden tekintetben javára váljék. Egyelőre a közeli Kőszeg rabbiját, az 1911-ben Érsekujvárott elhunyt Richter Zsigmondot, bizza meg az előljáróság január 20-iki üléséből, hogy az előforduló rabbi—funkciókat ellássa és már a legközelebbi peszachünnepre meghiv egy rabbijelöltet próbaszónoklásra. Elhatározza, hogy csak a budapesti rabbiképzőben végzett papot választ és egymásután hivja meg az

[50]) Irodalmi müködése a következő: Deák Ferencz, Emlékbeszéd 1875; Festschrift zur Einweihung der Synagoge zu Steinamanger 1883 Priester und Propheten, 1885; Zunz, szónoklat, 1893; Theismus und Naturforschung in ihrem Verhältnisse zur Teleologie 1896; Die Ehre n der Bibel, 1897; Die Ehre im Talmud, 1912.

eme feltételnek megfelelő jelölteket, de bizony a meghallgatott nyolcz szónok közül választani nem tud. Már-már komoly veszély fenyegeti a község belbékéjét a rabbiválasztás miatt, mikor pályázaton kivül, *az 1892, május 16-iki közgyülés határozata alapján meghivták e sorok iróját a közelgő pünkösdünnepre, magyar és német szónoklat tartása céljából.* Ezzel azután szerencsésen dülőre jutott a a dolog, mert a próbaszónoklatok után azonnal, sábuóth második napján megegyezett a rabbiválasztó bizottság, a közönség egyhangu itélete alapján, hogy az összes pályázatoktól eltekintve, *Dr. Bernstein Bélát ajánlja megválasztásra.* Ez inditványhoz csatlakozik junius 19-iki ülésében az előljáróság is, miután a jelölt közben, junius 15-én sikeresen letette a rabbivizsgát; egyuttal a választást julius 3-ra tüzi ki. Pappá avatásom ünnepélyén leendő hitközségem már képviseltette magát Budapesten, két érdemes tagja Feldmann D. T. és Dr. Viola Ödön által, majd a kitüzött napon egyhangulag rabbijává választott a nagygyülés.[51])

1892, augusztus 18-án foglaltam el állásomat Szombathelyen, az ifju tetterő lángolásával, sok szép remény és felemelő terv boldogitó ideáljával lelkemben. Nagy kitüntetés volt az iskola falai közül közvetlenül az élet szinpadára lépő fiatal pap számára a tekintélyes község bizalma, melyet azontul mindenképp igazolni kellett. Első dolgom volt, hogy az elhanyagolt középiskolai hitoktatást ujjá szervezzem és az országszerte uralkodó tervtelenség közepette annak határozott irányt és célt tüzzek ki; nem külömben sürgős teendőm, hogy az elemi iskolát, melynek feloszlatását utóljára 1891, április 26-án mondta ki a képviseleti ülés, megmentsem a pusztulástól és tespedéséből uj életre keltsem.

---

[51]) A teljesség kedveért ideiktatom rövid életrajzi adataimat, 1868, jan. 7-én születtem Várpalotán (Veszprém m.), hol édesatyám, Bernstein Lipót ל"צ, mint tekintélyes kereskedő élt. Az ottani zsidó elemi iskola elvégzése után, magánuton folytattam a főgymnasium 4 alsó osztály tanúlmányait; talmudikus és egyéb héber ismereteimet főt. Singer Ábrahám rabbi ur bölcs vezetése alatt szereztem. A budapesti orsz. rabbiképzőben 9 évet, Breslauban 1 évet töltöttem. A bölcsészettudori oklevelet 1890-ben Leipzig-ban nyertem, a rabbivizsgát miniszteri engedéllyel, fél évvel a kitűzött idő előtt: 1892, junius 15-én tettem le.

Uj iskola épitésére még mindig nem került a sor, mert közben a hitközség áldozatkészségét a paplak, illetve községháza épitése vette igénybe. Eladdig ugyanis nem rendelkezett a község paplakkal, irodája és tanácsterme is a régi iskolaépületben oly rossz és alkalmatlan volt, hogy az a megnövekedett hitközség jogos igényeit sehogy sem elégithette ki. 1892-ben készült a gyönyörű templom mellett, hozzá alkalmazkodó stylusban, a diszes, egyemeletes *községháza*, 28,000 frt. költséggel, melynek felavatása a megfelelő ünnepély keretében 1893, március. 3-án ment végbe, amikor egyuttal a község első rabbijának, néhai *Königsberger Lajosnak*, az uj tanácsterem részére művészkéz által megfestett, arcképét is lelepleztük. Az avatóbeszéd alkalmát is felhasználtam arra, hogy a község tagjainak szivéhez, lelkéhez férközzem ama kéréssel, hogy a remek templom és községháza kiegészitőjeként most már az uj iskola épitésére gondoljanak. A talaj alkalmas volt a mag számára, elő volt készitve a viszonyok által, az eredmény nem váratott soká magára. Már 1893, március 26-án elhatározza a képviselőtestület, *hogy ujból 28.000 frt. kölcsönt vesz fel az iskolaépület céljaira és április 17-én ki is adja a munkálatokat, ugy hogy 1894, március 19-én felavathattuk, a hatóságok jelenlétében, az iskolának pompás egyemeletes épületét*, és az 1893, 94-iki tanévet már ott fejezhettük be.

A község két utcára nyiló telkének torna-utcai végében emelkedett az uj iskola, melyet a régitől ritka szép, 4300 □ m. nagyságú udvar választ el; a regi iskolából pedig lakások készültek a hitközségi alkalmazottak számára, egy részét meg páskasütővé alakitották át.

Ezzel azután igazán feltette a község a koronáját bámulatos áldozatkészségének, megszabaditotta iskoláját több évtizedes nyomorgásából!

Ime, tipusa a zsidó községeknek a szombathelyi, mely rövid 15 év alatt 200.000 frtot áldoz intézményeinek méltó ellátására és teszi ezt minden egyházi vagyon hiányában egyedül tagjainak lelkes odaadására, megfeszitett adóviselésére támaszkodva! Tagadhatlan, hogy a szombathelyi congressusi hitközség, mely akkor 350 adófizető tagból

állott, oly elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki, nem csak a saját, de az egész felekezet dicsőségére, mely előtt hódolattal kell megállani mindenkinek ; első sorban a történetirónak, aki elmélyed az egykori feljegyzésekbe és a száraz adatok mögött meglátja azt a lelkes, áldozatkész tábort és lángbuzgalmu vezéreit, kik vállvetve dolgoztak egyházuk tekintélyének, haladásának és virulásának előmozditásán !

És ha az utókor hálás elismeréssel tartozik mindnyájuknak, különösen kiérdemelte azt a községnek akkori elnöke, *Dr. Goldschmied Vilmos*, ki a nemes, de rendkivül nehéz munkában fáradhatatlanul járt elől, a kezdeményezésnél és a kivitelnél egyaránt. Tizenegyévi elnökségének ideje, 1886-1897-ig, a községnek sok gonddal és küzdelemmel teli korszaka volt, mely azonban maradandót és dicsőt alkotott, ami által az ország legelőkelőbb községei közé emelte a szombathelyit.

V. FEJEZET.

A BELSŐ MEGERŐSÖDÉS KORA.

Az iskola emelkedése. — A hitoktatás szervezése. Héber tanfólvam alapitása.— Talmud-tóra egylet.— A templom hatása.— A szószék magyarosodása. — Iskolaalap. — Nyugdijalap. — Pótimaház. — Alapitványok. — Az orthodox hitközség fejlődése. A congressus. hitközség haladása. — Dr. Bernstein Béla távozása. Uj rabbi választása. — A község eddigi elnökei. — A VIII. községkerület működése.

A sok erőmegfeszitéssel, a nagy áldozatokkal járó külső berendezkedés ideje után, következett szükségképpen a belső megerősödés kora, melynek hivatása volt, hogy a külsőleg oly fényesen kiépitett intézményeket belsőleg is megszilárditsa és minden tekintetben szent feladatainak megoldására képesitse.

Sikerült ez első sorban és pedig teljes mértékben az elemi iskolánál, mely uj otthonában, miután már az 1893-ik tanév elején nyugalomba vonult két munkaképtelen tanitója, uj és fiatal tanerőkkel indult neki nagy és nemes munká-

jának.[52]) Rövid idő leforgása alatt valódi mintaiskolává fejlődött, mely javára és büszkeségére vált a községnek. Tanitói egytől egyig kiváló, lelkiismeretes munkásai lettek a vallásfelekezeti és nemzeti művelődésnek, akikre bátran rábizhattuk a gyermekek nevelését és oktatását. És tényleg, amig a megelőző korszakban sok szülő főleg a tehetősebbek, inkább magán uton tanittatták gyermekeiket, vagy a városi elemi iskolába küldték, most kivétel nélkül a zsidó elemi iskolát keresték fel. Valóban, ha valami elégtételt nyujthat a pap önzetlen fáradozásáért, ugy bizony a szombathelyi zsidó iskola általánosan elismert, az egész község osztatlan hálájától kisért, diszes eredménye jól eső büszkeséggel, igaz megelégedéssel töltötte el e sorok iróját, mint az iskola egyik vezetőjét, aki annak érdekében sohasem sajnálta a munkát.

Ez a munka azonban nem lehetett volna oly eredményes, ha az iskola világi vezetősége, az iskolaszék nem lett volna magasztos hivatásának annyira tudatában, mint állandóan volt. Papjával mindig zavartalan összhangban működött az iskola érdekében, tőle telhetőleg támogatta törekvéseit, melyek az iskola emelését célozták és a legnagyobb megértéssel fogadta inditványait, melyek az iskolai előmenetel fokozására irányultak, ugy a vallási, mint a világi tantárgyakra nézve. Különös érdeme volt ebben az iskolaszék concilians és bölcs vezetőjének, Dr. Engel Sámuel iskolaszéki elnöknek, ki ezt a tisztséget már több, mint két évtizede viseli és utánzásra méltó példáját mutatta annak, mint dolgozhatik valamely intézmény világi és egyházi vezetője egymással karöltve, anélkül hogy a legkisebb hatásköri összeütközés előfordulna.[53])

A hitoktatás átszervezése szintén megtermette gyü-

---

[52]) Dr. Bernstein Béla. A szombathelyi izr. elemi iskola története' Budapest, 1896, 14 l. Azóta az iskola tanitói: Altstädter Lajos, Friedrich Hermina, Kardos Samu, Kardos Samuné és Kőrösi József.

[53]) A valóban bensőséges viszony, mely e sorok irója, mint rabbi és az iskolaszék között fennállott, kifejezésre jutott Szombathelyről való távozása alkalmával. Az iskolaszék nem csak testületileg vett bucsut és jegyzőkönyvben örökitette meg működésem emlékét, hanem elhatározta „dr. Bernstein Béla főrabbi iskolai alapitvány" létesitését.

mölcsét, amidőn leküzdve az átmenet nehézségeit, évről évre szilárdabb alapra helyezkedett azon tanterv szerint, melyet számára kidolgoztunk.

Mikor 1897-ben megalakult a Dunántuli Rabbiegyesület, e sorok irója lett a hitoktatás fontos ügyének előadója és azt a megbizatást nyerte, hogy egyetemes, részletes hittani tantervet dolgozzon ki az egyesület részére. Ezt a feladatot meg is oldotta és több közgyülési (székesfehérvári, szekszárdi és szombathelyi) tárgyalás után az egyesület elfogadta a tantervet és ki is adta 1901-ben.[54]) Ennek alapján folyt azután a tanitás a szombathelyi elemi és középiskolákban, mig nem 1906-tól kezdve az országos egyetemes hitoktatási tantervhez alkalmazkodtunk, melynek kidolgozásában, mint az a célra kiküldött szükebb bizottság tagja, élénk részt vettem.

Hogy a hitoktatásnak a héber szöveg tanitására különös sulyt kell helyeznie, azt elvül elfogadta nem csak a Dunántuli Rabbiegyesület, de később az országos hitoktatási bizottság is. E szerint minden községben arra kell törekednünk, hogy talmud-tóra iskolák, héber tanfolyamok létesüljenek, ahol az arra alkalmas tanulók bővebb héber ismereteket szerezhessenek. Ez sikerült Szombathelyen néhány évi előkészités után az 1897-98-iki tanévben, amikor is megnyilt a három csoportra osztott *héber tanfolyam*, mely azután a hitközség egyes lelkes tagjainak áldozatkészsége folytán állandósult.[55])

A tanfolyam, melyet az 1899, október 22-iki képviseleti ülés hitközségi intézménnyé tett, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, az elemi iskolát figyelmen kivül hagy-

---

[54]) A Dunántuli rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve, Szombathely 1901.

[55]) A tanfolyam költségeit egyesek évi adományai fedezték, amiről, valamint a tanfolyam működéséről a szombathelyi izr. iskola értesitője függelékében: Kimutatás a középiskolai hitoktatásról, számolt be minden évben. Alapitványai: Weiner Károly 3000 K., melynek kamatait évzáró vizsgálat alapján itélte oda a kiküldött bizottság a legtöbbet tudó tanulóknak. Továbbá a Löwenstein Henrik 1900-90 és a Honig Dávid alap 1901-902 tanévtől kezdve.

ta és csak a középiskolákba járó, önként jelentkező tanulók oktatására szolgált. Az I. csoportba jártak a főgymnasium és polgári fiuiskola I-II, a II. csoportba ugyanazon iskolák III-IV, a III. csoportba a főgimnasium V-VIII és felső kereskedelmi I-III. osztályaiban levő tanulók, kik heti 2—2 órában a tóra és próféták fordítását tanulták. Hogy az intézmény életképes volt, azt megmutatta a minden tekintetben kielégitő eredmény, melyet elért. Évente 70—80 tanuló sajátitott el ez uton kiváló héber ismeretet és nem egy éretségizett ifju érte el azt, hogy a tórában bárhol önállóan tudott eligazodni. Jelenleg, az alapitványokon kivül, az 1911-ben alakult Talmud tóra-egylet gondoskodik a tanfolyam fenntartásáról.

A hitoktatás rendszeres fejlődését bizonyitja az a tény is, hogy mig az 1892-93-iki tanévben az összes középiskolai, illetve polgári iskolai tanulók heti 12 órában nyertek hitoktatást, addig az 1908-909-iki tanévben már heti 23 órában, majdnem mindenütt osztályonként elválasztva.

A templom is teljesitette magasztos hivatását. A diszes külsőnek megfelelően mindig rendezettebb és lélekemelőbb lett az istentisztelet, melyet szombat és ünnepnapok előestéjén magyar ima vezetett be; lassanként a szószéken is teljesen meghonosult a magyar szó. Amidön e sorok irója állását elfoglalta, felváltva tartott magyar és német szónoklatokat; idővel az utóbbiak mind gyérebbek lettek és 1905, junius 10-ikén sábbóth másnapján hangzott el a szombathelyi zsinagógában az utolsó német szónoklat, miután községi határozat szentesitette azt a nagy haladást, hogy ezentul a *szónoklatok nyelve kizárólag magyar lesz.*

Nevezetes tény ez a hitközség magyarosodására nézve, mert hisz kétségtelen, hogy a zsidó istentiszteletnek ősidőtől fogva kiegészitő része a szónoklat, mely, ha feladatához hű marad, mindig irásmagyarázaton alapul. Tudjuk, hogy a szónoklatok hatása rendesen ephemer, de mégis tapasztalhatjuk, hogy nem egy üdvös eszme a szószékről utnak inditva, megvalósul a hitközség életében annak

javára.[56]) A zsidó predikáció, ha ősi mintaképeit utánozza és igazi muszárral, valláserkölcsi intelemmel áthatott, nem maradhat nyom nélkül. Mint egy lezárt multnak birálata gyanánt, örömmel és megelégedéssel állapithatjuk meg, hogy, a szombathelyi congressusi hitközség dicséretére mondhatom, szigoru, magas mértékkel mérő beszédeimet mindig kiváló figyelemmel kisérte. Ennek meg is volt az észrevehető hatása: a közszellem állandóan javult, zsidó önérzet és vallásos gondolkodás gyökeret vert a községben, mely természetesnek tartotta, majd el is várta, hogy a vallásfelekezeti élet e fontos tényezőit a templom és az iskola minden rendelkezésére álló eszközzel ápolja és emelje.

Nem különben meleg érdeklődéssel kisérte a község azt az irodalmi működést, melyet az ő papja kifejtett és annak elismerésében a maga dicsőségét is látta.[57])

---

[56]) Csak néhány adatot ragadok ki tapasztalataimból; bizonyos, hogy minden rabbi utalhat hasonló esetekre és ez szolgál buzditásul a nehéz munkában. Igy a szószék hatása érlelte meg az iskola épités ügyét 1893-ban, érte el a héber tanfolyam alapitását, az iskolaalap létesitését, a jótekonyság ügyének rendezését, melyről alább a VI. fejezetben lesz szó. Nem különben mindig eredménnyel járt a templom felszerelésére való felhivás. 17 év alatt három uj tórát avattunk: Hagel Benőné, Wolf József és Schwarz Henrik adományát. A templom 25 éves fennállása évfordulójára egy szónoklat folytán 3000 koronát gyüjtöttek a község hölgyei Isten háza tiszteletére. Lásd: A szombathelyi hitközség elöljáróságának általános jelentése az 1898 1906 évekről. Szombathely, 1907.

[57]) Irodalmi működésem a következő: ***Önálló művek és értekezések:*** 1. Die Schrifterklärung des Bachja b. Ascher ibn Chalawa und ihre Quellen, Berlin 1891. 2. A Szombathelyi izraelita elemi népiskola története, Budapest 1896. 3. A tóra, Mózes öt könyve. Az IMIT bibliája részére készült forditás. Budapest, 1898. 4. Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898. 5. Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn, Breslau, 1900. 6. A Dunántuli Rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve, Szombathely, 1901. 7. A tóra, Mózes öt könyve. Héber szöveggel iskolai használatra forditva. Budapest 1902-1904. 8. Az izr. vallásoktatás országos tanterve, Budapest 1904. 9. Az egyetemes vallásoktatási tanterv. Budapest 1906. 10. 1848 és a magyar zsidók. Magyar zsidó könyvtár. XI. Budapest. — ***Egyes szónoklatok:*** Beköszöntő beszéd Szombathelyen, Nagykanizsa, 1892. Szabadság, egyenlőség, testvériség a zs. vallás törvényeiben, Szombathely 1895. Halottak emlékezete, Mazkir Imák. Szombathely 1899. Az intelligentia hivatása.

Igy haladt a község erkölcsi tekintetben minden téren, amellett azonban anyagi megerősödése sem maradt el, amiben nagy érdeme volt a hitközség elnökének, *Geist Lajosnak*, ki erős kézzel és sok buzgalommal fogott hozzá hivatala átvétele után mindjárt, 1898-ban, a község anyagi viszonyainak rendezéséhez.

1898-ban még 269.000 K. vagyon mellett 180.000 K. törlesztéses kölcsön terhelte a hitközséget, szükségletei pedig állandóan növekedtek; hisz pl. egy tételnél, tisztviselőinek javadalmazása, 1898—1906-ig, 3500 K.-val emelkedett. Mégis a rendszeres gazdálkodás, főleg pedig a tagoknak beköltözés által való szaporodása lehetővé tette, hogy a hitközség nem csak pontosan megfelelt kötelezettségeinek, de vagyonát is gyarapitotta. 1900-ban e sorok irójának kezdeményezésére iskolaalapot létesitettek, mely, évente-pusztán a templomi adományok által gyarapitva, ma 4050 K. Ugyanakkor kezdte meg a község nyugdijalapjának gyüjtését, melyre az egyesek adományain kivül az évi költségvetés 5%-át forditja és amely ma már 10,000 K.

És mig meglevő intézményeit folyton fejlesztette, addig uj feladatok elé is került. Gyönyörű temploma sokkal szükebbre készült, semhogy a hatalmasan megnövekedett hitközség tagjait az őszi nagy ünnepek idején befogadhatná. Ezért már évek óta tanácstermében külön istentiszteletet rendez róshassono és jómkippur ünnepén, 1909-ben pedig 40.000 Koronáért nagyobb telket vásárolt iskolája mellett, hogy oda pótimaházat épithessen. Ez a terv ugyan még nem valósult meg, de a község anyagi viszonyai oly

---

M. Sziget, 1903. Templomszentelő Felső-Eörött. Szombathely, 1904. Bucsubeszéd Szombathelyen, Dombovár, 1909. Izráel házának őre. Székfoglaló Nyiregyházán. Budapest, 1909. Több szónoklat a Magyar Zsinagóga évfolyamaiban. *Tanulmányok az I. M. I.T. évkönyveiben* : 1895: A zsidók az 1848-49-iki szabadságharczban. 1896: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom. 1898: Reformmozgalmak a magyar zsidóság körében. 1902: A türelmi adó Vasmegyében. 1905: Jókai Mór. 1910: A zsidók az 1848-iki szabadságmozgalmakban európaszerte. *A magyar-zsidó Almanachban*, 1911: A gyermekvédelem a zsidóságban. — *Különféle czikkek* az Egyenlőség, A Jövő (1897-98) heti lapokban, A Magyar-Zsidó-Szemle, Izraelita tanügyi értesitő, Mult és Jövő folyóiratokban, a Vasvármegye, Vasmegyei Hirlap, Szabolcsvármegye, Szabolcs, Az Igazság és Nyirvidék helyi lapokban.

rendezettek, hogy bátran néz a jövőnek ezen és hasonló kisebb-nagyobb feladatai elé.

Ime, 1898-ban a szegény gyermekek felruházására szolgáló 2000 K. Deák-alap és a 2000 K. kiházasitási alap állott csak a község rendelkezésére, ma pedig 50.000 K. különféle célu alapitvány van kezelésében, mely mind megfelel rendeltetésének.[58])

A folyton növekedő congressusi község mellett az orthodox hitközség is fejlődöttt és teljesen különállva haladt céltudatosan a maga utján. 1898-ban az utolsó szálat is elvágta, mely még némileg összefűzte a congressusi községgel, t. i. *külön felekezeti elemi iskolát alapitott.* Ennek 1900-ban megfelelő épületet emelt temploma mellett, egyuttal diszes paplakot és tanácstermet készittetvén az uj épület emeletére. Ugyanezen évben töltötte be ujra rabbiállását igen szerencsésen, megválasztván a kiváló talmudtudós és igaz békeszerető nagy-jókai rabbit, *Benedikt Márkust,* aki is minden tekintetben megfelelt a hozzá fűzött várakozásoknak. Szüksége is volt erre a szépen fejlődö hitközségnek, mert 1896—1898-ig Jungreis Pál, most abaujszántói rabbi, volt a község papja, aki a dunántuli viszonyokba bele nem illő, u. n. „unterlandi" felfogásával és viselkedésével komolyan veszélyeztette a község békéjét és jólétét.

Most a község, bár olyant, aki a szombatot és ünnepeket nyiltan megszegi, alapszabályai értelmében tagjai sorába fel nem vesz, 150 tagot számlál; évi költségvetése pedig 20.000 K.

Iskoláján egy rendes tanitó és egy óraadó kézimunkatanitónő működik, kiket egy vallástanitó (melamed) támogat. A tanulók száma az utolsó évben 78 volt, akik közül a III-IV. osztályu fiuk, a polgári fiuiskolába, főgymnasiumba és főreáliskolába beiratkozott magántanulókkal együtt a Talmudtóra iskolába is járnak, mig a nagytudományu rabbi által vezetett jesivát állandóan 15 bachur

[58]) Az iskola segély és ösztöndij alapjai csak 1896-ban kezdődnek é: a következők: Weiner Salamon és Anna 2000 K., Poszlavszky Ferencné 310 K, Bernstein Rózsika 250 K., Dr. Bernstein Béla főrabbi 1000 K. és Wolf József és neje alap 2000 K.

látogatja, akiknek felvétele bizonyos feltételektől függ[69]). Ime, bizonyiléka annak, hogy a két hitközség egymástól függetlenitve, teljes békében halad egymás mellett, mindegyik a maga boldogulása felé, ha pedig az össze nem illő elemeket egy kalap alá szoritanók, csak békétlenség és harc volna a szomoru eredmény, mely a legjobb ügyet is képes tönkretenni.

A nagyobb kongressusi község, melynek adófizető tagjai mamár a 679-t érték el, minden tekintetben modern intézményeit nagy áldozatok árán tartja meg előkelő szinvonalukon. Utolsó költségvetése 62786 K. 57 f. volt, mely összegből — jellemző a zsidó hitközségek vagyoni viszonyaira — 30688 K-t kellett kultusadóból fedeznie. Meg is terheli tagjait, a közvetett járulékokon kivül, nagy közvetlen adóval. A legmagasabb kultusadó évi 500 K, a legkisebb 4 K., a két végösszeg között a vagyoni viszonyok szerint az osztályoknak egész skálája foglal helyet.

Az adó beszedését is uj alapokra helyezték, amennyiben nem a pénzbeszedő jár el érte, hanem a hitközségi irodában fizetendő a felek által. Érdekes, hogy már 1886, januárban Jünker Gusztáv csak ama feltétel alatt fogadja el a pénztárosi állást, ha az adót nála fizetik le havonként; a késedelmes tagot felszólitja és ha 8 nap alatt nem tesz eleget kötelezettségének, végrehajtás alá kerül. A terv azonban akkor csak amar dugába dőlt; a hitközségi tagok még korántsem voltak ily reformra érettek, és már öt hónap mulva oly nagy a hátralék, hogy a község kénytelen a régi módhoz visszatérni. 1899-ben azonban ujból áttérnek az adókönyvvel való befizetésre és már jobb eredménnyel. Ez a módozat ma is fennáll, de 1910 óta az adókönyvek helyett, jobban ellenőrizhető könyveléssel nyugtatják a lefizetett összegeket. A község administratiója minden tekintetben a kor szinvonalán áll, valamint alapszabályai is, melyeket utoljára 1907-ben dolgoztak át. A község 48 tagú képviselete a virilis és választott tagoknak egyenlő számából áll, ami épp a hitközségi tagok rendkivüli adózásánál fogva teljesen jogosult; bizonyára inkább,

[69]) Az orthodox község belétetére vonatkozó adatokat Klein Gyula tanitó ur közlésének köszönhetem.

mint a városoknál és a megyéknél, hol ez a rendszer állami törvény által nyer szentesitést.

Ha azonban fontosak is a jó alapszabályok, megfelelő végrehajtók, lelkes és buzgó vezetők nélkül csak holt keret maradnak, melyből hiányzik a lélek. A szombathelyi hitközség szerencsére rendesen megtalálta tagjai között a hozzá való vezetőket és ha néha nem is ütötték meg egészen a mértéket, melyet ily haladó és előkelő hitközség vezetése szab meg, kipótolta a jóakarat, mely egyből sem hiányzott.

A község tehát az utolsó két évtizedben mindinkább emelkedett, ugy számra, mint belső értékre nézve és működése által küzdötte fel magát az ország legelőkelőbb hitközségei közzé!

1909. április 1-én hagyta el e sorok irója a diszes hitközség fontos rabbiállását, amely által 17 éven át részt vett a község kifejlődésének legszebb és legtermékenyebb korszakában. A rabbiállás betöltése azután két éven át izgalomban tartotta a hitközség tagjait. Heves, szenvedélyes küzdelem fejlődött a választandó pap ügyében; éles ellentétű pártok állottak egymással szemben és a kölcsönös agitatió elérte három izben azt, hogy a jelölt nem kapta meg a kivánt $^{2}/_{3}$ szótöbbséget.

Már-már túllépte a pártoskodás a megengedett határokat és az elkeseredett harc veszélyeztette a hitközség fejlődését, mikor győzött a békeszeretet jobb belátása és 1911, április 2-án majdnem egyhangúlag megválasztották *Dr. Horovitz József*, karánsebesi rabbit, akit azután állásába május 28-án ünnepélyesen beiktattak. Ötödik rabbija ő a nagyrahivatott községnek, melynek történeti fejlődését egész ez ideig bemutattuk. A község négy rabbija, a négy egyházi vezető mellett, nevezetesen Königsberger Lajos (1838-1861) és Dr. Rokonstein Lipót (1865—1871), Dr. Stier József (1871—1890) és Dr. Bernstein Béla (1892—1909) mellett sokkal nagyobb számú világi vezetője, elnöke volt a községnek ugyanazon idő alatt, ami az állás természetét tekintve könnyen érthető. Ez a tiszteletbeli állás nagy feladatot ró a viselőjére, különösen nagyobb községben és amily nehéz, épp oly hálátlan. Tényleg nagyon fontos a

hitközségre nézve, hogy kinek kezébe van letéve az elnöki hatalom, mert a zsidó községek szervezete folytán gyakran tőle függ a község jóléte, emelkedése vagy süllyedése, elzüllése.

Szombathely hitközségének elnökei között nem egy volt, kinek igen sokat köszönhetett a község. A már említetteken kivül, főleg *Feldmann D. T.*, *Deutsch I. M.* és *Lackenbacher Fülöp* emelendők ki. Az utóbbi idejébe esik a monumentális templom épitése; Deutsch I. M. pedig nem csak rövid időn át mint elnök, de mint állandó előljáró és a templom-előljáróság örökös diszelnöke, majd pedig mint a VIII. községkerület elnöke hatalmas oszlopa volt a szombathelyi hitközségnek. Erős jelleme, rendkivüli okossága és szilárd akarata mindenkor érvényesültek, amikor községe javát és érdekét kellett szolgálni[60]). Feldmann D. T. pedig nem csak diplomatiai ügyessége, de főleg vallásos tudása és lelkesedése által vált ki és volt hitközsége haladásának fontos tényezője. Különben a diszes névsor mindegyike megérdemli, hogy megörökitessék neve a község történetében. Ime, a következő az:

Grünwald Ignácz 1836-1841;	Landesberger M. 1841-1843;
Grünwald Lajos 1843-1855;	Salamon Miksa 1855-1858;
Hochsinger Henrik 1858-1860;	Neuherr Henrik 1860-1861;
Neumann Albert 1861-1862;	Rechnitzer Salam. 1862-1863;
Fleischner Miksa 1863-1864;	Pick Bernát 1864-1869;
Feldmann D. T. 1869-1870;	Fränkl Lajos 1870-1871;
Deutsch I. M. 1871-1872;	Singer Albert 1872-1873 (máj.)
Deutsch I. M. 1873(máj.)-1874;	Rosenberg Áron 1874-1875;
Spitzer Adolf 1875-1877;	Lackenbacher F. 1877-1886;
Dr. Goldschmied V. 1886-1898;	Geist Lajos 1898-1913.

Jelenleg legifj. Deutsch Samu az elnöke annak a hitközségnek, mely a legnagyobb a VIII. községkerületben és hivatva volna arra, hogy az egész kerület községeinek működésére és fejlődésére befolyással legyen, ha nem volna a községkerületek úgynevezett szervezete holt keret, hatáskör és eszközök hiányában tehetetlen testület. A VIII. községkerület megalakult ugyan már 1869, november

[60]) Deutsch I. M. 1829—1904. Gyászbeszéd, tartotta Dr. Bernstein Béla szombathelyi főrabbi. Szombathely, 1904.

15-én és elnöke *Pick Zsigmond* lett Rohoncról, de működéséről szó sem esett. Némi kis élet költözött belé, mikor 1892, február 14-én ujra alakult és *Rosenberg Henrik*, Kis-Czellből lett az elnöke. Folytatta ezt a hivatalt és amennyiben lehetett dolgozott is benne *Deutsch I. M.*, ki Rosenberg Henrik, 1895, április 1-én bekövetkezett halála után vette azt át. Ő szintén egész haláláig vezette 1904, junius 14-ig ; utódja lett *Dr. Rosenberg Gyula* országgyülési képviselő, táplánfai (Vasmegye) birtokos, aki helyett az ügyeket az alelnök *Dr. Feldmann Bódog*, kir. tanácsos látta el 1912, szept. 30-ig, amikor is meghalt.

Valóban már ideje volna, hogy a magyar zsidóság megteremtené életképes, erős szervezetét, mely a magukra hagyott községeket egyesitené közös felekezeti munkára!

VI. FEJEZET.

A chevra kaddisa és a jótékony egyletek.

A chevra kaddisa eredete. — A szombathelyi chevra alakulása. — Első alapszabályai 1828. — Temető — Temetőfal épitése. — Uj alapszabályok 1833. — A chevra szervezete. — A chevra és az 1848-iki üldözés — Német alapszabályok 1858. — A chevra és az egyenjogusitás. — Horvát Boldizsár disztag. — A temető kibővitése 1875. — Az orthodox chevra alapitása. — Magyar alapszabályok 1881. — Alapszabályok módositása 1900. — A chevra szelleme és működése. — Temető kibővitése 1904. — Tagok száma. — Eddigi elnökei. — A jótékonyság szervezése. — Maszkil el-dal egylet. — Feloszlása és alapitványai. — Chónén Evjónim egylet. — Alakulása és céljai. — Tómech Dalim egylet alakulása és működése. — Izr. jótékony nöegylet. Elnökei és működése. — Fiók egylete. — Befejezés. —

A chevra kaddisa-Szentegylet kizárólagosan zsidó intézmény, melyhez fogható nincs egy más felekezetnél sem. Magán viseli eredetétől kezdve mai fejlődéseig a zsidó gemilusz cheszed: a szeretet gyakorlása erényének jeleit és habár nem tudjuk történetét levezetni kiindulási pontjáig, számos adat mutat arra, hogy bizonyos formája meg volt már a talmud idejében. Világosan kimutatható azonban 1418-ból Granadában, Spanyolországban[61]). Teljesen való-

[61]) Lásd Goldfahn S. H., Magyar Zsidó Szemle, 1888, 280 l. Uo. 289 l. Dr. Klein Mór e kérdésről. Továbbá Uo. 1889, 6—11 l. A chevra

szinütlen tehát az a nézet, hogy a 16-ik században keletkezett német „Bruderschaft" utánzata volna[62]).

Bizonyos, hogy az idők folyamán átalakult, felvett céljai közzé olyant, ami eredetileg nem volt benne, változtak eszközei is, melyekkel céljait el akarta érni, de a gondolat, hogy a halottak iránt való kegyeletet köteles a felekezetnek minden tagja gyakorolni és ha a hozzátartozók nem képesek a halott eltakaritásáról gondoskodni, akkor az a hittestvérek feladata, ez képezi a chevra kaddisa létének alapját. Nem is szabad azt temetkezési egyletekhez vagy vállalatokhoz hasonlitani; épp ezeknek a keletkezését tette feleslegessé, mert vallási alapon, a legtisztább jótékonyság eszméjének megtestesülése gyanánt, kezdte és folytatta müködését mindenütt, ahol zsidó községek alakultak.

A chevra alakitása rendesen együtt jár a község alakulásával, de gyakran meg is előzi azt; mert a halállal nem lehet alkudni, elér az mindenkit és a zsidó közösség bármily kicsiny is volt, törekedett halottjaihoz való ragaszkodás és szeretetből, hogy helységében szerezzen temetőt azok számára. Mihelyt ezt el tudta érni, már előállott a chevra kaddisa alapitásának szüksége, mely azután széleskörű autonomiával müködik és a hitközséggel, bár rendszerint felügyelete alatt áll, csak nehány istentiszteleti pontban érintkezik. A község szivesen is látja a chevra alakulását és bizonyos előjogokat ad neki templomában, a hitközségi életben, amint a szombathelyi hitközség előljárósága is kijelenti a chevra 1833-ban készitett alapszabályai függelékében, hogy sem most, sem a jövőben nincs joga a községnek a Szentegyletnek alapszabályaiban biztositott jogait megtámadni, mert azokhoz készséggel hozzájárult az egész hitközség.

Ime tehát, Szombathelyen is megalakult a chevra, még mielőtt a hitközség önálló lett, és pedig 1828-ban, mikor a község még fiókja volt a rohonci hitközségnek,

---

kadisa eredete, Beck Mor és Fischer Mihály, kik nyomós bizonyitékokat hoznak fel ez állitás igazolására.

[62]) Ezt a véleményt kockáztatta meg Löw-Kulinyi, A szegedi chevra 1787 — 1887, Szeged, 1887. és utána Hochmuth Ábr., M. Zs. Szemle 1888, 156 l.

hova addig halottait is szállitotta. Most azonban temetőt szereznek a Szombathely mellett lakó zsidók és miután a temető meg volt, formailag is megalakult a chevra kaddisa. A temető legrégibb sirköve 1827-ből (תקפ"ז) való, az első alapszabályok pedig 1828-ból. Hogy kik alapitották a chevrát és készitették az alapszabályokat, nem tudjuk, mert ezek nélkülözik a záradékot, a készitők aláirását.[63]) Az alapszabályok elég bőven szólnak a chevra tagok jogairól és kötelességeiről, mely utóbbiak meglehetős sulyosak voltak, miután minden tagnak részt kellett venni személyesen nem csak a beteglátogatásban, de a halottak körül előirt összes teendőkben, sirásásban és temetésben is. Épp ugy kiterjeszkednek az alapszabályok a temető felhasználására, a chevra kórházának kezelésére és egyéb teendőire.[64])

Ez alapszabályok azonban még sem voltak soká érvényben, éppen a sulyos teher miatt, melyet a tagokra a személyes közreműködés által róttak és már 1833-ban ujak váltják fel, melyek megengedik a tagoknak a helyettes állitását és nem kivánják a temetéseken való megjelenést.

Az uj alapszabályok, csak ugy, mint az elsők, szép héberséggel irattak, egyuttal megerősitést nyertek a rohonci hitközség kiváló rabbijától, Engelsmann Gábrieltől, akinek kerületébe akkor még a község tartozott[65]) Az alapszabályok bevezetése megörökiti azt a szép tényt, hogy sikerült a fiatal chevránnak temetőjét fallal körülvenni és

[63]) Téves Feldmann D. T., A szombathelyi kongr.-izr. chevra kadisa egyletének története, Szombathely, 1893. 5 l. azon állitása, hogy 22 tag alapitotta a chevrát, akiket ő névleg is felsorol, mert ezek az 1833-iki alapszabályokat irták alá és nem az 1828-ikiakat.

[64]) Az alapszabályok 46 pontból állanak és keltük: תכון תפלתי קטורת לפניך ׳משאת כפי מנחת ערב, tehát תקפ"ח = 1828. Megmaradtak német forditásban is: תקנות של חברא קדישא פערדיטשט, mert hisz minden évben fel kellett azokat a tagok előtt olvasni és a héberl nem mindenki értette volna meg. Mindkettő a chevra kaddisa levéltárában van, másolatukat Dénes Sándor urnak köszönöm.

[65]) Az alapszabályok elfogadási záradéka után a kelt: תקצ"ג לפ"ק פה ישטיינאמאנגער יום ג׳ בדר"ח תמוז = 1833 és a következő aláirások héberül: Pinkasz Berl, Jakob b. Zanwil (Stadler), Liebermann Fülöp, Kellner Juda, Grünwald Let, Kohn Jakab veje Áron, Rosenberg Mordechai, (Kohn) Sámuel Chajjim, (Neumann) Menasse, [Grünwald] Wolf Leb. Kohn

igy annak háboritatlanságát jobban biztositani. A temetőt ugyanis, mint később a templomot, Batthányi hercegtől vették, a mint azt az 1836-iki templomvételi szerződés 5. pontja is jelenti: „A szökeföldi határban egy fertály holdra való föld temető helynek már lévén mutatva és köfalkeritéssel is ellátva ezen fundusnak az emlitett czélra való használása évenként Szent- Mihály napkor fizetendő két ezüst forint földbér mellett a felebbi 3-ik pontban érintett Földes Uri Jussok és Igazak fentartásával a közönség számára által engedtetik."

De nem csak a temetőhelyet adta a nemeslelkű herceg, hanem a fal épitéséhez is nagyban hozzájárult; 20·000 téglát ajándékozott gyárából, a többit pedig jutányos áron adta, két évi hitelbe. Mindez persze nem lett volna elég a mű végrehajtásához, ha nem adózott volna minden egyes hitközségi tag 10 frttal a célra és azonfelül önkénytes adományokkal is. Ugyancsak e célra kapott az egylet a nagykanizsai Löwenstein Lea örököseitől 1000 frt. alapitványt, melynek révén még ma is tisztelettel őrzik a nevét a szombathelyi hitközség körében. Ámde a fénnyel jár az árnyék; az általános, felemelő áldozatkészség mellett voltak egyesek, kik nem akarták a rájuk kirótt 10 frtot lefizetni. Ezekről az alapszabályok 38 §. intézkedik és pedig aként, hogy ha az illetők fia házasodik vagy leánya férjhez megy, úgy a fia vagy a veje tartozik a lakodalom napján az összeget megadni, ha azok is vonakodnának, akkor adott gyászesetben, ugy tekintessenek a dijkiszabás ügyében, mintha nem is tartoznának a hitközséghez. Mert természetes, a chevra külömbséget tett nem csak chevra-tag és nem chevratag között, hanem hitközségi tag és idegen között is, mikor arról volt szó, hogy mint fizettesse meg az illetővel a chevra szolgálatát. A dijakat pedig a gondnokok állapitották meg, akik a chevra összes ügyeit intézték. Volt ugyanis a chevrának 3 gondnoka, kiket évenként az Adár 7-iki közgyűlés választott meg (10§) és pedig ugy, amint

---

József, Kohn Mihály, Kohn (Weinberger) Dávid, Hofmann Abrahám, Cevi Kohen, (Fülöp) Sámuel, Deutsch Mordéchai, (Náthán) Mayer Kitsee, Deutsch Sándor, Schwarz Izráel Hirs, Grünwald Jesaja. A zárójelekbe tett nevek Feldmann kiegészitései az identificalás alapján. Majd a rohonci rabbi megerősitése következik: נבריאל כ"ץ חיים נליל רעכניטץ ואנפיה L. függelék

az a hitközségi választásoknál is alkalmazásban volt, hogy sors utján jelöltek ki három elektort, akik azután jelöltek valakit első vagyis főgondnoknak (Obergabboi); erre szavazott a közgyűlés és ha nem nyerte meg a többséget, akkor az elektorok ujat jelöltek, mindaddig mig a kivánt eredményhez jutottak. Épp igy a másik két gondnok választásánál. Aki pedig a ráeső választást el nem fogad ta, 2 frt. büntetést fizetett.

A főgondnok volt az egylet vezetője, ma elnökének mondjuk, a másik kettő a pénztáros és az ellenőr, akiknek a régi gondnokok a közgyűlés napján tartoztak átadni az egylet vagyonát, számadásukat pedig még három, a közgyűlés által választott számvizsgáló előtt. (11§).

A gondnokok viszont tartoztak a főgondnoknak havonként elszámolni, ez utóbbi az 50 frt. pénzkészletet tőlük átveszi és elzárja a chevra ládájába, melynek kulcsát a második gondnok őrzi. (19§) A perselyeket, melyekbe minden ujhold előtt, Adár 7-ikén, bőjtnapokon, purimkor gyüjtőttek, havonként nyitotta ki és vette tartalmukat számba a három gondnok együtt. (20§).

A gondnokok kezében volt tehát az egylet egész kezelése, de vigyáztak is az ő tekintélyükre. Ha valaki a gondnokokat megsértette (12§), ugy a bocsánatkérésen kivül első izben 4 frt., másodizben 6 frt. büntetést fizet, harmadizben pedig kizárják a Szentegylet kebeléből, vagy mint az alapszabályok mondják, elveszti jogait és kitörlik nevét a lapról, melyre a chevra könyvében jegyeztetett.[66]) Ugyanilyen büntetés éri azt, aki temetkezésnél nem fogadja meg a gondnok rendelkezését (13§). A gondnokoknak általában nagy hatalmuk volt, ők rendelték ki sors utján a tagokat, akiknek betegeknél, haldoklóknál őrségi tisztet, temetéseknél pedig a halottat illető összes szertartások végzését kellett teljesiteni. Betegekhez két tagot, sirásához négyet; ha azonban az illető, kire a sors esett, nem teljesithette a kivánt szolgálatot, köteles volt azt pénz-

[66]) Az 1828-iki alapszabályok szerint csak negyedszerre zárták ki a tagot; ott a terminus technikus: יקרע דף שלו מפנקס החברא קדישא ואיבד זכיותיו מן הח"ק = kitépik lapját a chevra könyvéből és elveszti tagsági jogait.

zei megváltani (21-22§§). A gondnokok maguk fel voltak mentve az őrségi szolgálat alól, de a temetési szertartásnál elsőknek kellett lenniök a munkában.

Különösen érdekes az alapszabályok 2. pontja, mely bizonyos munkásbiztositást létesit, amidőn meghatározza, hogy minden chevratag, aki szolgát vagy szolgálót fogad, köteles azonnal a bérösszeg minden forintja után 2 krt félévenként a chevránál befizetni. Ha a szolgálat időközben megszünnék, a gazda visszakapja a befizetett összeget. Ez összeg fejében pedig joga van arra, hogy ha a szolga vagy szolgáló megbetegszik, a betegség első 8 napja után a chevra korházába küldje, ahol is minden további ápolási dij nélkül ellátja a chevra.[67]) És ha az a korház nem is felelt meg a mi fogalmainknak, melyekkel ilyen intézményről birunk, a maga idejében mindenesetre fontos szolgálatot teljesitett a maga módja szerint.

A chevra tehát feladata magaslatán állott, amint az alapszabályaiban kifejezésre jutott és amint azt működése, mely azoknak megfelelt, bizonyitotta. Tulajdonképpen nem nevezhette még magát szombathelyinek, mert hisz csak 1840 után telepedhettek le ott a zsidók szabadon és képezték a szombathelyi hitközséget. Amint azonban már fentebb hallottuk, ez a szabadság sem volt tökéletes és mikor a szabadságharc szenvedélyes ideje előrevetette árnyékát, akkor a szombathelyi zsidók könnyen végzetessé válható üldözést éltek át 1848, április 4.

Ezt a szomoru eseményt a chevra kaddisa nem csak jegyzőkönyvében örökitette meg, de elrendelte, hogy a veszedelemből való megmenekülés emlékét évről évre hálaistentisztelettel és esetleg chevralakomával üljék meg. Azért megállapodtak abban, hogy az üldözés napján Niszan ujholdnapján legyen ezentul a chevraelőljárók választása, valamint számadása, Adár hó 7-én pedig csak a teme-

---

[67]) Az első alapszabályok 44 §. szól ez intézményről de ugy, hogy ha a szolga megbetegszik, akkor az első 8 nap után elhelyezheti gazdája a kórházban és 4 frtot fizet érte. A többi kiadást a chevra viseli. Ha azonban a gazda nem chevra-tag, akkor a 4 frton felül 2 héten át napi 10 krt fizet a chevra szolgának. A 45 §., ami az 1833-iki alapszabályokban a 37 §-ban van elrendeli, hogy ha a jesiva valamely bachurja lesz beteg, azonnal felveendő a kórházba és minden kiadása a chevrát terheli.

tő látogatása és annak elhatározása, vajjon tartsanak-e az évben chevralakomát vagy ne?

Az 1848-ban hozott határozatot ugyan minden időre szólónak gondolták a chevra akkori tagjai[68]), de bizony nem soká maradt érvényben. 1858-ban, mikor a hitközség uj alapszabályokat készitett, a chevra is reorganisálta működése módozatait. És ime, az uj alapszabályok már megszüntetik a tiz évvel előbb elfogadott rendelkezést; Adár 7-ikét meghagyják régi jelentőségében istentiszteleti napnak, de Niszan elsejéről szó sem esik, hanem ahelyett pészach félünnepekre tűzik ki a választás és számadás napját. (11§)

Az uj alapszabályok persze, az abszolut korszak követelményei szerint, német nyelven készültek és elég röviden, 28 pontban foglalják össze a chevra teendőit, céljául megjelölve: a) Betegek látogatását, b) Halottak eltemetését, c) Szegény halottak dijmentes eltakaritását, d) Betegek ápolását és gyógyitását, Az alapszabályokat a megyei hatósághoz terjesztették be jóváhagyás végett, ez azonban 1860, április 1-én a községhez intézett terjedelmes leiratában különböző kifogásokat emel és több pontnak átdolgozását követeli. Valószinü, hogy a chevra eleget is tett a követeléseknek, bár a végleges jóváhagyásról nincs tudomásunk.[69]) Ugyanazon évben 500 frtot kölcsönöz a chevra a hitközségnek házvételre, tehát nem csak administrátiója, de anyagi helyzete is rendezett volt.

[68]) A határozat a chevra jegyzőkönyvében 1848-ról igy hangzik: מאחר שבר"ה ניסן תר"ח היינו בעה"ר בצרה גדולה, שבאו לעת ערב שודדים והחריבו היכלנו ובזזו מה שבתוכו וקרעו תשעה ספרי תורה ורצו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים הדרים פה והשי"ב ברוב רחמיו וחסדיו הצילנו מידם הסכמנו יחד בלי מחלוקות כל בני החברא בציר: הרב אב"ד נ"ו..... ודבר טוב זה יהיה לנו בלי נדר לחק גמור שלא יבטלו עד ביאת משיחנו...

[69]) Az alapszabályok cime: Statuten der Chewra kadischa des unter den israelitischen Einwohnern zu Steinamenger bestehenden Vereines für fromme und wohlthätige Zwecke. Az eredeti példány a chevra levéltárában. Záradéka: So geschehen Steinamanger am 9- ten May 1858 Josef Weiner, Vereins Vorsteher, Carl Bodanzky Vereins Notar és a következő 38 tag, kik valószinüleg az egylet egyetemét, mindenesetre tulnyomó többségét képezték: Samuel Rosenberger, Josef Feiglstock, Sigmund Hoffmann Moritz Salomon, Samson Weiner, Jakob Scheier, Bernath Kanitzer, Heinrich Hoffmann, Bernat Weiss, Nathan Mayr, Joseph Kohn, Weiner Salamon, Jakob Bauer, Heinrich Feiglstock, Marcus Schwarz, Jacob Porlitz

Jó ideig nem tarkitja nevezetesebb esemény a Szentegylet életét, mignem a zsidók egyenjogusitása örömünnepet szerzett a szombathelyi chevrának is, melyet a legszebb módon örökitett meg. Joggal tehette ezt azért is, mert az egyenjogusitás törvényének beterjesztője, a kiegyezés után az első alkotmányos kormány igazságügyminisztere, az igazi demokrata és becsületes szabadelvűségű *Horvát Boldizsár*, Szombathely szülötte volt. A szombathelyi chevra kaddisa tehát helyesen járt el, mikor a kiváló ministert hálásan üdvözölte és csekély hálája jeléül disztagjává választotta 1868, junius 29. Horvát Boldizsár pedig hű maradt önmagához, midőn a következő sürgönnyel köszönte meg disztaggá való megválasztását: „A Chevra Kadischa izraelita egyletnek Szombathelyen üdvözlöm önökben szabad polgártársaimat szivemből örülök hogy én is részt vehettem a szép munkában: Önökről a bilincseket leoldani A mily kitartók voltak önök a szenvedésben és türelemben: Legyenek olyanok a haza szeretetében s a szabadság védelmében is. Köszönet a bizalomért a tagságot szives örömmel fogadom Horváth Boldizsár."

A szombathelyi Szentegylet valóban büszke lehetett e disztagjára, aki a puritán jellemü, igaz, nemes emberek közé tartozott. Valahányszor meghivták chevra-lakomára, nagy figyelemmel köszönte meg és pl. 1873, deczemberben a temető kibővitésére rendezett lakomára köszönete mellett 20 frtot küldött A temető kibővitése sikerült is a hitközségi tagok áldozatkészsége folytán és 1875-ben végrehajtották, 3125 frtot fizetve a földesurnak az uj területért. 1880-ban azonban kellemetlen esemény zavarta meg a chevra müködését, szakadás állott be tagjai között. Az a kárhozatos pártoskodás, mely a hitközségeket szétdarabolta, a chevrába is beférkőzött és az orthodox hitközség tagjai kiválnak belőle, *külön chevrát alakitva és külön temetőt szerezve maguknak.* Most már a régi, 1828-ban

---

Philipp Mayr, J. Grünwald, L. Kohn, Anton Steinberger, Leopold Pollák, Joseph Grünwald, Dawid Weinberger, S. Neumann, Joseph Bader, H. Hochsinger, H. Neuherr, Jo. Weiss, Herrmann Singer, Albert Neumann, Bernhard Salomon, Max Handley. Dr. Feiglstock Wilh., Salamon Rechnitz, Ignatz Spitzer, Max Liebermann. Simon Neumann. Mind német aláirás végül: In meiner Gegenwart Ludwig Königsberger Rabbiner.

alapitott chevra csak a congressusi község tagjait foglalja magába, ami kifejezésre jut az 1881-ben készült uj alapszabályok cimében is, mely igy hangzott: *A congressusi alapon szervezett szombathelyi izr. hitközség jótékonyczélu temetkezési egyletének* (חברה קדישה) *alapszabályai.* A 71§-ból álló alapszabályok immár magyar nyelvüek, a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva modern alapon szervezik a chevrát, de helytelenül nevezik temetkezési egyletnek. A Szentegylet nem az, hanem sokkal több, bár ez a kegyeletes szolgálat foglalja el céljai között a főhelyet. Ám ha uj magyar neve nem volt is megfelelő, müködése a régi héber név jelentőségének magaslatán állott és maradt továbbra is. Kezeskedett ezért akkori elnökének, *Deutsch I. M.*-nek erős egyénisége, nemkülönben az utána következő elnök, *Feldman D. T.*, akinek a chevra fejődése sokat köszönhet.

Az 1881-iki alapszabályok két évtizeden át maradtak érvényben, mignem az 1900 április 17-iki közgyülés sokban módositott alapszabályokat fogadott el, amelyek szerkesztésében e sorok irója is részt vett. Ezek 95§-ban mindenben számolnak a kor követelményeivel, de azért a chevra kaddisa hagyományait feltétlenül tiszteletben tartják és conservativ szellemben örködnek az egylet vallásos jellegének megóvása felett. Amidőn visszaállitják az egyedül helyes „Szombathelyi Szentegylet: חברה קדישה" czimet, ennek megfelelően rendelkeznek, hogy a halottak körül való szertartásokban a hagyományos törvények és szokások legyenek irányadók és azok változatlanul fentartandók (32-34 §§). Csak ezek szellemében járnak el, midőn előirják (44§), hogy „koszoruknak a koporsón, a kocsin, vagy siron való elhelyezése hagyományos szokás szerint tilos." És ez nem csak a papiron volt, hanem a valóságban is. Nem is kapott lábra itt az a veszedelmes luxus, melyet sok helyütt a zsidó temetés megható egyszerüségének és grandiózus benyomásának rovására megengednek némely chevrák. Épp igy érvényesült az a követelésük (57§.), hogy a sirkövek feliratainak héber és magyar nyelvüeknek kell lenni.

A hitközséggel való összefüggésének jele gyanánt (66§) a hitközség rabbija és elnöke hivatalból tagja a választmánynak. E körülmény csak előnyösen érvényesitette hatását. Különben természetes is, hogy a hitközség elnöke, mint a hitközség kebelében fennálló egyletek felügyelője és a hitközség rabbija, mint a vallási ügyek ellenőre, ott üljön a chevra határozatai hozatalánál. Hisz a chevra egészében vallási alapon áll és lépten-nyomon vallási törvények és szokások nyomulnak előtérbe működése kifejtésekor. Helyes felfogásu vezetőség mellett azért soha sem kell összeütközésnek előfordulni, aminthogy a szombathelyi chevra vezetői és e sorok irója, mint rabbi, az elképzelhető legszebb egyetértésben iparkodtak a chevra ügyének előmozditásában közremüködni.[70])

A kongresszusi izraelita hitközség chevrája tehát minden tekintetben hivatása magaslatán állott és midőn három évenként ünnepélyes tagfelvételt rendezett, ez nagy hatással illeszkedett bele az istentisztelet után következő közgyülés keretébe Ádár 7-én. Mindebben kiváló érdeme volt a chevra elnökének, *Dr. Viola Ödönnek*, ki a Szentegylet iránt való szeretetét lelkes ügybuzgalommal párositotta. Sikerült is neki a chevra haladását biztositani, 1904-ben a temetőt 633 □ öllel 10133 K. költség árán kibőviteni és egy oldalról uj fallal körülvenni. 1912-ben pedig uj cidduk-hadin csarnokot és temetőőr lakást épit, uj gyász-

[70]] Ez a körülmény jutott kifejezésre abban az elismerésben, melyben a chevra papjának a chevra érdekében kifejtett tevékenységét részesitette és Szombathelyről való távozása alkalmából tiszteletbeli tagjává választotta, amiről remek kivitelü, művészi ezüst plaketten nyujtotta át ezüstveretü bőrtokban, a diszoklevelet a következő felirattal: A szombathelyi חברא קדישא Szentegylet folyó évi február hó 28 (Ádár 7) tartott közgyülésén a választmány ajánlatára főtisztelendő Dr. Bernstein Béla főrabbi urat jámborsága, igazi hitbuzgósága és jótékonysága elismeréseül, melyekkel egyletünk erkölcsi értékét emelte és annak hosszu időre kijelölte azt az utat, melyen haladva kegyes céljait az ő intentiói és szent vallásunk parancsolta irányban teljesiteni fogja, egyletünk örökős tiszteletbeli tagjává egyhangulag megválasztotta és elrendelte, hogy erről az egyletünket megtisztelő választásról ezen oklevél kiadassék. Szombathelyen, 1909 évi február 28 Dr. Viola Ödön, elnök. Wolf József alelnök. Hoffmann Ignácz, ellenőr.

kocsit és megfelelő szerelvényeket szerez be 7000 K. költséggel. Ugyanakkor rendes és rendkivüli segélyezésre majd 4000 koronát fordított a chevra, mely ezt a nemes kötelességét mindenkor a legemberszeretőbb módon teljesitette.[71]) A jótékonyság természetszerüen a chevra céljai közzé tartozik, hisz a legszebb jótettet végzi eredeti rendeltetésénél fogva, mikor szegény halottakat minden ellenszolgáltatás nélkül takarit el, de ezenfelül az élőkkel is jót tesz, mikor betegeket orvossal és gyógyszerrel lát el. Mindezzel még nem elégszik meg, hanem egyébként is segélyezi pénzzel a szükölködőket, az arra szorulókat, akár a helységben lakók, akár csak átutazók.

Ámde a chevra mégsem egyenesen erre a célra alakul és nem tekinthető olyan egyletnek, mely a jótékonyság megszokott munkáját egészen magára vállalja. Azért alakulnak minden zsidó hitközségben a község cedokóh-pénztárán és a chevra kaddisán kivül jótékony egyletek, mert a zsidóság megszokta, hogy szegényei, árvái, özvegyei, elhagyottjai első sorban és többnyire kizárólag zsidó testvéreik támogatására utaltatnak és nem igen remélhetnek az általános, felekezeti jelleg nélkül való egyesületek részéről megfelelő segélyt. A zsidó sziv pedig eddig sehol sem tagadta meg magát, mindenütt megnyilatkozott finom érzékenységével, odaadó áldozatkészségével, ahol csak a nyomor, a baj jelentkezik. Minden elfogulatlan itélőnek tisztelettel kell meghajolni ama nemes munka előtt, melyet zsidó községek, kicsinyek és nagyok egyaránt, a jótékonyság terén végeznek.

A szombathelyi hitközség e téren sem maradt el soha hivatása mögött, megértette és teljesitette feladatát a legszebb módon. Midőn erre vonatkozó eredményeit az eddig lezárt multból feltárjuk, csak szükségszerüen kiegészitjük azt a történeti képet, melyet róla mások okulására megrajzolunk.

Már az 1840 után következő időben, mikor a község

---

[71]) Tagjainak száma ma már 234. Elnökei, kiknek müködési ideje kiderithető, a következők voltak eddig:

Weiner József 1858—1866
Weisz Márkus 1873—1879,
Feldmann D. T. 1885—1894,
Singer Albert 1867—1873,
Deutsch I. M. 1879—1884,
Dr. Viola Ödön 1894 óta.

sulypontja Szombathelyre helyeződött át, volt kebelében egy átutazó szegények támogatására szolgáló Maszkil el-dal egylet, mely, mint fent láttuk, igen helyes alapon állott, de nem sokára megszünt, mert 1846-ban a talmudtóra céljaira forditották.

Később, 1873-ban ujra alakult *Mászkil el-dal* név alatt egy betegsegélyző egylet, mely tagjainak heti 5 kr befizetés ellenében, betegség esetére heti 3 frt. segélyt nyujtott, amely összegnek elfogadása minden tagra nézve kötelező volt. Minthogy azonban tagjainak jó része visszaajándékozta az összeget az egyletnek és általános segélyezés nem tartozott céljai közzé, a különböző hivatalos betegsegélyző egyletek alakulásával feleslegessé vált. Mikor e sorok irója a hitközségi jótékonyság szervezését megindította, elérte azt, hogy a Maszkil el-dal egylet, melynek elnöke 25 éven át *Lőwenstein Ignácz* volt, kimondta feloszlását és a hosszú idő alatt felgyülemlett vagyonát két jótékony alapitványra ajánlotta fel. Az egyik *Maszkil el-dal betegsegélyző alap* 6000 K. azzal a rendeltetéssel, hogy kamataiból fürdőre vagy műtétre szoruló szegény betegek egyenként 80 K. segélyt nyerhessenek; a másik *Maszkil el-dal szegényalap,* melynek célja előmozditani azt, hogy a hitközség elaggott szegények számára menhelyet létesithessen. Ma már ez alap felszaporodott kamataival együtt 10.000 K. és nem sokára betölti rendeltetését, midőn a hitközség, lelkes tagjai áldozatkészsége folytán, ezzel együtt oly alapot teremt meg, mely a célba vett menhely megvalósitását lehetővé teszi.

A feloszlott egyesület alapitványainak kezelését a község másik jótékony egyletére bizta, mely ugyancsak 1898-ban alakult, e sorok irója által kidolgozott alapszabályok szerint. Az egylet „*Chónén Evjónim, izr. hitközségi jótékonysági egylet*" nevet vett fel és átvette azt az alapot, melyet eladdig egy alapszabályok nélkül működő hasonnevű egylet gyüjtött.

Az uj egylet a különféle segélyezéseken kivül, melyeket csak hitközségi szegénynek adhat, felvette céljai közzé azt a nemes tervet, hogy keresetükben megszorult egyéneknek 200 koronáig terjedő, kamatmentes kölcsönt ad. A jótékonyságnak e legszebbik fajával sok üdvöset

cselekedett és cselekszik folyton, midőn nem alamizsnát ad, hanem munkára serkentő, önérzetre nevelő kölcsönt. És ha talán el is veszik e czimen bizonyos összeg, az számba sem jöhet amellett a felemelő tény mellett, hogy a legtöbben, kiket szorultságukban megsegitett a testvéries kölcsön, rendesen visszafizetik azt és előmozditják azt, hogy mások is részesülhetnek ilyen sokat érő jótéteményben.

Az egylet választmányának hivatalból tagja a hitközség papja és elnöke, mint akik a hitközség élén állva első sorban ismerik a szegények ügyeit. Különösen a hitközség papja az, akihez hivatásánál fogva bizalommal fordulnak a megszorultak és szükölködők, és aki, a jótékonysági egyletek vezetésében részt véve, mintegy középpontot képez a szegényügy szervezetében. Ez igazolódott be a szombathelyi jótékony egyleteknél, amelyek között a Chónén Evjónim tekintélyes szerepet vitt, évente 4-5000 koronát juttatva a szent célra, amellett a hosszú időn át felszaporodott feleslegekből 10.000 K. vagyont gyüjtve. Tagjainak száma 200, elnöke alapitása óta *Lőwenstein Henrik*, ki sokat fáradozott az egylet ügyében. 1904-ben alakult egy másik jótékony egylet: *Tómech dalim: Izr. szegénytámogató egylet*, melynek célja, hogy jövedelmét lehetőleg teljesen kiossza a rászorulók között. Tagjainak száma nem nagy; tulnyomó részben ugyanazok, mint a Chónén Evjónim egyleté és mégis, 65-75 tag között váltakozva, majd évi 2000 koronát oszt ki a szegények között és rendeltetésének teljesen megfelel. Elnöke alapitása óta: *Wolf József.*

Kiváló munkát végez a jótékonyság terén *az Izr. Nőegylet*, melynek alapitási évét nem ismerjük, de a hitközségi jegyzőkönyv szerint már 1858-ban működött, habár bizonyára szerény keretekben, amikor elnöke volt Singer Johanna. Későbbi elnökei közül ismeretesek: Engel Miksáné, Hagel Benőné, Guttman D. J.-né, Weiner Károlyné és jelenleg Dr. Szili Miksáné.

A női szivnek sajátos birodalma a jótékonyság, melynek terén a zsidó női szív a legméltóbban érvényesül. A szombathelyi izr. nőegylet is a legszebben teljesiti nemes hivatását, megadóztatva a hitközség tagjait a jótékonyság nevében. Tagjainak száma állandóan meghaladja a 320-at és évenként körülbelől 4000 koronát fordit szegényei se-

gélyzésére. 1904-ben alakitotta meg a saját kebelében fiókegyletét, betegágyas nők támogatására 205 taggal és Babyegylet név alatt müködve, buzgó elnöke Rainer Ignáczné fáradozása folytán 1909-ben már 270 taggal és 3324 K. vagyonnal birt.

Ime, ha kell a zsidó jótékonyság intenzivitása számára bizonyiték, megtaláljuk azt a sok között a szombathelyi községben is. A hitközség Cedókoh-pénztárának 1500 K. évi kiadásán felül, a négy jótékonysági egylet, a Szentegylettel együtt 1907-ben 9988 K. 39 ft., 1908-ban 12174 K. 10 ft. és 1909-ben 11528 K. 32 fillért adott ki segélyezésekre, mig a Szentegyletet leszámitva, a kizárólag jótékony célra alakult egyleteknek ugyanakkor 35434 K. 85 f. volt a vagyona. [78]) Ehhez járul még évente 40-50 iskolás gyermeknek felruházása és tankönyvvel való ellátása 1200-1500 K. értékben és a különböző hitközségi alapok gyarapitása. Valóban olyan eredmény, melyre a szombathelyi congr. izr. hitközség jogos büszkeséggel mutathat rá és mely utánzásra méltó példát szolgáltat más gyülekezetek számára.

Amidőn igy végére értem a zsidók történetének Szombathelyen, az előre kitüzött időpontig, azt hiszem, megállapithatom, hogy az a tény, hogy mint *volt* papja irtam meg, csak előnyére vált a dolgozatnak. Igy a távolság perspektiváján keresztül talán még elfogulatlanabbul láthattam a község müködését és haladását, személyekre való tekintet pedig nem feszélyezett, mint esetleg a község tényleges rabbiját.

És ha egyes történeti tények megitélésénél egyéni nézetemet is nyilvánitottam, ez nem ment a tárgyilagosság rovására, nem befolyásolta az eseménynek hü előadását. Célom nem az volt, hogy főképpen a szombathelyi zsidóság számára irjam meg ezt a történetet, mert akkor igen sok részletre ki kellett volna még terjeszkednem, ami első sorban helyi érdekkel bir, hanem mint a vasmegyei zsidók történetének fontos részét, a nagy egyetemesség szempontjából kivántam megörökiteni. Ha ez a szándékom sikerült, ugy ebben találom munkám legszebb jutalmát.

---

[78]) A szombathelyi congr. izr. hitközség Elöljáróságának általános jelentése, Szombathely 1910.

FÜGGELÉK.

A chevra kaddisa alapszabályai 1833-ban.

Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

תקנות דחברא ק־ישא בק״ק סאמבאטהעלי יע״א
משנת תקצ״ג לפ״ק

(פתיחה.)

ראשית חכמה יראת ד׳. הננו נותנים שבח והודאה לאל הגומר עלינו לבנות לנו חומה לבית עלמין דפה קהילתנו, ועל טוב יזברו המתנדבים בעם ביתר שאת, כי מלבד אשר נתחייבו כל בני קהלתנו כל אחד מאתם איש וביתו לתת עשרה והב כסף מעות לסיועת בנין זה, עוד היתה ידם נטויה במתנת לבם הטוב והוילו והב מכיסם להחזיק בנין זה למען לא ירפו ידי עושי המלאכה הזאת. והנה ב־אש כל המתנדבים האלה היה אדוננו התמים והישר איש תמים במעשיו וצדיק באמונתו הדוכם פיליף באטהיאני יר״ה הוא התנדב לבנין זה עשרים אלף לבנים חנם אין כסף, מלבד יתר הלבנים אשר מכר לנו בשער זול והניח תמורתם בידינו וקצין זמן פרעונם על שתי שנים, למען לא תכבד העבודה עלינו; ואחריו האירו נתיב נדבותם ה״ה יורשי המנוחית האשה החשובה והצדקת מרת לאה לעווענשטיין ז״ל מקאניישא, מנדבת לבם נתנו לנו במתנה לסיוע בנין החומה סך אלף הב וויענער וואהרונג, הנה עד הנה עזרנו אלקים, ע״כ כעת התאספו יחד כל בני החברא קדישא דפה קהלתנו לפקח על מעמד ומצב החברא זו לפנות מכשול מדרך, ולסקל מסילה המתמנעה את העם ומסב לבם אחורנית, לחרחר ריב ומדון וכבר אמרו חכז״ל איזהו חכם הרואה את הנולד, ובעבור זה ראו כל חכמי לב בכל תפוצות ישראל לחקוק להם תקנות קבועות ומנהגים ישרים אשר על פיהם יסעו כל בני החברא ולא יסו מהם ימין או שמאל, ותקנות האלה להם לחוקת עולם ולדורותם, וכה עשו ה־אשונים ממנו, וחקקו להם תקנות הנרשמים פה בפנקס הזה מעבר לזה הדף, אולם בזמן הזה חומה הזאת עדן לא נהיתה וקישור החברא לא נעשה בחוט המשולש אשר במהרה לא ינתק, לא כן עתה כי החזיק ה׳ בידינו את החומה הזאת על תלה גם הרבה ה׳ אתנו, וכה יוסיף ה׳ עלינו אלף פעמים ככה ומצאנו וראינו כי הרבה מתקנות האלה אין רוב הצבור יכולין לעמוד בהן, וגם הרבה מהם צריכין שנויין, ע״כ היום הזה דלמטה התאספו יחד רובם ככולם בהח״ק ומלכם בראשם, מאן מלכי רבנן ה״ה הה״ג אב״ד ור״מ דקהל רעכניץ יע״א ובתבנו ורישמנו פה בנתיב יושר דברי אמת את כל התקנות ונהגות אשר נתיסדו מאתם בח״ק ובהסכמת הה״ג הנ״ל אשר יאמר עליהן כי הוא זה:

א) כל חד מבני הח״ק אשר הוא איש וביתו זו אשתו חייב לשלם לתוך החברא קדישא מדי הדש בחדשו ארבעה פנים, זאגע 12 צלמים

וויענער וועהרונג, ונם האלמן בכלל התשלומין הללו, אבל הרווק עבודתו יעבוד כפי אשר יושת עליו בתקנות הבאות אח"כ ומהתשלומין הללו הוא פטור.

ב) כל חד מבני חח"ק אשר ישכור לו משרת או משרתת, הייב לתת מיד לתוך הח"ק שני צלמים מכל זהב שנותן להם דמי שכירתן, אולם אם יזדמן שאותן משרתים או הבעל הבית יחזרו משכירות שלהם בתוך זמן משך שכירתן, אז גם המעות הנ"ל שנתן עבורם לתוך הח"ק מקבל בחזרה; והנה תמור תשלומין הללו יש לבן חברא זה זכות שאם יחלו אותן משרת או המשרתת אזי חי"ת ימים חייב בעה"ב הזה להחזיק בביתו אותן המשרתים, אבל מחי"ת ימים ואילך מוסר חולה זה ליד הגבאים והמה ישכיבו אותו לבית הקדש שלהם ויהיו כל צרכי החולה הזה מוטלים על הח"ק ואין הבעה"ב ומשרתים האלה מחוייבים לסייע להח"ק להוצאות הללו כי ע"מ כן נתנו ברייש זמן שכירתן תשלומין הנ"ל כדי לפטור את עצמן מצרכי הוליהם, ויהיו מוטלים על הח"ק, והתשלומין הללו חייב בעה"ב לתת לתוך הח"ק ברייש כל זמן הן בזמן החורף הן בזמן חקיץ.

ג) הגבאים דח"ק יקיפו בקופה בכל יום התענית לעת מנחת ערב וכבה יקיפו נ"כ בכל ער"ח וכן יסבבו בכל העיר בקופת הח"ק מבית לבית בכל פורים.

ד) אם לבן חברא ימות לו מת ח"ו והוא מבן י"ג שנה ואילך או אם היא נקבה והיא מבת י"ב שנה ואילך, נחשבו כמת גדול וצריך לשלם עבור קבורת מתו א' זהב כסף מעות, אבל אם מת ההוא אינו גדול כ"כ כי מת טרם הגיע לכלל שנים הללו אינו חייב לשלם עבורה כ"א א' זהב וויענער וואהרונג.

ה) בכל סעודת נשואין או ברית מילה וכדומה יקימו הגבאים קופה דח"ק על השולחן וכל מה שיתנדבו המסבים הללו לתוך קופה זאת, יחצו את כספו, החצי יקחו הגבאים וחצי יקח הליבערר.

ו) כל שבת קודש מלפני זיין אדר שהוא יום התחדשות הגבאים דח"ק, שייכין המצות בביה"כ להח"ק, וכן זיין אדר עצמו שחל ביום קריאת התורה שייכין המצות להח"ק. ואם יזדמן שאחד מבני הח"ק יהי' חיוב לימים האלה אז חייבין הגבאים לקרוא אותו לתורה, והוא חייב לשלם תמור חיוב שלו חי' צל לתוך הח"ק, גם ביום ש"ק הנ"ל יפרסו לפני ארון הקודש שבביה"כ את פרוכת ששייך להח"ק, וכן בליל ויום שמחת תורה שייכין ההקפות בס"ת וגם המצות להח"ק, הגבאים חייבים לקרא תחלה להקפה את ראש הקהל דקהילתם ואחריו כל בני הח"ק לפי קדימתן שנרשמו בפנקס הח"ק, ואם יקראו את אחד להקפה והוא יבזה את ס"ת ולא יקחנו להקיף אזי יוקנס אותו לפי ראות עיני הגבאים, אבן אם קודם לכן יתרה את הגבאים שלא לקרא אותו להקפה, אז הוא פטור.

ז) לכל בן ח"ק יש לו זכותו שבן אחד מבניו אשר יבחר לו, יהיה לו קדימה להיות בן חברא כאביו, ואין האב מחוייב לשלם עבורו לתוך הח"ק כי אם שני זהובים וויענער וועהרונג, דהיינו אם ישלם תשלומין הזה קודם שיגיע בנו הנ"ל לי"ג שנים, אבל אם ירצה לשלם עבורו לאחר שיגיע בנו

הנ"ל ל"נ שנים שלילות מיום ההוא והלאה עד יום חתונתו צריך לשלם עבורו שנים עשר זהובים וויענער וועהרונג, אבל אם גם עד יום הנ"ל לא שלם עבורו ועבר עליו יום חתונתו אזי איבד בנו הנ"ל זכות הקדימה שלו.

ח) בכל יום שנעשה בו התחדשות הגבאים דח"ק יכולין הגבאים בצירוף בני ח"ק להכנים בתוך החברא לכל מי שירצו וכפי אשר יושת עליו כסף קנין נפשו לכנוס בתוך הח"ק ע"פ רוב דיעות באסיפה ההיא, כה יהיה וכה יקום, ואין ביכולת ביד הגבאים להוסיף עליו או לגרוע ממנו.

ט) לכל אסיפת הח"ק מחוייבין הגבאים לאסוף כל בני הח"ק, אולם אם יסרבו בני חברא לבא ולא יבואו לאסיפה ההיא כ"א אחד עשר אנשים, נחשבו אותם י"א אנשים כאסיפה אחת לכלם. וכל אשר נעשה באסיפה ההיא ע"פ רוב כה יהי' וכה יקום, אמנם אם גם מאותן י"א אנשים יחסרו מהבאים שמה לאסיפה ההיא, אז היכולת ביד הגבאים לקנוס את מי שיסרב לבוא לאסיפתם להשלים אותן י"א אנשים.

יו"ד) בכל זיין אדר ובשנת העיבור בזיין אדר ר' חייבין כל בח"ק להתענות עד אחר חצות היום ויתפלל תפלת מנחה ואח"כ ישבו להתחדשות הגבאים, ועל זה האופן, דהיינו שיכתבו שמות כל בני החברא על פתקאות וישים את שמותם לתוך הקופה ויוציאו על פי הגורל שלשה אנשים והם יקראו בוררים, כי ג' אנשים האלה יבררו להם אחד מן בהח"ק שיהיה אבערגבאי ויקום על משמרתו ואם לא יעלה במוסכם עפ"י רוב דיעות אז יבררו איש אחר במקומו עד שיהיה עולה במוסכם עפ"י רוב אסיפה ההיא, ואח"כ יבררו עוד על זה האופן גבאי ראשון ואחריו ע"ז האופן גבאי שני. וכל מי שמסרב לקבל על עצמו נשיאות הגבאות חייב לתת לתוך הח"ק כופר נפשו שני זהובים כסף מעות.

יא) באסיפת התחדשות הגבאים חייבים הגבאים ישנים למסור את כל אשר תחת ידם להגבאים החדשים וגם יתנו חשבון לפניהם ולפי שלשה אנשים מבהח"ק הנקראים רואי חשבונות, אשר יהיו נבחרים באסיפה ההיא ע"פ רוב דעות.

יב) כל מי שיהי' מבני הח"ק פוגע בכבוד הגבאים בדברים רעים או בזלזולים אחרים אזי בפעם ראשון יוקנס ארבעה זהב ווייענער וועהרונג, ובפעם שנית חייב לבקש מחילה מהגבאים בפני הח"ק אבל בפעם שלישית אם יפגע בכבודם איבד זכותו מתוך הח"ק ויומח מהדף אשר נרשם בו בפנקס הח"ק.

יג) אם יצוו הגבאים לאחד מבני החק"ד איזה דבר אצל המת ולא יציית להם לשמור פקודתם אזי בפ"א יוקנס בחי' פנים ווייענער וועהרונג ובפעם שנית יוקנס ששה זהובים וויענער וועהרונג ובפעם ג' איבד זכותו מתוך הח"ק כמו בתקנה י"ב. אכן אם יכירו וידעו הבני ח"ק שאיש ההוא הוא איסתנים או מפונק, אז הוא פטור מכל קנסות האלה, אבל לא יוכלו כל אדם לומר איסתנים אני.

יד) מי שנכנס לתוך הח"ק מהיום הזה דלמטה והלאה חייב להיות בשנה הראשנה משמש לבני הח"ק הנקרא בפי כל מלאמטשע, ומשנה ראשונה

ואילך הרי הוא כשאר בני חברא אבל אם הוא רווק ולא נשא אשה מעולם אז נשאר מלאטשע, עד יום חתונתו ולא יבוא נ"כ לתוך הבירה ולא נמנה בתוך אסיפה.

טו) אין רשות לגבאי ראשון אשר ההכנסות וההוצאות תחת ידו להיציא הוצאה אפילו ה' צל כ"א עפ"י קוויטונג מגבאי שני ואם העלה ההוצאה יותר מחי' צל אזי צריך הוא הקויטטונג מן האובר—גבאי ואם אין האובר גבאי בביתו אז יהתמו קוויטטונג ההוא הגבאי שני עם אחד משאר בני החב"א.

טז) כשימות ח"ו מת פה קהלתינו יהיה מי שיהיה והן קטן והן גדול מיד שקבל הגבאי המשכנות מהמת ההוא ירשום מיד בפנקס הח"ק יום מיתת מת ההוא, וירשום מיד בפנקס ההוא מה המה אלה המשכנות ויהיו סגורים בתוך תיבת הח"ק והמפתח מן תיבה ההיא יהיה ביד גבאי שני והמשכנות שבתוך התיבה יהיו ת"י גבאי ראשון.

יז) כל המשכנות אשר יהיו ת"י הגבאים דח"ק שנה תמימה חייבין הגבאים להתירות בבעלי המשכנות האלה ב' פעמים התראה אחר התראה, ואם גם בזה לא ישימו לב אז ימכרו משכנות האלה פער ליציטאנדא.

יח) חייבין הגבאים לקבוץ מבני ח"ק כל מה שהם חייבים ואפילו קנסות שהם חייבים, ואין הגבאים רשאין להלוות ממעות הח"ק לאחרים ואפילו לעני ואביון בלי משכן מוספק.

יט) הספר הגדול הנקרא הויפטבוך של הח"ק וכמו כן כל החשבונות שלהם יהיו ת"י האובר—גבאי וכמו כן חייבין שני הגבאים האחרים לבוא אליו ולחשוב לפניו כל השבון שלו כל חודש והודש ויספור המעות אשר הוא ת"י גבאי הראשון ואם יעלו מספר המעות להמשים זהובים וויענער וועהרונג אז הרשות ביד אבער—גבאי לקחת אותן המשים זהובים תחת ידו דהיינו הגבאי ראשון ושני יסגרו ע"י מפתח את מעות הללו אשר לקח האבער—גבאי והמפתח יהי' ת"י גבאי ראשון.

כ) הקופה של הח"ק תהי' מסוגרת לא תפתח ב"א במפתח, דהוא יהי' ת"י גבאי ראשון והמפתח ת' גבאי שני, וכל חדש יפתחו קופה ההיא שלשה גבאים הנ"ל ביחד. ואם לא יהיה גבאי אחד מג' הללו בביתו, יצטרפו שני הגבאים הנשארים עמהם עוד אחד מבני הח"ק.

כא) אם ח"ו איש אחד יהי' חולה מוטל על ערש דוי ג' ימים אז חייבין הגבאים לבקרו ולפקח על כל ענייניו, ואם יהי' חולה זה מבהח"ק ויהי' צריך לשמירה אז יוציאו ע"פ גורל שני אנשים ומי שיעלה עליו הגורל חייב להיות יושב ושומר אצל החולה, דהיינו אחד מהם יהי' שומר קודם חצות הלילה והשני יהי' שומר לאחר חצות לילה. ואם אינו יכול להיות שומר בעצמו אז מחויב להעמיד איש אחר בחריקאי דהיינו איש הראוי להיות שומר אצל חולה. ואם ח"ו יהי' חולה זה מסוכן מחוייבין הגבאים להעמיד אצלו ארבעה אנשים ע"פ גורל, ושנים יהי' אצלו קודם חצות לילה וב' אחרים יהי' אצלו אחר חצות לילה, ואם ירגישו שומרים האלה ח"ו שינוי בחולה ההוא חייבין שומרים הללו לקרוא א' מן הגבאים, ויראו הגבאים בכל יכולתם שיהי' מנין

עשרה אצל יציאת נשמה. ואותן השומרים חייבין הגבאים להודיע להם שיהיו שומרים קודם מנחה ע"ב, והשומרים הללו חייבין לבוא אל החולה בקיץ אום 9 אוהר אבענדס, ובחורף אום 8 אוהר אבענדס. ואיתן של אהר חצות לילה חייבין להיות שם בקיץ עד 5 אוהר בבוקר, ובחורף עד 6 אוהר בבוקר, אך בשבת ויו"ט ופורים רשות להשומרים לבוא בלילה אל חולה אום 10 אוהר. ומי שיעלה עליו הגורל להיות שומר אצל החולה וירצה לשלם להגבאי שכר שמירתו, אז אותן בי' שומרים בימות הקיץ חייבין לתת כופר נפשם חצי זהב וויענער וועהרונג, ובימות החורף חייבין לתת שנים עשר פנים וויענער וועהרונג.

כב) עכצש"ת אם ימות מת יוציאו הגבאים ע"פ גורל ארבעה אנשים מבני ח"ק לחפירת הקבר, וכל מי שיעלה עליו הגורל לחפור בארץ חייב לעבוד עבודתו אבל אם לא ירצה או אינו יכול כי כהן הוא, אז מחוייב לתת להגבאי חי' צל ובזה הוא פטור מעבודה הזאת.

כג) מי שעשה סעודת ארוסין או סעודת נישואין או סעודת ברית מילה, אז באותו היום פטור מכל שירות ועבדות של ח"ק הנ"ל.

כד) אלמנת בן חברא יש לה כל זכות שהוא לבעלה, כל זמן שלא נישאת לבעל אחר אשר הוא חוץ להח"ק. ואעפ"כ היא פטורה מתשלומי ד' פנים כל חדש הנ"ל, וכמו כן היא פטורה מכל עבדות ושירות של ח"ק הנ"ל.

כה) המשמשין הנקראים מעלאטשעס מי"נ שנים ואילך חייב להיות שמש וגם לעשות כל שירות ועבדות דח"ק הנ"ל חוץ מהיות שומר לחולה. אם עדיין נער אינו ראוי לכך ואם זה הנער ח"ו ימות, יקבר על בית עלמין במקום הנקרא חברא—פלאטץ.

כו) הגבאים הם פטורים מכל עבודות הן משמירה הן מהפירת הקבר וכדומה, אבל בהתעסקות המת ובטהרתו חייבין הגבאים להיות ידם בראשונה וגם לפקח על כל עניני וצרכי המת וגם חייב הגבאי להראות מקום חפירת הקבר בעצמו.

כז) אם אחד מבני ח"ק יצוה בחייו או קודם מותו שיוליכו אותו לאהר מותו אל מקום אחר ועיר אחרת אשר יבחר לו, אז הרשות בידו ואין שאר בח"ק יכולין למחות בו רק חייב לשלם לח"ק תחת אשר שמשו אותו בחלי שני זהובים כסף מעות.

כח) אם יאספו בח"ק ויעלה במוסכם ביניהם ע"פ רוב דיעות לעשות חברא סעודה אז יקצבו מיד, כמה כל חד מבח"ק חייב לתת לסעודה זו וזאת כל אחד מחויב ליתן בין יאכל ובין לא יאכל עמהם, וגם יקבעו מקום שתהיה הסעודה שמה, וכ"ז ע"פ רוב דיעות.

כט) אם ח"ו אחד מבני הסעודה יעורר מדנים או מריבה נגד בן חברא אחר אז כפי אשר יוקנם ע"פ רוב בח"ק חייב לשלם.

ל) קודם הסעודה רשות ביד הגבאים לפי ראות עיניהם לשלוח מתנות לאביונים.

לא) קודם הסעודה יהיו כל התקנות הנרשמים פה בספר נקראים לבני החי"ק ע"י הרב אב"ד למען לא יאסף זכרם מעל לבם ויהיו נזכרים ונעשים.

לב) אם יהיו הבח"ק רוצים והפיצים להכנים איש מחוץ לח"ק לתוך החברא, אז יאספו יחד כל בני ח"ק אשר יהיו בבית בעת ההיא וכבר נתבאר למעלה בתקנה ט' כמה מספר בני האסיפה, וכל מה שיעלה במוסכם עפ"י רוב דיעות לתת לתוך ח"ק בסף קנין נפשו, כה יהי' וכה יקום, עליו אין להוסיף או לגרוע ממנו.

לג) כל מי שהוא חוץ לחברא חייב לשלם מידי חודש בחדשו הכפל מה שמשלם הבח"ק דהיינו ח"ת פנים וויענער וואהרונג ואם יסרב לשלם תשלומין הללו אז יהי' נחשב בעיני ח"ק כאלו הוא איש נכרי מעיר אחרת לענין קבורת מתו עכצש"ת.

לד) אם יחלה אחד מן החוץ לחברא, ויצטרך לשמירה אז הגבאים חייבין להעמיד לו שומרים, אבל הוא חייב לשלם שכר השומרים כפי המבואר למעלה בתקנה כ"א, גם חייב לשלם תמור קבורת מתו אשר ימות לו ח"ו הכפל מה שמשלם הבח"ק, ואין אחד מן הגבאים רשות לקחת ממנו משכון בלי צירוף גבאי אחר, וכמו כן אינו רשאי להחזיר המשכון בלי ידיעת גבאי אחר.

לה) אם תהי' השעה צריכה לכך שיהיו הגבאים מוכרחים להוציא הוצאה לצורך החברא יותר מעשרה זהב וו' וו', אז חייבין הגבאים לצרף עמהם עוד ארבעה אנשים מבני ח"ק ובהסכמתם יוציאו הוצאה הזאת.

לו) אם ימות מת ח"ו איש אחד מעיר אחרת פה, הבח"ק ישימו אותו כפי ראות עיניהם וכפי אשר אשר יושת עליו עפ"י רוב דיעות של אסיפה ההיא וכה יהי' וכה יקום.

לז) אם יביאו מחוץ לעירנו אורח אחד חולה מחוייבין הגבאים להכנים אותו להקדש וליקח תחת ידם את כל אשר לו, ויכתב בספר לזכרון מה הוא וכמה הן. ואם ח"ו יפול למשכב בחור אחד מבני ישיבה אז יובא מיד להקדש בלי שום עיכוב בעולם ויה' שם על הוצאת דח"ק הן ברפואות הן בשער צרכיו.

לח) מאחר שבולם כל בני קהלתינו נותנים כל אחד עשרה זהב כסף מעות לבנין חומת ב"ע כמבואר בפתיחת דברים הנ"ל, עד היו איזה אנשים אשר הקישו את ערפם ולא נתנו כלום ע"כ עלה בעת במוסכם אצל רוב בח"ק ורובם בכולם, שאם אחד מבני קהלתנו יישא את בתו לאיש אחר שאין לו קדימה אצל ח"ק או בנו יישא אשה מעיר אחרת והוא היה אחד מהנותנים אותן עשרה זהובים הנ"ל או בנו או התנו ביום חתונתו אינו חייב לשלם לתוך הח"ק כ"א עשרה זהובים וו' וו', אבן אם איש הלזה יהי' מאותם המסרבין שלא נתנו אותן עשרה זהובים הנ"ל או בנו של הנ"ל או התנו הנ"ל חייבין לשלם לתוך החברא ביום חתונתו עשרה זהובים כסף מעות. ואם גם הוא יסרב לשלם תשלומין הללו אז יהי' נחשב בעיני הח"ק כאלו

הוא איש נכרי מעיר אחרת לענין קבורת מתו וצרכי חוליו. אולם זאת היתה בפירוש מפי הבח"ק שלא תמשוך תקנה זאת כ"א ששה שנים רצופים מהיום הזה, אבל משם ואילך אז יראו בח"ק וישפטו ביניהם אם יהי' תוקף לתקנה זאת עוד זמן אחרת.

כל אותן שלושים ושמנה תקנות הנ"ל נתחקקו ונתיסדו ע"פ רוב כל בני ח"ק ויהי' להם כל תוקף ועוז ככל התקנות הנעשות בכל תפיצות ישראל ולראיה באו כל בני ח"ק על החתום נעשה ונשמע' פה שטיינאמאנגער יום א' ב' דר"ח תמוז תקצ"ג לפ"ק

פינקאס בערל, יעקב בן כה' זנוויל ז"ל, ליעברמאן פייש, יהודה קעללנער, ליב גרינוואלד, יעקב הרש כ"ץ, חתנו אהרון, ר' מרדכי ראזענבערגער, שמואל חיים מנשה, וואלף ליב, יוסף כ"ץ, מיכאל כ"ץ, דוד כ"ץ, אברהם צבי כ"ץ, שמואל סנ"ל, הר' מרדכי דייטש, מאיר קיטסעע, סנדר דייטש, ישראל הרש שווארץ, ישעי' גרינוואלד.

בפני נעשו תקנות אלו ונתיסדו כל התקנות הנ"ל וגם באו רוב החתומים מן בני ח"ק לקבל עליהם ועל זרעם אחריהם לקיימן לשמור ולעשות, ע"כ אמרתי וקיימתי גבריאל כ"ץ ח"פ גליל רעכניטץ ואנפיה.

באשר שיש בתקנות הללו כמה זכיות הנוגעים בעניני זכיות של כל בני קהלתנו ע"כ למען הראות לעיני כל, שכל זכיות הללו נתונים לבני הח"ק ברצון ובהסכמת כל בני קהלתם ולא יכול שום אדם לערער עליהם מצד תקנות הקהלה לא בדור הזה ולא בדורות הבאים אחרינו, ע"כ ידינו תכון עמהם מצד כל בני הקהלה באשר אנחנו חותמים כהיום הראשים והאלופים דקהלתינו פה היום הנ"ל פינקס בערל, פייש בן הר' שמואל, יהודה קעללנער, יעקב הרש כ"ץ, מאיר קיטסעע, נטא הרש בן משה.